

valóság

A TARTALOMBÓL

Dr. Mező Ferenc: Közép-Európa,
mint Európa megmentője

Török Imre: A felsőoktatás,
az oktatás és a képzés korszerűsítése

*Tózsér János – Magyar Ferenc –
Mezei Tibor – Káposzta József:*
Beszélgetés a felsőoktatás fejlesztéséről
az agrár-, élelmiszer- és vidékgazdaság
kihívásai tükrében

Dr. Prieger Adrienn – Dr. Pomeisl András József:
A török igazságszolgáltatás aktuális
helyzete az igazságszolgáltatási reform,
az alkotmánymódosítás és a bírósági
függetlenség alapelvei tükrében

Erős Vilmos: Plebs és populus között
(Szabó István kora újkori
paraszttörténettel kapcsolatos
tanulmányai – 2. rész)

László Andor: Szekfű Gyula örökségéről I.

Németh László: „Révai József (...) elemében
volt, mikor vagdalkozni kellett”. A Szabad
Nép szerepe 1948-ban

Kapronczay Károly: Hogyan halt meg
Sztálin generalisszimusz

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
1
8

4

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2018. április LXI. évfolyam 4. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1431 Budapest, Pf. 176
Telefon: +36-1-327-8965
+36-1-327-8950
Fax: +36-1-327-8969
E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja
a Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat
Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető
Vértes Gábor

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:
Nemzeti Kulturális Alap, Nemzeti Tehetség Program,
Emberi Erőforrások Minisztériuma, Emberi Erőforrás
Támogatáskezelő, Magyar Művészeti Akadémia

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti
Tehetség Program

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

Szerkesztőbizottság

Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Simon Tamás
Tardy János
Tellér Gyula

Főszerkesztő

Tókéczki László

Főszerkesztő-helyettes
Kucsera Tamás Gergely

Szerkesztők
Cseresnyés Márk
Kengyel Péter

Szerkesztőségi irodavezető
Kiss Zsuzsanna

Közép-Európa, mint Európa megmentője

*„A szellemi életben soha nincs nyugalmi állapot,
ha tehát az ember nem cselekszik felismerésének pillanatában helyesen –
akkor a felismerés megszűnik forrni és pezsegni.”*

Kierkegaard: A halálos betegség, 109. o.

Amíg Észak-, Nyugat- és Dél-Európa, mint térség, egyértelmű, addig Közép-Európa fogalma és lehatárolása folytonos vita tárgya. Kétségtelen, hogy létezik egy Közép-Európa geográfiai, eszmetörténeti, kulturális és geopolitikai szempontból, de hogy pontosan hol helyezkedik el a Nyugat és Oroszország között, az aktuális tényezők, hovatovább aktuálpolitikai álláspontok kérdése. Határai, kapcsolódásai nem egyértelműek, nevezik tranzit- és komptérségnek is. Egyértelmű azonban Közép-Európa kettőssége. Közép-Európa manapság egyre inkább erőre kap, önállóvá válik, ahogy identitása is erősödik, kvázi egy attitűdbeli változás zajlik le, amely meg is újítja. Ez a megújulás remélhetően érezteti hatását Nyugat-Európára, az Európai Unióra is. Felgyorsult világunkban szokatlanul gyorsan változó kríziseknek vagyunk szemtanúi, elszenvedői. Radikálisan új narratívákra van szükség, hogy Európa hatékony és gyors választ adhasson kihívásaira, amikből azért érte néhány mostanság. Ez együtt jár különböző országok, országcsoportok helyzetének újraértékelésével.

(Bevezetés) A napokban hallgattam a tévében egy szakértőt a visegrádi országokról. Jaj, istenem többet kellene olvasnunk (egymást, hiszen ismerősek vagyunk, voltunk). Annyira felgyorsult az idő, összeolvadtunk a telefonnal, a számítógéppel, belebújtunk az eszközeinkbe és elveszünk bennük. Mennyit óvtak mestereink, hogy feloldódunk a tárgyainkba, elfecséreljük a drága időt. Közösséget kell építeni, hálózatosodjunk, üljünk le és beszéljessünk! Mindig kifogást keresünk... A dolgok megkérdése és rendszerezése sokkal fontosabbak, mint első blikkre gondolnánk! Néha még egy-két jó mellékmondatból is tanulmányt lehetett írni! Az ideológiák pedig legalább olyan fontosak, mint a tárgyak hierarchizált rendszere. Ezért kulcskérdés: mi lesz veled Közép-Európa, ki fog téged analizálni? Ki fog téged rendszerezni? Beszéljessünk Közép-Európáról, próbáljuk meg az aranymetszést megtalálni jó „alkimistához mérten” kimérten!

Alaptétel, amit megszándékozunk vizsgálni, hogy hol van a helye Közép-Európának, nem geográfiai értelemben, hanem inkább eszmetörténeti és geopolitikai szempontból. Mit tud mondani az „Egész-Európának”. Látjuk, hogy a nekünk oly kedves kultúrtörténeti képződmény mindig fél-periférián helyezkedett el. Jelenleg gazdaságilag felértékelődően van, már nem lejtő, hanem inkább emelkedő: lásd LEGO beruházás – Nyíregyháza, Mercedes – Kecskemét, NI – Debrecen, Coloplast – Tatabánya, Nyírbátor, kínai pénzek a Budapest–Belgrád vasútfejlesztésbe, orosz pénz a Paks II.-be. De mi a helyzet eszmetörténetileg, ideológiailag? Tudunk-e valamit nyújtani az alkonyi napnyugtában gyönyörködő „Nyugatnak”, valami meglepőt, valami intellektuálisan izgalmasat? Olyan „nyammogni valót”? Ahhoz, hogy eljussunk az izgalom tetőfokára, egy kis eszmetörténeti visszatekintőn kell keresztül rágni magunk. Honnan, hova? És ehhez a lépcsők!

És tessék: felértékelődött újra Közép-Európa

Az, hogy hol található Észak-, Nyugat- és Dél-Európa, nem okoz problémát az emberek számára, viszont Közép-Európa fogalma és kiterjedésének határai mindig vitát kavarnak, kavartak. Sőt voltak korok, mikor egyszerűen tagadták létét, és aki mást mondott, meghurcolták, nemegyszer alkoholizmusba üldözték (lásd pl. Szűcs Jenőt). Európa egyetlen másik tagolási koncepciója sem váltott ki ennyi ellenvetést. Közép-Európát és nemzeteit gyakorta áldozták fel és játszották ki, vagy játsszák ki egymás ellenében a nagyhatalmak aktuális pillanatnyi érdekeiknek megfelelően (ld. Macron látogatáso-rozátát 2017 végén, ahol csak Budapestet felejtette ki, biztos nem talált olyat, akinek lovagkeresztet adhatott volna). Tudja, hogy fontos a térség, és tudja, hogy meg kellene osztani, le kellene szelteni!

Bizonyítja; Közép-Európa, mint kifejezés az érzések és az identitás szárnyain erősebben létezik, mint valaha, ennek megfelelően tele van a fogalom többszintű kettőséggel, többretegűséggel. Ez a paradigma (Közép-Európa tipikusan az) nem határozható meg egyszerű természetföldrajzi ismérvek alapján, hanem segítségül kell hívni más dimenziókat is, úgymint gazdasági, kultúrföldrajzi, történelmi, politikai, társadalomszerkezeti, pszichológiai, s még sorolhatnánk vég nélkül. Vitatkozhatunk róla, de egy biztos: LÉTEZIK! Vegyük sorra: hányféle Közép-Európa létezett. „Megnevezés-tan”! Ha a fonat szárait megnevezzük, megérthetjük magát a fonatot is!

A Mitteleuropa (kihajt a német gondolat)

A német Mitteleuropa-gondolat atyja Friedrich List volt. 1841-ben megjelent főművében (*Das nationale System der politischen Ökonomie*) többek között abból indult ki, hogy a jövő a nagy gazdasági egységeké, amelyek küzdeni, versenyezni fognak egymással. Ezért „... a német állam jövője a kontinensen van; a német államnak itt kell gyarmatokat szereznie”. A gazdasági versenyképesség biztosításának érdekében egy nagy közép- és kelet-európai gazdasági-politikai egység létrehozásán fáradozott.

Hasonlóképpen vélekedett Albrecht Penck, amikor a közép-európai hatalmak szövetségét földrajzilag legitimnek és Európa gerincének aposztrofálta. Szerinte a „Köztes-Európa” (*Zwischeneuropa*) Németország által vezetett államszövetség lenne, mely az atlanti partok országaitól az orosz nyelvterület határáig, illetve az Északi-foktól a Boszporuszig terjedne. Ez a Köztes-Európa teória is sokáig közkedvelt maradt. Magyarország nem más, mint egy természetes közvetítő közeg Németország és Oroszország között.

A romantikus naplemente

A romantikusoknál és az irodalomban is kialakult valamiféle frontier zóna, valami határterület megfogalmazás is. Gondoljunk a török korra való visszavetítésre; Móricz Erdély trilógiájára, a Tündérváros megjelölésre, vagy Sienkiewicz Tűzzel-vassal, vagy az Özönvíz regényére (ahol szálmentén megjelenik II. Rákóczi György seregének tatár elfogása is), vagy akár Liszt Ferenc Mazeppáról, a kozák hősről mintázott zeneműve. Európa vadregényes határterülete, tulajdonképpen ez volt a saját Vadnyugata. A romantikus Közép-Európa. Ez valamilyen formában átalakulva fennmaradt a szocializmus alatt is a nyugat-európai baloldali értelmiség körében.

A második világháború után viszont Közép-Európa elveszett, süllyesztöbe került. Gondoljunk Pach Zsigmond Pálra, a marxista történészre, aki szerint „csak” a „süllyedő” Nyugat-Európa van és az „emelkedő” szocialista Kelet-Európa, és ezt vetítette vissza a történelmi szerkezetváltozatokra is. Közép-Európa megszűnt létezni, sőt sohasem létezett.

Tagadni illett. A vasfüggöny vörös oldalán inkább a Kelettel való hasonlóságot illett kiemelni, illetve a múltra való visszavetülésben az akkori jelent, a kettéosztottságot feleltették meg a pozitív oldalnak, ennek megfelelően minden más pejoratív jelentést kapott. Sajnos hasonló folyamatok mentek végbe Nyugaton is, csak más előjellel, ezért nem segítettek (sem 1953-ban, sem 1956-ban, sem 1968-ban), mert mi kelet részeként léteztünk.

Konrád György és Szelényi Iván az 1974-ben írt, „Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz” című hírhedt könyvükben sem különböztettek meg Közép-Európát, hanem egységes Kelet-Európa régiót határoztak meg az Elba–Lajta-vonaltól az Urálig terjedően, híven tükrözve az akkori liberális értelmiség gondolkodásmódját. A marxista történészek a vörös zóna kiterjedését a múlt felé is magyarázták, törvényszerűséggel ruházták fel és a kelet-európai fejlődéssel mosták össze, ennek megfelelően ítélték el Közép-Európa fogalmi vitáját. Így érthető meg, hogy a már említett Szűcs Jenő tanulmánya (1981, Vázlat Európa három történeti régiójáról) miért kavart vihart politikai, értelmiségi és történész körökben. Elemzésének újdonsága, hogy a túlsúlyosan kezelt gazdasági szempontok helyett komplex megközelítésre törekedett, és megállapította, hogy milyen közös fejlődési sajátosságai vannak a közép-európai nemzeteknek.

Szinte vele egy időben, 1978-ban a német Boesler „Közép-Európa” fogalma úgy jelenik meg, mint történelmi, kultúrföldrajzi és társadalomföldrajzi egység, mert a történelmi térbeli szerkezetek alapul szolgálnak a mindenkori térbeli differenciáláshoz. Boesler Közép-Európája magába foglalja a Német Szövetségi Köztársaságot, a Német Demokratikus Köztársaságot, Ausztriát és Svájcot is. A Közép-Európa iránti német érdeklődés nemcsak az NDK „visszaolvasztása” miatt került előtérbe, hanem gazdasági „Hinterland”-ként is (Németország gazdasági hátszágaként). Ez kiválóan funkcionált a rendszerváltást követően is. Visszatért a két világháború közti érdeklődés! Ezzel összefüggésben Franciaország számára óhatatlanul összemosisdik a jelenkori Közép-Európa egy korábbi alteregóval. És a francia–német szövetség lazulásának „félelme kúszik” elő, ezzel magyarázható a francia külpolitika élénkülése térségünkben (vö. Medgyessy Péter lovagkeresztje vagy akár Macron látogatása Ausztriában, Romániában, Bulgáriában). A földrajz törvényét nem lehet hatástalanítani, nincs menekvés a földrajztól; mondhatnánk viccesen (és nem is vicc, mert komolyan gondolom).

A lázadó ('56 és '68)

Közép-Európa a '80-as évek elején kapott egy másféle nyilvánosságot, de teljesen eltérő aspektusból: a tiltakozási mozgalmak kivetülési síkjává vált, illetve újfajta lázadó életérzésnek lett jelképe. Így a Kelet–Nyugat közti konfliktusban fontos helyet tudhatott magáénak, gondoljunk Kundera 1984-es Közép-Európa tragédiája c. cikkére (The Tragedy of Central Europe). A tragédia az volt, hogy megszakadt a felzárkózási lehetőség és a kényszerű visszasüllyedés jelei mindenhol kiütköztek. A lázadó értelmiségnél tehát pozitív tartalmat kapott Közép-Európa, egy összefogási paradigmát adott a kommunizmusmal szemben. Gondoljunk csak arra, miként drukoltak egymásnak a lengyelek, a csehek, a magyarok, a németek, mi közép-európaiak. Erhardt Busek osztrák politikus, a vita egyik korai főszereplője arra a kérdésre, hogy hol található Közép-Európa, azt a frappáns, már-már hrabali választ adta, hogy: „Ott, ahol a nagyságos asszonyokat kézsókkal üdvözlik.” Tehát létezik egy kulturális, irodalmi Közép-Európa (Hrabal, Menzel, Kányádi, Cseres Tibor, Vágó Márta, Havel, Andrzej Wajda stb.).

Az egységes fellépés igényének a felismerése vezetett Antall Józsefnél a visegrádi országok szövetségének előkészítéséhez. 1991-ben Visegrádon aláírták a csehek, a lengyelek és a magyarok kulturális és gazdasági együttműködési egyezményüket.

Majd 1992-ben megalakult a Közép-Európai Szabadkereskedelmi Társulás (CEFTA) is. A tervek magasra török voltak, egészen egy közös közép-európai vám- és gazdasági unióig terjedtek, de hamarosan lejtmenet lett és az eredmények a tervektől jelentős mértékben elmaradtak (megint kijátszottak bennünket).

A '90-es évek Közép-Európa-koncepcióinak egyik jellegzetes változása, hogy visszatértünk a két világháború közti időszakhoz. Előtérbe került a gazdasági értelmezés, a Wallerstein szerinti centrum–félperiféria–periféria hármass felosztásban, mi a középső parafrázis lennénk ismét. Gazdasági értelemben egyértelműen a német függés dominált, sőt példálóztak a régi német Közép-Európa megnevezéssel. Előtérbe került megint a Hinterland fogalma.

Mit ad Isten! Tényleg érdekes, hogy e térség, makrorégió (de szép kifejezés) a gépjármű-összeszerelő bázisa az ismert konszerneknek. Igaza van Csath Magdolnának, hogy a multinacionális cégek 4-6-szor annyi uniós támogatást kapnak egy munkahely létesítésére, mint a közép-európai országokban, így Magyarországon működő helyi kkv-s társaik. Erre is fel kell használni a V4-et, hogy összehangolják a felesleges bürokráciákkal szembeni elképzeléseiket, az uniós források elosztására új metódusokat kell kitalálni, amik jobban kedveznek a saját nemzeti vállalkozóik számára. Több hozzáadott értéket, ezáltal magasabb bért! Közös energetikai politikát, egyeztetett infrastrukturális beruházásokat stb.

Közép-Európa láthatóan több kettőséggel rendelkezik, s bár túlnyomórészt Nyugat-Európához kötődik, azért az átmenetiség rányomta a bélyegét mind a Balkán, mind Kelet-Európa felé. Megállapíthatjuk tehát, hogy létezik egy kulturális, művészeti szempontból értelmezhető Közép-Európa. Ahol az egykori nemzetek külön-külön is megtalálják nemzeti identitásukat, eddigi frusztrációjuk kezd feloldódni, felfedezik saját hangjukat, gazdasági és politikai értékeiket és vállvetve kiállnak közös értékeik és elképzeléseik mellett, amit már közösen is tudnak artikulálni. Ha nem tudják a V4-et megosztani az egyedi szankciókkal, akkor ezek az országok tényleg példát mutathatnak a nemzeti identitás újrafogalmazásában és a V4 motorja lehet az EU nemzetállamok szövetségének átalakításában. Közép-Európa konzervatív forradalma és megújodása visszahathat Nyugat-Európára, ahogy nyugatról és keletről egyaránt érkeztek innovációk, ideológiai idolkok, úgy most innen áramolhatnak vissza az ideológiai „magok”, csak táptalajra kell kerülniük. Korántsem gondolom, hogy Közép-Európa zsákutcás fejlődésen ment keresztül az évek alatt, sőt kulturális egymásra hatások százáinak száza szövik át e térséget. Bartók, Dvorzak, Ady, Nádas, Mrozek, Jancsó, Csoóri stb. Sőt, nemzeti azonosságuk teljes, és képesek egymás nemzeti létéből is erőt meríteni. Konzervatív (keresztény) forradalom zajlik! Erősödhetünk, ha emellett egységesen fel tudunk lépni a megosztó, büntető jellegű szankciókkal szemben, és az egységes, megkülönböztetés nélküli uniós pénzügyi eljárásért ki tudunk állni, valamint egyforma, azaz nem megkülönböztető kkv-s és multinacionális vállalati támogatási rendszert tudunk elérni. Az illegális migránsokkal szemben közös biztonságpolitikai alapelveket tudunk lefektetni. Visszafelé tudunk hatni; nem az elképzelt, hanem a nemzetek Európájából, -ról beszélünk! Kezdeményezni kell, nem utána „kullogni” a kínált lehetőségeknek. Kalács soha nem esik le az asztalról, – ha nem elég a morzsa – fel kell nyúlni az asztalra. Látszódni, látszati! Meg kell formálni a saját narratívánkat!

Szaldó

Ez az a térség, ahol képesek egymás nemzeti létéből erőt meríteni. A visegrádi négyek együttműködése ezért kapott erőre az elmúlt években, mert felismerték, hogy az identitásnélküliség, a káosz (a rend hiánya), a kiüresedés (egydimenziós társadalom) meglehetősen rövid idő alatt eltüntetheti őket a nemzetek térképéről (lyukba-esés). Történelmi

lehetőség előtt állunk! Leszünk vagy eltűnünk? A közeljövő dönti el, hogy a Nyugat és Oroszország kölcsönhatása miképpen határozza meg Közép-Európa geopolitikai felemelkedését, ami kihat egész Európa stabilitására és a mi jövőnkre is! En ebben a Közép-Európában hiszek.

Elgondolkodtató, hogy ha szétnézünk a jelenlegi térben és időben – nézetemben az idő és a tér kibogozhatatlanul összekeveredik – nem csak a jelent látjuk. Benne van a múlt, és csírában már fellelhető a jövő is. Ez a valami pedig Arnold Toynbee egy gondolata, törvényszerűsége, amit én a „Kihívás és Válasz” törvényének aposztrofálok. Miről is van szó? Egyrészt minden valaminek az ok-okozati összefüggése, semmi nem létezik csak önmagában, mindentől függetlenül, egy egymásra ható rendszer elemeként létezőnk térben és időben lebegve (szó szerint). Amiben létezőnk, az egyszerre következménye valaminek és okozója is egy másik valaminek, tulajdonképpen láncolat (ezt a láncolatot pedig hívhatjuk magának az Életnek is). Kelet-Közép-Európa, benne Magyarország, többször volt kitüntetett szerepben attól függetlenül, hogy a nagy rendszerben nem központi elemként, hanem „csak” fél-perifériaként vett részt (mostanáig).

A „karma zihálása”

Nagyon fontos kérdés, hogy ami most körbevesz bennünket és nagymértékben hatással van kultúránkra, civilizációs jövőnkre; ez a népvándorlás vagy kataklizma, ez a sorozatos rossz válaszaink eredménye. Tulajdonképpen leegyszerűsítve a Nyugat büntetése. Egyáltalán, ez a vihar, aminek az első szellőkését érezzük, elkerülhető lett volna? Másrészt az is érdekes, hogy egy rendszernek mi csak félperifériás kiszolgáltatót eleme, hangsúlyozom, nem hasznélvezője voltunk, ami most orra-szájba kapja magát a „büntetést”. Az Igazság nagyon furcsa dolog. Persze még a rossz dolgoknak is lehet jó vagy kevésbé jó következménye a rosszakkal egyetemben. Például Hunyadi Mátyás idején Magyarország egy mellékes szinterről, a Balkán mellől próbált a főszínpadra kerülni. Próbált hozzánk integrálni nálunk fejlettebb gazdasági társadalmi környezetet. Például Mantova, mint Gonzaga állam, ami kifejezhetetlenül kicsi volt, több pénzt termelt, mint a mi Dunántúlnak összesen. Ugye hosszabb távon sokszor a több pénz, a gazdaság, a gazdagság dönti el a vitás kérdéseket. Mátyás tisztaban volt azzal, hogy gazdasági összteljesítményünk kevés a török legyőzéséhez, ezért tőlünk fejlettebb nyugati tartományokat akart hozzánk integrálni, így teremtve egy erősebb államot. Mi volt ennek a gazdasági motorja? A nemesfém, a nemesfémhányák, melyeket maximálisan kizsigerelt és kihasználta. Utána kiürültek, ezért kellett Ulászlónak a Fuggereknek már a rézbányákat eladni (nem volt már más). Ezért volt fontos Bécs, Morvaország, Szilézia, és ezért lett volna fontos Csehország és Tirol is (az ezüstmányákkal egyetemben). Sajnos ez a kísérlet nem sikerült, és ezután nem a Mátyás előtti szintre estünk, hanem sokkal lejjebb. És jött Mohács! És jött a magyarság felének pusztulása! Hajszálon múltott, hogy nem tűntünk el a világ színpadáról (mint kórustag)! Viszont fontos, hogy ezután jött a reformáció, a magyar írásbeliség, a magyar nyelv és a magyar kultúra virágzása. Szó szerint a pusztulás közepette született újjá nemzetünk és a hit erejével többek lettünk, mint mások gondolták volna. Mégis, azért is megmaradtunk, megfogyva. Maga a hit megújítása is szinte egyszerre jelentkezett Közép-Európában, illetve erősen hatottak egymásra. Huszita mozgalmak Csehországban, hatásai Felvidéken, Délvidéken, Erdélyben stb. (pl. az első magyar nyelvű fordítások a Bibliából). Anabaptisták megjelenése Erdélyben, valamint erős visszahatása Európa többi részére. Maga a reformáció terjedése a Kárpát-medencében és visszahatása a függetlenségi mozgalmakra, a katolikus Habsburgokkal szembeni háborúkra. Tehát a bajból, a világégből születhet valami új, valami más,

mely termékeny talajt találhat a „leégett pusztában”. A rossz mindig viszonylagos, mindig a pillanat határozza meg, az időbeliség és a térbeliség pedig vektorál, ok-okozati láncolatba helyez. Utólag tudjuk, történelmi távlatokból, hogy az a bizonyos rossz szült-e jót, addig – vagyis a folyamatos jelenben – csak a hit marad, nem a bizonyosság! Erre tanít bennünket a Történelem.

Nézzünk szét: 2018 – Párizs, északi városrész, a megemlékezés virágszirmait fújja a szél, közben a túlsó parton, a Földközi-tenger túlsó partján torlódtó tömeg várja, hogy áthajózzák őket! Az innenső parton pedig a tehetetlenség csöndje. Mi várható még?

Az 2015-ös párizsi terrortámadás mindent megváltoztatott, sajnos még az életmódot is. Párizs északi városrészében, a Stade de France stadionnál elkövetett bombamerénylet, és a legtöbb halálos áldozatot hozó, Bataclan színházi géppisztolyos lövöldözés; 128 halott és több mint 200 sebesült. Az európai történelem gyászkeretes fekete napja. Terrortámadás, utána ott lebeg a szégyenérzet: hogy nem láttuk előre? Miként lehet erre felkészülni és végső soron hogyan kell megelőzni? Manapság bombatámadások marcangolják Európa testét, kések szaggaítják arcát, tömegbehajtó autók nyomorítják lábait. Tehetetlenség és az üresség üli meg a szobát.

Mi lesz veled Európánk? Mi lesz veled Közép-Európa?

Elképzelhető, hogy legvégső esetben Európa, a világ valamikori gyarmatosítója akár maga is gyarmattá válhat? Niall Ferguson apostrofálja Gibbon angol történész szavait a Die Welt hasábjain. Mikor Európát beborító mecsetekről vizionál. Mikor a mecsetektől nem látszik Európa!

4 millió illegális bevándorló várja a határnyitást csak Törökországban, mennyien lehetnek; (20-40 millióan:) a Száhel övezetben arra várva, hogy ellepjék Európát. És ne felejtjük el, azok a milliók, akik már itt vannak közöttünk, 93%-ban férfiak, a kérdés csak az, mikor jönnek át családtagjaik, mert joguk van a családegyesítéshez! Szorozzuk meg egy átlagos családi számmal, ami náluk átlagosan 5,4!

Komoly erkölcsi dilemma előtt állunk. Ha mindenkit beengedünk, aki jönni akar, akkor hamar másmilyen Európát találunk a mai helyén. Persze mondhatjuk, hogy a történelem maga a változás, de szerintem nem maga a tehetetlen sodródás! Azt, hogy hol lesz a helye Közép-Európának húsz vagy ötven év múlva, most dől el. Amit most teszünk, vagy nem teszünk az kihatással lesz Közép-Európa jövőjére. Ha a kísérlet sikeres, akkor kihatással lehet egész Európára is. Változik-e a relációja a központi szektorral. Szerves része lesz, lazul, esetleg önállósul és saját szövetségi rendszere lesz? Multikulturális, kereszténymentes „Egyesült Európa” lesz, vagy nemzetállamok szövédéke, átszöve a kereszténység ideológiájával? Megannyi izgalmas kérdés.

A politikai regionalizmus újra felébred (Ébresztő, ébresztő)

A *politikai regionalizmus* fogalma alatt Boesler (már 1983-ban) azokat a törekvéseket, motivációkat értette, melyek politikai szervezetekkel próbálják meg az állami központi hatalommal szemben keresztülvinni történelmileg és kulturálisan is differenciálható régiójuk autonómiájára vonatkozó igényüket. Rendszerint a politikai regionalizmus mögött nemzetiségi, nyelvi, vallási konfliktus húzódik meg, vagyis a regionalizmus ezen formája nem a decentralizációval egyenértékű, célja a teljes, elszeparálódás nélküli regionális önállóság. A nyugat-európai regionalizmus általában értelmezhető egy adott államon belüli fejlődési folyamat reakciójaként – ellenhatásként, ezt érzékelhettük Barcelonában –, mely egyfajta politikai mozgásra egy másik fajta politikával válaszol. A nagyfokú ipari (high-tech), valamint az ezzel együtt járó társadalmi és politikai haladás

miatt gyakran mellékessé váltak a nemzetiségi csoportok tradíciói, sajátosságai. A jelenlegi fejlődési – megengedőbb – tendencia viszont kedvez az olyan régiók – autonómiák – kialakulásához, melyek egységes nyelvet, kultúrát tudnak felmutatni a központi állam domináns nyelvéthöz, kultúrájától eltérően. Ezekben a helyeken a regionalizmus politikai erőként tud megjelenni (pl. Katalóniában, Baszkföldön, Galíciában, Skóciában, Észak-Írországban, Walesben, Flandriában, sőt Észak-Olaszországban is, vagyis Padániában), ennek pedig hosszú történelmi múltba mutató okai, előzményei vannak. Sőt Boesler szerint szorosan összefügg a gazdaság fejlettségével, minél magasabb a GDP, GNP, annál erősebben jelentkezik a nemzeti büszkeség, a vitamin és a „kakaó” is több, s akkor mondhatjuk; már a „tej is mar”. Ha erős gazdasággal bírsz, megnő a mozgástered, odafigyelnek rád, amit mondasz, meghallgatják. Még a nagyhatalmak is, mert jóváhagyásuk nélkül még a „bálna is a víz alatt marad”. Ezért volt taktikus és bölcs vezető Carles Puigdemont katalán elnök, hogy nem kiáltotta ki a függetlenséget. De számunkra is van egy nagy tanulsága a Skóciában és Katalóniában történekmek (újra kormányt alakíthat). Nem pusztán a lakosságszámok számítanak (ld. kurdok), vagy az igazság. Gazdagság, gazdasági fejlődés nélkül nem megy, a Kárpát-medence értelmezése, mint gazdasági egységnek csak úgy van értelme, ha jelentős eredményt tudunk vele felmutatni. Ez érdeke a magyarországi magyaroknak és talán még inkább érdeke a külhoni testvéreinknek is. Mert erős gazdaság nélkül nem figyelnek a hangunkra és nem figyelnek arra, amit artikulál magyar szánk, pedig van mondandónk bőven. Hallgassuk csak, mit zúg a szél!

Mit állítok?

Első állítás: a reálpolitika egyre fontosabb lesz számunkra, Orbán Viktor országunk méretétől függetlenül narratívát, narratívákat ad, vagy ha kell, lehetséges szcenáriókat vázol fel Európa számára, olyan alternatívákat, amelyeket évekkkel ezelőtt nem akartak észrevenni, kinevették, kifújolták. Most pedig egyre több szövetségest talál, és legalább már vitatkoznak a megvalósítás lehetőségein.

Második állítás: a globalizáció a jelenlegi nyugati világ világalraelmi formája, egyfajta szimbólumnyelve, de annyira rosszul deködött, hogy a saját kultúráját is aláassa, kikezdi, feloldja. Válságtünetként van már jelen. Más formát kell kitalálni. Ez a nyelv nem jó. Nemzetállamok Európáját kell építeni a kereszténység nyelvén. Úgy beszélnek, mintha valami avított, visszamaradt kelet-közép-európai csökevény lenne a keresztény nemzeti érzés, de látjuk; a politikai regionalizmuson keresztül fel-felüti a fejét Skóciában, Katalóniában, Flandriában, de akár Hollandiában, Dániában és Svédországban is (nem is beszélve Ausztriáról és Bajorországról).

Harmadik állítás: geopolitikai fontosságunk nő. Ezt talán nem árt kifejteni. A Pireneusok mellett a Kárpát-medence volt Európa végvára. A Pireneusok az arab időkben, a Kárpátok és a Kárpát-medence a török időkben védte az idősödő kontinentst. A mai időkben megint erősödik ez a szerepkör, két okból: a földrajzi helyzet – logisztikai szempontok, közlekedési csomópontok, a balkáni útvonal – miatt, és természetesen politikai akarattól és felismerésből. Kihívás és válasz törvénye. Reális veszély, reális válasz.

Negyedik állítás: hasonló helyzetben lévők keresik egymás közelségét és próbálgatják egymáshoz hasonló narratívájukat. Mi vagyunk a fortyogó Balkán-félsziget edényén a fedő, és nem mindegy, milyen erők és határozottak vagyunk. Ehhez hasonló Törökország fedőszerepe a fortyogó Közel-Kelet edényén. Hát természetesen beszéljünk erről. A zsidó-keresztény védőbástya, Izrael az arab tengerben ugyancsak felértékelődik, nemcsak Amerika, hanem Magyarország számára is, és természetesen viszont. A tapasztalatcserének, a narratívák kicserélésének velejárója a gazdasági, kulturális,

sportkapcsolatok erősödése. Ezt láttuk a napokban. Mi ezzel a probléma? Hol van ebben antiszemitizmus? Ja, hogy pont az a baj, hogy választás előtt nem lehet erről „keseregni”, „barna eső” meg egyebek...

Ötödik állítás: a személyes erkölcsi parancsolatok átértékelődnek a tömegszámok változása alapján. Az erkölcsi tanítások igen fontosak a zsidó-keresztény kultúrkörben. Bár pont azoknak a szájából igen furcsán hangzik ez, akik évtizedekig megtettek mindent, hogy ezt a gránitalapzatot szilánkokra törjék, és megakadályozták, hogy a kereszténység az Európai Unió alapító okiratába bekerüljön. Azok, igen, azok most pálcát törnek felettünk, hogy minden erre jövő milliót, majd tíz-, esetleg százmilliókat befogadjunk, a személyes erkölcsi parancsot teljesítve. Mert a közeljövőben a migráció egyre erősebb lesz, ezt csak a strucc nem látja. Nyilván nem mindegy az oldat–oldószer aránya: azt nyilván semmiféle erkölcsi parancs nem teheti kötelezővé, hogy a muzulmán tengerben feloldódjon a kultúránk. Visszafordítom: ezt józan, erkölcsös emberek egyszerűen nem kívánhatják tőlünk. Ez egy igen gonosz, kártékony narratíva.

Hatodik állítás: a szokatlanul gyorsan változó krízisek szokatlan és gyors válaszokat igényelnek. A hagyományos lassú válaszok egyenlők a vereséggel. Új helyzet, új narratíva. Az Európai Unió helyzetét, működését radikálisan meg kell változtatni, különben rossz válaszokat ad és belepusztul. Újra kell értékelni Oroszország szerepét, Oroszország nélkül nem fog menni. Egyszerűsítve: német technológia, német pénz, orosz nyersanyag, orosz munkaerő és orosz piaci reláció. Párizs–Berlin–Moszkva tengely kell. Ebbe kell becsempészni Budapestet, Magyarországot és a V4-eket. Ez a jövőnk.

Hetedik állítás: rés a pajzson. Volt idő, mikor nehéz volt Magyarországnak, karanténról beszéltek a huhogók. Nem vagyunk egyedül! A V4-ek erősebbek, mint bármikor, Varsó új miniszterelnökének első útja Budapestre vezetett, a Babiš-kormány Prágában természetes szövetséges, Pozsony kitart. Ausztria új elnöke, Kurz dicséret szóval illeti Budapestet. Igen, terjed a filozófiánk! Bajorországban a CSU díszvendége volt Orbán Viktor, erős célzás mindenkinek. Írország az adóúnió ellen bennünk keresi a szövetségest, nálunk és náluk a legalacsonyabbak a társasági adók (amit Brüsszel meg akar szüntetni). Horvátországgal is rendeződött a viszony, Szerbiával egyenesen sokat javul, ennek eredménye a Belgrád–Budapest vasútfejlesztés kínai hitelből, de felmerült a pancsovai finomító megvétele a MOL által stb. Rohamléptekkel haladunk a változások kezdeményezésében.

Nyolcadik állítás: európai értelemben interszubjektívvé kell tennünk a konzervatív forradalmat, a kereszténység megújítását, a közép-európaiságot, a nemzetek Európáját. Interszubjektív az, ami egy kommunikációs hálózaton belül létezik, ez összeköti a sok egyéni szubjektív tudatot. Ezt, ami már nemzeti szinten kialakult; ki kell terjeszteni nagyobb léptékben is. A történelem legfontosabb mozgatórugói közül sok interszubjektív: nemzetek, pénz, ideológiák, Isten stb. Meg kell tanulnunk teremteni és kiterjeszteni! A teremtetés kevés, ki kell terjeszteni! Erről beszélek, mikor Európa megmentéséről beszélek.

Visszatérve az eredeti kérdéshez; ez már maga a büntetés, és ha igen, milyen bűnért, ki követte el, mi közünk hozzá, és ha nincs közünk, akkor miért mi kapjuk a pofonokat? Miért nekünk kell megoldanunk? Nyilván a kedves olvasó sejti, vagy egészen tudja is a választ. Nyilván, amit tett, amit művelt a Nyugat a Közel-Kelettel, Afrikával, ahhoz nekünk semmi közünk. És igen, van ok-okozati összefüggés az ipari forradalom, a gyarmatosítás, a globalizáció (igen a globalizáció is a gyarmatosítás egyik legújabb

kori formája, narratívformája), az éghajlatváltozás, valamint a demográfiai jellemzők és a jelenlegi kaotikus helyzet között. Mit kellett volna másképp tenni? Most keressük ezekre a választ. És hogy mit tegyünk, hogy mindenképp lassítsuk a negatív folyamatokat, esetleg megakadályozzuk a közelgő kataklizmát? Hát ebben ma megint elől járunk, segítünk Európának, mint annyiszor. Szellemileg megújodunk! Próbáljuk a történelem csapágyhibás kerekét megjavítani. Példát kell mutatnunk – már csak a reformáció 500 éve miatt is! Mert, ahogy nagyapám szokta volt mondani: ami rossz, azt meg kell javítani. A magyarok pedig igazi ezermesterek. A kihívás adott, a válasz pedig most van születőben.

S ne felejtsek el egy népi bölcsességet, melyet sokszor hallottam: mindent minden oldalról meg kell vizsgálni, mert könnyen lehet; hogy a fonák az igaz. A tudomány feladata pedig a dolgok megvizsgálása, mindenféle szögből, még a furcsa-szögből is!

BIBLIOGRÁFIA

- Boesler, K.-A. (1983) *Politische Geographie*. Teubner, Stuttgart.
- Ferguson, N. (2016) *Ist der Ferne Osten zum neuen Westen geworden?* [web:] <https://www.welt.de/kultur/literarischewelt/article116309504/Ist-der-Ferne-Osten-zum-neuen-Westen-geworden.html>
- Ferguson, N. (2016) „*Draghi hat nicht die leiseste Chance*“ [web:] <https://www.welt.de/wirtschaft/article151394824/Draghi-hat-nicht-die-leiseste-Chance.html>
- Kierkegaard, S. (1993) *A halálos betegség*. Göncöl Kiadó.
- Konrád Gy., Szelényi I. (1974, 1989) *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Gondolat Kiadó.
- Mező F. (2001) Közép-Európa fogalmi változása térben és időben. *Tér és Társadalom*, 2001/3–4. sz. 81–103.
- Mező F. (2007) Térértelmezések a geopolitikában. *Tér és Társadalom*, 2007/3, pp. 1–22.
- Mező F. (2007) A kapitalizmus ideológiája. *Politikatudományi Szemle*, 2007/3, pp. 45–69.
- Mező F. (2009) *Európa újrajazolása*. Magyarság és Európa (Tegnap és ma) (Szerk.: Pallai L.) pp. 275–291.
- Mező F. (2017) *Dekódoljuk Brüsszel politikáját*, https://gondola.hu/cikkek/105380-Dekodoljuk_Brusszel_politikajat.html
- Mező F. (2017) *Választási matematika narratíva másképp*, http://mandiner.hu/cikk/20170727_mezo_ferenc_valasztasi_matematika_narrativa_maskepp
- Mező F. (2017) Új üzenetet zúg az európai szél. *Magyar Idők*, 2017. 10. 31., 10. o.
- Mező F. (2017) *A hit erejével* (500 éves a reformáció) <https://lt-lt.facebook.com/this.is.christian.hungary/>
- Mező F. (2017) *A kurd népszavazás után*. *Magyar Idők*, 2017. 10. 17., 10. o.
- Szücs J. (1981) *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Magvető.
- Toynbee, A. J. (1971) *Válogatott tanulmányok*. Gondolat Kiadó.

A felsőoktatás, az oktatás és a képzés korszerűsítése*

A világméretű versenyben az a nemzet, az az ország számíthat sikerre (számottevő gazdasági-műszaki fejlődésre, polgárai jólétének, boldogságindexének növekedésére, átlagos életkora meghosszabbodására stb.), amelyeknek a társadalmi környezete, intézményei teljesítményre motiválnak, állampolgárai is teljesítményorientáltak. Munkájukban, a hivatásuk gyakorlásában – a tanulásban, az oktatásban, a képzésben, az alkotásban, a kutatás-fejlesztésben, az innovációban – versenyképes minőséget hoznak létre.

Magyarországon, a termőföldön, a vízkincsen kívül a humánerőforrás az egyetlen nagy tömegben előforduló érték. Hazánk mindenekelőtt ennek fejlesztésével, célirányos oktatásával, képzésével, észszerű és optimális felhasználásával tervezhet és érhet el társadalmi, gazdasági, műszaki fejlődést. Az oktatásnak, a képzésnek pedig egyik jelentős eleme a felsőoktatás.

A felsőoktatás szerepe, tevékenysége az oktatáson, a képzésen túl is nagy jelentőségű a nemzet, az ország életében, a társadalmi struktúrák átrendeződésében, a mobilitás társadalmi és egyéni dimenzióiban, a kultúrában, a tudományban, az innovációban, az egyének boldogulásában, az ország fejlődésében, nemzetközi elismertségében. Könnyen belátható az is, hogy ez a szerep a *globalizáció*, a *digitalizáció* térnyerésével egyre hangsúlyosabbá válik, és ez a felsőoktatás minőségi és mennyiségi fejlesztését igényli.

Jogos elvárás ugyanakkor, hogy a felsőoktatás *alkalmas és méltó* is legyen ennek a fontos, megtisztelő, sokrétű feladatnak az ellátására, hogy hagyományait megőrizve, folyamatosan *megújuljon*. A folytonos megújulás, a növekvő társadalmi szükségletek kielégítésére való alkalmasságon túl – figyelemmel a globalizációra, az európai oktatási térség kialakulására – a nemzetközi versenyképesség szempontjából is alapvető érdeke, feladata a felsőoktatásnak.

A felsőoktatás jövőjéről, fejlesztéséről, minőségéről, megújításáról, reformjáról, versenyképességének növeléséről szóló szakmai-tudományos, politikai elemzésekben, a felsőoktatásról folyó „szakmai” közbeszédben évtizedek óta szinte csak – az egyébként rendkívül fontos – külső tényezőkről folyik az eszmecsere. (Az anyagi feltételekről, a költségvetési támogatásról, a zárolásról, az elvonásról, a felvételi keretszámokról, az államilag finanszírozott hallgatói létszámról, az intézményhálózat átalakításáról, extenzív fejlesztéséről, és többnyire csak ezekkel kapcsolatban születnek kormányzati koncepciók, intézkedések is.) A felsőoktatásnak, a felsőoktatási intézményeknek, az oktatóknak, a hallgatóknak a fejlesztéssel, a minőség javításával, a versenyképesség növelésével kapcsolatos *saját feladatairól, felelősségéről rendkívül kevés szó esik*. Ezeknek a kimunkálására, meghatározására a felsőoktatás-irányítás és maguk a felsőoktatási intézmények is indokolatlanul kevés figyelmet fordítanak.

Az előzőek alapján olybá tűnhet, hogy a felsőoktatás minősége szinte kizárólag külső tényezők függvénye. Mintha a felsőoktatás színvonala elsősorban nem is az intézmények tevékenységétől, az oktatók pedagógiai felkészültségétől, az oktatás és az annak színvonalát megalapozó szakmai – alkotó, kutató-fejlesztő, innovációs – munka színvonalától függene. Mintha e tekintetben nem is kellene elvárásokat megfogalmazni, feladatokat kijelölni.

Ez az írás a *figyelemfelhívás*, a *vitaindítás szándékával*, az intézményeknek, az oktatóknak, a hallgatóknak – a felsőoktatásnak e tekintetben kétségkívül meglévő autonómiájára figyelemmel – az oktatás, a képzés terén, valamint ezzel összefüggésben a vezetés és szervezés, a gazdálkodás, a kapcsolatrendszer tekintetében, általánosságban megfogalmazható és megfogalmazandó legfontosabb teendőinek, feladatainak tézisszerű felsorolására tesz kísérletet. Néhány, a megértést segítő példától eltekintve, mindenekelőtt arra, hogy mit, miért és nem arra, hogy hogyan kell tenni. A hogyanok kimunkálása – képzési ágak, intézménytípusok stb. szerint – a felsőoktatás, a felsőoktatás-irányítás közös feladata.

1. Paradigmaváltás az oktatásban, a képzésben

A tartalmi korszerűsítés

Korunkban – a felgyorsult tudományos fejlődés, a műszaki-technikai haladás, az információs forradalom, a digitalizáció hatására – az oktatásban, a képzésben módosul az elsajátítandó ismeretek, a megszerzendő lexikális tudás köre. Növekszik a lassabban változó – a szakismeretek folyamatos megújítását jól szolgáló – alap és alapozó ismeretek fontossága (nem a mennyisége), elfogadott az egész életen át tartó tanulás (LLL) követelménye.

Egyre hangsúlyosabb minden értelmiségi munkakörben, s ezért az kell, hogy legyen minden képzési ágban, képzési típusban a gazdasági, a jogi, a magyar és az idegen nyelvű kommunikációs, az infokommunikációs, a menedzselési (irányítási, szervezési) ismeret, az idegen-, elsősorban az angol nyelvtudás. Valamint a kreativitás, a kockázatvállalás, a vállalkozás, az innováció, a csoport, avagy team munka, a konfliktuskezelés képessége.

Az oktatás, a képzés minden szintjén nagyobb figyelmet indokolt fordítani a hallgatókra, a végzésük után közvetlenül, illetve később, az „informatika világában”, a hivatásuk gyakorlása során váró feladatok differenciált voltára. Arra, hogy a társadalomnak különböző típusú – kutató, fejlesztő, tervező, üzemeltető, működtető –, különböző szintű – BSc, MSc, PhD – ismeretekkel rendelkező felsőfokú végzettségű szakemberekre van szüksége. (Nem minden diplomás, még nem is minden PhD diplomát szerzett lesz kutató, fejlesztő, tervező.)

A fentiek az oktatás-képzés tartalmának átfogó korszerűsítését, reformját indokolják.

A felsőoktatás értelmiségképző, nevelő funkciójának kibontakoztatása

Az értelmiségi szakembertől elvárható törekvések, jellemzők: egész életen át tartó tanulás, művelődés; a szakmai és az általános (humán és reál) műveltség összhangja; önálló munkavégzés; összefüggésekben, ellentétes lehetőségekben való gondolkodás; elemző, kritikai megközelítés, önkritika; együttműködési készség; felelősségtudat, társadalmi felelősségvállalás, környezettudatosság; erkölcsös, etikus magatartás, munkavégzés („üzleti erkölcs”); nemzetközi beágyazottság a szakmájában, az idegen kultúrákban való eligazodás.

A felsőoktatás feladata – elsősorban a graduális képzésben – a szakképzéssel együtt e jellemzők kialakulásának és fejlesztésének támogatása, az értelmiségi, az alkotó szakemberek képzése.

Ezeknek az igényeknek, készségeknek, képességeknek a kialakítása, fejlesztése legtermészetesebben a képzés keretében, a („jó”) oktatók és a hallgatók közös munkája során, a mester-tanítvány viszonyban (nem a doktoranduszhallgatók által tartott

órákon) valósulhat meg, mert ekkor az oktató tudása, emberi erényei, meghatározó példává válhatnak. Kedvező lehetőség erre a hallgatók bevonása a kutatási, a fejlesztési, az innovációs munkába, a demonstrátori megbízásuk stb.

Tény azonban, hogy a tömegképzés közepette az intenzív oktató-hallgató együttműködési lehetősége korlátozott – inkább csak a doktoranduszképzésre szűkül. Hatékonyan kell ezért ezeket kihasználni, és keresni kell más, új formákat az oktatásban, az egyetemi életben (tankör-, tanulócsoporthoz vezető tanárok, mentorok, kollégiumok, szakkollégiumok, szakmai versenyek, pályázatok stb.).

Az értelmiségivé válásban fontos a hallgatói közösségek szerepe is (pl. az együttműködési készség fejlődésében; a kulturális, a művelődési igények alakulásában). Ezek a közösségek azonban a – minden más szempontból támogatandó – kreditrendszer kialakításakor fellazultak, sok hallgató magára marad, valós az elszemélytelenedés veszélye. Fontos feladat gondoskodni a közösségek újraélesztéséről, pótlásáról.

A pedagógiai-módszertani kultúra fejlesztése, terjesztése, az oktatás, a képzés hatékonyságának, intenzitásának növelése

A tartalmi fejlesztés együtt kell, hogy járjon az oktatás-képzés hagyományos – több évszázada lényegében változatlan – „technológiájának” (a felsőoktatási pedagógia, az ismeretátadás módszerei, az oktatástechnika, az oktatástervezés, az oktatásszervezés) fejlesztésével, korszerűsítésével. Mint pl.:

- A hagyományos tudásközvetítés mellett, helyett a digitális megoldások, az interaktivitás.
- A hallgatói aktivitás, az önálló ismeretszerzés, az egyoldalú frontális ismeretközlés helyett. (Pl. az egyéni, a csoportos feladatok, team munka, tréningek, az előadás-gyakorlat optimális aránya, a folyamatos számonkérés és a vizsga, az írásbeli és a szóbeli számonkérés pedagógiaiilag indokolt aránya stb.)
- A tömegképzés módszereinek kidolgozása, alkalmazása.
- Az oktatás-képzés merev – poroszos – rendjének, rendszerének oldása, rugalmassá tétele. (Pl. Ne veszítsenek félét, évet az Erasmus ösztöndíjjal külföldön tanulók.)
- Az egész életen át tartó (jórészt egyéni) tanulás tanítása.
- A gyakorlat szerepének újragondolása a felhasználók, a munkáltatók képviselőivel együttműködve. (Pl. hallgatói kutatási, fejlesztési, innovációs laborok, hallgatói innovációs vállalkozások, duális képzés, amikor az elméleti képzés az egyetemen, a gyakorlati képzés pedig, gazdálkodó szervezetekben, munkahelyeken történik.)
- A nem hagyományos oktatási formák, mint: az e-learning, az online kurzusok, a távoktatás, a már említett duális képzés stb. pedagógiai, módszertani összefüggéseinek kidolgozása.
- A munka melletti, a felnőtt oktatás-képzés fejlesztése. (Figyelemmel arra is, hogy ez a képzés nem a nappali képzés változata, ez esetben a tanulás életmódváltozás is.)
- A felnőttképzés hagyományostól eltérő formáinak a kialakítása (pl. bekapcsolódás a PhD képzésbe BSc diplomával – MSc diploma nélkül, hosszabb gyakorlati tapasztalattal –, a képzés közben teljesítendő többletkövetelmények előírásával.)
- A nyelvoktatás korszerűsítése. (Amíg van a felsőoktatásban nyelvoktatás.)
- A nyelvtudás elismerése, ösztönzése. (Pl. a harmadik félévtől a tanulmányi ösztöndíj feltételévé tett nyelvtudás. Egyes tantárgyak idegen-, elsősorban angol nyelven történő oktatása [ez egyébként a külföldi hallgatók vonzása céljából is

indokolt]. A nyelvtanároknak a hallgatóik sikeres nyelvvizsgájához kötött anyagi ösztönzése stb.) Az előzőek természetesen nem kérdőjelezik meg az anyanyelvi szaknyelvi kultúra elsődlegességét, fontosságát.

- Az intézményközi együttműködés fejlesztése. (Áthallgatás, részképzés, közös képzés stb.)
- A tudásmegosztás új megoldásainak széles körű használata (pl. az internet, a digitális tananyagok, az érdeklődést felkeltő, a megértést segítő – a szakmai, a tudományos konferenciákon, rendezvényeken szokásos – prezentációk).
- A hallgatók tanulással, felkészüléssel kapcsolatos elképzeléseinek, törekvéseinek, véleményének megismerése, figyelembevétele. (Az előadások iránti érdeklődés csökkenése, a világhálóról történő ismeretszerzés, a nappali tagozatos hallgatók munkavállalása a tanulás mellett stb.)
- Az intenzív tanulás feltételeinek kialakítása.

Mindez pedagógiai-szakmai felkészültséget, látásmódot igénylő feladat, megvalósítása főképp az oktatásnak, a képzésnek a bizonyítottan hatékony gyakorlati tapasztalatok felhasználásával megvalósuló átfogó korszerűsítését igényli, nem új pedagógiai, módszertani kutatások indítását, tananyagok, tantárgyak kreálását.

A szakmai, a pedagógiai, az infrastrukturális fejlesztés szükségessége, és ezzel szemben a rendelkezésre álló források korlátozott volta indokolja, hogy az oktatás, a képzés tervezése, szervezése során fokozott figyelmet kapjon a hatékony, az intenzív megoldások keresése, megtalálása, az ellen érdekeltség megszüntetése. (Pl. a tanszékek ne a tantárgyak számában és az óraszámában legyenek érdekeltek.)

Az esélyegyenlőség, a tehetséggondozás, az elitképzés

A társadalom érdeke, az iskolarendszer feladata és kötelessége a különböző irányú tehetség – a felsőoktatásban történő továbbtanulásra való alkalmasság – kibontakoztatása, az objektív eredetű – társadalmi, családi, települési, egészségi stb. – hátrányok kezelése, amennyiben lehetőség van rá, kompenzálása.

Az iskolarendszeren belül ez alapvetően a közoktatás lehetősége és felelőssége. E célok megvalósítása érdekében rendszeres tevékenységeket, intézményeket indokolt működtetni (kollégiumok, nyelvi képzés, középiskolai felvételre, érettségire történő felkészítés, ahol van, ott felsőfokú felvételi előkészítés stb.), különös figyelmet fordítva a nyelvtanítás hatékonyságának növelésére, ennek érdekében a tanulók, a pedagógusok ösztönzésére. Ezekben a tevékenységekben számítani kell a felsőoktatási intézmények, a hallgatók közreműködésére is.

Hasonlóan fontos társadalmi érték azonban a több, a jobb munkára való ösztönzés is. A felsőoktatásba bejutás kritériuma ezért, mindenekelőtt a felkészültség, a bármilyen módon (az iskolarendszerben vagy azon kívül) megszerzett tudás, és ahol megítélhető, ott a tudás mellett a képesség, a tehetség lehet.

Ez azonban nem azt jelenti, hogy a felsőoktatásnak – az érintettektől elvárható jelentős erőfeszítés mellett – ne lenne feladata törődni a felvételt nyert, valamilyen okból hátrányos helyzetű, hallgatókkal, sőt. Ez történhet pl. a minden hallgató által igénybe vehető felzárkóztató, szintre hozó kurzusokon, egyéni mentorálás keretében stb. Különösen jó terep ehhez a kollégium, a szakkollégium. (Nem lehet azonban, kizárólag részükre szervezett, mert az sem az érintettek, sem a közvélemény egyetértésével nem találkozna.)

A felsőoktatás fontos feladata – a képzés minden szintjén – a tehetségek felkutatása, gondozása, a kiemelkedők sokszínű támogatása, az elitképzés. (Egyéni tanterv, előtanulmányi rendszer, párhuzamos képzés, TDK tevékenység, demonstrátori megbízás stb.)

Lehet arra építeni, hogy a tehetségesek, a szorgalmasak sokkal többre képesek, mint az átlag. Ezt azonban úgy indokolt szervezni, hogy a lehető legkevésbé különüljenek el az alapközösségüktől, hogy jótékony, „húzó” hatásuk az egész közösségre érvényesülhessen.

Az esélyegyenlőség növelése szempontjából is indokolt lenne újragondolni az érettségi utáni, valóban egymásra épülő, többlépcsős szakképzés (*post secondary*, féléfelsőfokú, felsőoktatási szakképzés, BA/MA, BSc/MSc) kialakítását. Ez hatékonyan segíthetné a több lépcsőben megvalósuló mobilitást is.

A nemzetközi együttműködés (a nemzetköziesedés)

A felsőoktatás alapvető érdeke és feladata a nemzetközi oktatási együttműködés évszázados hagyományainak (ld. „vándorlegények”) a mai kor követelményeinek megfelelő újraszervezése, az együttműködési készség fejlesztése. Ez magában kell, hogy foglalja a tantervbe épített hallgatói mobilitást, a részképzést, a közös képzést, a közös diplomát stb., ezek támogatását, megkönnyítését, valamint az oktatók tervezett és szervezett mobilitását, a külföldi oktatók meghívását.

A sikeres nemzetközi együttműködés feltételezi a hazai felsőoktatás vonzóvá, versenyképessé tételét, azért is, hogy a tehetséges fiatalok közül minél kevesebben menjenek külföldre teljes idős tanulmányokat folytatni. Közülük ugyanis várhatóan sokan a végzés után is ott maradnak, és ez az országnak nagy veszteség. A folyamatosan javuló minőség, valamint az erre épülő eredményes marketing a külföldi hallgató vonzásának is fontos feltétele. Ez pedig nemcsak a bevétel miatt, hanem a magyar hallgatók ösztönzése, bátorítása, nyelvtanulása szempontjából is fontos.

Az előzőek megvalósításának vannak olyan feltételei is, amelyek esetében a felsőoktatás csak kezdeményező lehet, a döntés nem az ő hatásköre. (Pl. a külföldi hallgatókat jobban vonzó magyar állami ösztöndíj, a Stipendium Hungaricum adminisztrációjának egyszerűsítése stb.)

Az intézményi, a személyes együttműködés fontos feltétele a világban a felsőoktatás terén zajló folyamatok ismerete, az azokhoz történő illeszkedés képessége.

A bolognai képzési programok felülvizsgálata

A bolognai célkitűzésekkel, a Bologna-folyamat hazai megvalósulásával kapcsolatban még ma is sok a tisztázatlan kérdés, esetenként a jogos kritika, a korrekció igénye, és találkozni lehet értetlenséggel is. Ezeket mihamarabb tisztázni, és ahol szükséges, korrigálni kell.

A legtöbb kritika az alapképzések (BA/BSc) programjainak a bolognai céloktól jelentősen eltérő tartalma és zsúfoltsága miatt fogalmazódik meg. A kritika jogos, tekintve, hogy nem egységben szemlélve készültek az alap- és a mesterképzések programjai, az intézmények igyekeztek minden elsajátítandót az alapképzésbe belezsúfolni. Következésképpen az alapképzésben túlzott az elméleti orientáció, az elméleti tárgyak mélysége. Az oktatott alap, valamint alapozó (természet-, illetve társadalomtudományi) tantárgyak jelentős részének vannak a mesterképzéshez tartozó részei, azt – módszertani okokból is ott célszerű oktatni, amikor a hallgató már a tanulás folyamatában érzékeli a szükségességét – nem pedig az alapképzésben. Ezzel szemben jelentőségénél csekélyebb a gyakorlati képzés, és nem kap megfelelő teret a munkavállalásra történő felkészítés. (Ez az igény nem azonos azzal az irreális elvárással, hogy a hallgatókat a leendő – még nem is minden esetben ismert, és a végzésükig esetleg még többször is megváltozó – konkrét munkahelyeken rájuk váró feladatokra kellene felkészíteni. [Ez a munkáltatók feladata.] Valamint azzal sem, hogy a felsőoktatásnak, a graduális képzésben azonnal alkalmazható szakismerettel rendelkező diplomásokat kellene kibocsátania, ez a felsőfokú szakképzés feladata.)

A fentiekből az is következik, hogy a mesterképzésben pedig sok esetben nincs mi „újat” tanítani.

Az agrár, a műszaki, a természettudományi képzés iránti alacsony érdeklődés okai között (csakúgy, mint a magas lemorzsolódásban) valószínűleg a BSc fokozatok túlzott követelményei is jelentős szerepet játszanak.

Megfogalmazódnak más észrevételek is, amelyeket érdemes alaposan elemezni. (A kis kreditszámú tárgyak szétszabdallják a képzést, nehezítik a nemzetközi kredittranszferet; a tantervekben nincs moduláris építkezés; hiányzik a szakmai irányváltás tényleges lehetősége; nem megoldott az egyes fokozatokban tovább nem haladó, kimaradó hallgatók szakismeretének elismerése, igazolása; a BSc után, egyes MSc képzésre esetenként rövidebb idő – két-három félév – is elegendő lenne stb.)

A bolognai rendszer széleskörű európai konszenzussal született, nyitott, indokolt esetben teret enged a nemzeti sajátosságoknak. Ezért nem azon kell gondolkodni, hogy hol kellene eltérni a bolognai elvektől (pl. visszaállítani az osztatlan képzést, kialakítani az akadémiai, illetve a gyakorlati típusú alapképzést), hanem azon, mit csinálunk rosszul, s főleg hogyan kellene jól csinálni. Vannak kezdeményezések pl. a realisabb mértékű, szerényebb elméleti ismereteket tartalmazó BSc indítására, amelyről MSc-re csak további egy-két félévnyi tanulás után lehetne jelentkezni. (Érdemes egyébként megvizsgálni, hogy az ilyen esetben a szükséges ismeret elsajátításáról nem elegendő-e – esetleg az MSc képzés során – különözeti vizsgán beszámolni.)

Az egységes *Európai Felsőoktatási Térség* kialakításából hiba lenne kimaradni, ez ellentétes lenne a hallgatók, valamint a társadalom érdekével is.

Egymásnak ellentmondó törekvések, vélemények is megfogalmazódnak. Az osztatlan képzés visszaállításának igénye pl. ellentétben van azzal a panasszal, ami a hallgatók egy részének alacsony tudásszintjéről, szorgalmának, érdeklődésének hiányáról szól. Osztatlan képzés esetén ugyanis a kevésbé tehetséges hallgatók, a kevésbé motiváltak rontanak az oktatás, a képzés színvonalát.

Az át- és továbbképzés korszerűsítése

A tudomány gyorsuló fejlődése, megújulása, a gyors technikai és technológiai váltások következtében egyre erőteljesebben jelentkezik az ismeretek permanens megújításának szükségessége, kényszere. A felsőoktatásnak nagy lehetősége és feladata erre – a gyakorlatban tevékenykedő legjobb szakembereket is bevonva – felkészülni, és a személyi, valamint a tárgyi feltételek tekintetében is alkalmassá válni. (Az élenjáró vállalatok, szolgáltatók – nem csak műszaki-gazdasági területeken – esetenként felkészültebbek lehetnek a felsőoktatásnál.) Nemcsak azt kell ajánlani, amit „tud” az intézmény, hanem formában és tartalomban azt kell „tudni”, amire bemeneti, s főleg kimeneti kereslet van/lesz.

Az át- és továbbképzés, valamint pl. a harmadik életkorúak (a nyugdíjasok) tanulása a felsőoktatás egyik kitörési pontjaként, dinamizáló tényezőjeként is számításba jön, a kínálgató lehetőség elmulasztása pedig hosszú időre kiható hátrányt jelent.

A hallgatói lét újrapozicionálása, a hatékonyabb teljesítményösztönzés

Az intézmény kötelessége és érdeke, hogy hallgatóival – mint a „megrendelőivel”, a partnereivel – új típusú, a hagyományos tanár-diák viszony helyett mester-tanítvány viszonyt, kapcsolatot, együttműködést alakítson ki. A szakmai közvélemény szerint is magas színvonalú oktatáson, képzésen túl megszervezze, működtesse a korszerű tanulmányi, pszichológiai, egészségügyi, karrier- stb. tanácsadást, a nem hatósági jellegű tanulmányi ügyintézkést. Létrehozza az egészséges életmód, a testnevelés, a sport, a művelődés infrastrukturális és egyéb feltételeit.

A tananyag, az oktatásmódszertan, oktatásszervezés, az oktatástechnika folyamatos korszerűsítésével, valamint az intézmény humán tényezőinek a fejlesztésével támogatni, ösztönöznie kell a hallgatóknak az eredményesebb, a jobb munkához, a tanuláshoz fűződő belső motivációi kialakulását, és mind erőteljesebben kell ennek megletére építeni.

A mainál határozottabban kell megkövetelni a fegyelmezett munkavégzést (pl. a folyamatos felkészülés, a tanulmányi idő optimális hossza), a hivatásukra, az értelmiségi létre történő magas színvonalú felkészülést, annak érdekében, hogy minél inkább megfeleljenek a végzésük kori, valamint a jövőbeni „digitális világ” követelményeinek.

A PhD/DLA képzés fenti elvek szerinti újragondolása is indokolt. Mindenekelőtt azért, hogy csak a legjobbak kerülhessenek felvételre.

A színvonalasabb felkészülést nemcsak ösztönözni kell, nemcsak a követelményeket kell növelni, hanem a tanítás hatékonyságát is (ld. fentebb), valamint a tudáselsajátítás, a felkészülés lehetséges legjobb feltételeit is meg kell teremteni. (Könyvtár, laboratórium, célszerűen kialakított tanterem, jól használható tankönyvek, jegyzetek, digitális tananyagok, előadások, előadásvázlatok és más oktatási segédletek stb.)

A színvonalas felkészülés segítése szempontjából is érdemes újragondolni a hallgatói közösségek (tanulókör, tanulócsoport, kollégium, szakkollégium, csoportos mentorálás stb.) helyét, szerepét.

A közösségek amellet, hogy szerepet vállalnak az egyetemi közéletben, egyúttal a közéleti és politikai kultúra alakításának is terepét képezhetik.

A követelmények növelése mellett nagyobb figyelmet indokolt fordítani az ösztönzésre, az erkölcsi, az anyagi elismerésre is. Pl. a kari tanácsok, a szenátusok által alapított, az évfolyam (a kar, az egyetem) Kiváló Tanulója cím, jelentős összegű ösztöndíj, külföldi részképzés anyagi feltételének biztosítása.

Az előbbieket mellett egy jól működő térítési díj-, valamint tanulmányi és szociális ösztöndíjrendszer is ösztönözheti – mert a társadalom és hosszabb távon az egyének érdeke is, hogy ösztönözze – a hallgatókat a jobb tanulásra, az eredményesebb felkészülésre. Ennek kialakításában kezdeményező szerepet kell, hogy vállaljon a felsőoktatás.

Partneri kapcsolat fejlesztése a leendő munkáltatók képviselőivel

Ez egyrészt azért indokolt, hogy az intézményeknek, az oktatóknak közvetlenül is legyenek információi a társadalom, a megrendelők, a partnerek, a felhasználók elvárásairól, véleményéről, másrészt, hogy a közvetlenül érintetteknek és a szélesebb közvéleménynek is legyenek ismeretei a felsőoktatás valós helyzetéről, problémáiról, az intézményekben folyó munkáról.

Mind a képzők, mind a leendő munkáltatók érdeke, hogy a felhasználók, a diplomásokat foglalkoztató munkáltatók, különböző módon – nem csak a duális képzés keretében – részt vehessenek, részt vegyenek a felkészítésben, a felsőoktatás, a képzés támogatásában, hogy a társadalom minden felsőoktatási ráfordítása hatékonyan szolgálja az oktatást, a képzést.

2. Az intézmények működése, az autonómia

Az oktatás, a képzés átfogó tartalmi megújítása igényli az intézmények működésének, humánpolitikájának, vezetési rendszerének, szervezétének, gazdálkodásának a fejlesztését is.

A felsőoktatás-irányítás, a vezetés tevékenységében a jelentőségénél sokkal kevesebb figyelmet kap a professzionális humánpolitika, a humán menedzsment, és ez nagy hiányosság. A felsőoktatásban a legnagyobb érték, a színvonal kulcsa a „jó” oktató, akinek a

kiválasztására, fejlődésére különös figyelmet indokolt fordítani. A jó oktató egy személyben alkotó, tudós, szakértő, pedagógus, értelmiségi; egy korszerű társadalomkép szolgája. Sikeres oktató csak az lehet, csak az tudja eredményesen ellátni a feladatát, aki – a magas szintű szakmai felkészültség mellett – mind a pedagógiai, az oktatás-módszertani, az oktatásszervezési ismeretek, mind a tanítás tanítása tekintetében egyaránt felkészült, ismereteit ezeken a területeken nemcsak szinten tartja, hanem folyamatosan meg is újítja.

Az oktatók esetében konkretizálni kell az alkalmazás feltételét jelentő személyes tulajdonságokat (nyitottság, gyors reagálás, kommunikációs készség, döntési képesség, empátia stb.), valamint a kezdő oktatók esetében az elsajátítandó pedagógiai ismereteket, illetve a szakmai követelményeket intézménytípusokként, szakmánként, beosztásonként.

Az akadémiai szféra minden szintű vezetőjével szemben meg kell fogalmazni az elvárt személyes kompetenciákat. (Józan ítélőképesség, tárgyilagosság, szervezőkészség, demokratikus vezetési stílus, tárgyalóképes idegennyelvtudás, tájékozottság a hazai, a nemzetközi – elsősorban az európai – felsőoktatási térben zajló folyamatokban stb.). Indokolt meghatározni a vezetői tevékenység (a humán erőforrás-menedzsment a szakmai, az alkotó, a kutató-fejlesztő, az innovációs munka, az oktatás-képzés, a gazdálkodás irányítása) tekintetében állított konkrét követelményeket.

Az oktatókat, valamint az akadémiai szféra vezetőit munkájuk minőségének javítására ma jórészt csak belső motivációik, szakmaszeretetük, hivatástudatuk ösztönzik. Ezek roppant fontos, sőt nélkülözhetetlen tényezők, de nem elegendők, még akkor sem, ha sok a jó, sőt kiváló teljesítmény.

Az elvárható folyamatos fejlődés, fejlesztés érdekében olyan követelményrendszerre és annak betartására van szükség, amely hosszabb távon orientálja a potenciális jelölteket, biztosítja a minőség primátusát (pl. a diploma, a PhD/DLA, a habilitáció más-más, indokolt esetben külföldi intézményben történő abszolválásával), a pályázók komplex megítélését. A triviális eseteket leszámítva nem tartalmaz kizárólagos elemeket, mert az túlhangsúlyozná annak jelentőségét a többi követelményhez képest.

Indokolt, hogy az intézményeknek legyen olyan minőségbiztosítási rendszere, amely az előzőek megvalósítása érdekében támogatja:

- a nyílt versenyt az oktatók kiválasztásánál, előléptetésénél. (Mérséklendő a mai sokszor túlzott belterjességet is.);
- az oktatók oktatási, szakmai, alkotó, kutató-fejlesztő, innovációs munkájának rendszeres teljesítményértékelését. (Egyetemi tanárok esetén külső – külföldi – szakemberek bevonásával, személyes felelősségvállalással.);
- az egyértelmű és magas követelményeket a kinevezésnél, az előléptetésnél. (Előadói szintű nyelvtudást az adjunktusi előléptetésnél. Ahol szakmailag indokolt – pl. a pedagógus-, a mérnök-, a közgazdász-képzésben – ott a gyakorlatban töltött hosszabb időt. Legalább egyéves külföldi, esetleg más hazai intézményben szerzett oktatási tapasztalatot az egyetemi tanári kinevezésnél stb.);
- az oktatók munkájának érdemi hallgatói véleményezését;
- a kimeneti minőség független szervezet általi ellenőrzését. (Mit tud a végzett hallgató?) A kompetenciavizsgálatot. (Mivel tud többet a végzett hallgató?);
- az oktatási szervezetek (tanszék, intézet, szak, kar) és vezetőik munkájának szabályozott, rendszeres, a vezetői munka valamennyi területére kiterjedő értékelését. Annak áttekintését is, hogy összhangban van-e a szolgálat (az intézményért, a karért, a tanszékért, a beosztottakért viselt felelősség), illetve a hatalmi pozíció.

A követelményrendszer hatékony működésének feltétele az, hogy mindenkinek legyen olyan, nem formális „munkaköri leírása”, amelynek alapján érdemben értékelhető

a munkája, a tevékenysége, hogy konzekvenciái legyenek az elvárhatónál gyengébb teljesítménynek, hogy az értékelések eredménye nyilvános legyen. (Értelmiségiek körében a nyilvánosság mással alig helyettesíthető, alig pótolható ösztönzője a több, a jobb munkának.)

A humánpolitika terén két jellemző torzulás tapasztalható. Az egyik, hogy lényegében csak a szakmai felkészültséget, a szakmai alkalmasságot mérlegelik, míg a személyes tulajdonságokat, valamint az oktatók esetében a tudásátadás képességét, a pedagógiai, a módszertani felkészültséget, illetve a vezetők esetében a vezetői kompetenciák meglétét nem. A másik, hogy a szakmai alkalmasság megítélésének – olyan területeken is, ahol ez nem feltétlenül mutatja pontosan az alkalmasságot – szinte kizárólag az elméleti felkészültséget tükröző publikáció, disszertáció, tudományos fokozat megléte a kritériuma, a gyakorlati tapasztalat, az alkotás, a fejlesztés, az innováció csak kisebb jelentőséggel bír. Ez annak ellenére van így, hogy az oktatásban, a képzésben egyaránt fontos a „tudós” típusú tanár, valamint az oktató, a tudást, a tapasztalatot átadni tudó „mester” típusú tanár, pl. „Ipari Professzor”. (Aki tehát „professzor”, vagyis nem azonos a mai mestertanárral.) A szigorú követelmények természetesen ez esetben is indokoltak. Nyilvánvalóan az optimális az, ha egyetlen személyben egyesül a sikeres alkotó, kutató, a jó tanár, a felkészült menedzser, de ez nem szükségképpen van így.

A kor kihívásai, a képzés tömegesedése, a piac, a folyamatosan növekvő verseny, a megnövekedett intézményi méretek, a finanszírozás változásai igénylik a vezetés életre szóló karrierpozícióvá válását, a professzionális menedzsment kialakítását. Az oktatás, a kutatás autonómiájának biztosítása mellett a tudós, az alkotó, az oktató, illetve a menedzser feladatok elválasztását, és nem csak intézményi szinten. (Természetesen oktató is válhat menedzserre, ha azt választja életre szóló hivatásul.)

Jogos elvárás, hogy mindenki képességének, felkészültségének megfelelően azt csinálja, amihez ért (munkamegosztás), amiben korábban bizonyította jártasságát, és aminek a magas színvonalú végzésétől és csak attól – nem az alkotói, kutatói eredményeitől, nem az ezeken a területeken szerzett érdemeitől – függ az egzisztenciája. (A rektor-kancellár rendszer – a személyek alkalmassága esetén – jól szolgálhatja a felsőoktatás érdekét, de a különböző „listák” élmezőnyében szereplő autonómiát élvező egyetemek vezetési rendszere általában az angolszász típusú egyetemekre jellemző egyszemélyi felelős, elnök/board típusú.)

A kari-tanszéki szervezet nem minden tekintetben szolgálja a színvonalas oktatást, illetve esetenként akadályozza az intézmény szellemi és anyagi erőforrásainak hatékony, sikeres mozgósítását, a felsőoktatáshoz méltó, interdiszciplináris szakmai, kutatási, fejlesztési, innovációs munkákban való részvételt, a hazai és nemzetközi oktatási, kutatási együttműködést.

Indokolt ezért a karok szerepének, feladatainak újragondolása, tevékenységének az oktatás szervezésére történő fókuszálása, valamint – ahol nem így van, ott – az egyes tudományterületek, tantárgyak, tantárgycsoportok műveléséért, fejlesztéséért, oktatásáért önállóan felelős, hatékonyan, gazdaságosan működtethető, fejleszhető oktatási-szervezeti egységek kialakítása.

Az utóbbi időben egyre hangsúlyosabb az a felismerés, hogy fontos társadalmi érdek a felsőoktatásban meglévő szellemi kapacitásnak az oktatáson, a kutatáson túl az innovációban, valamint a társadalmi, gazdasági, kulturális élet más területein való hasznosulása (ún. „harmadik misszió”).

A felsőoktatás számára ez feladat, de egyben saját bevételt biztosító lehetősége is. A felsőoktatásnak céljai, feladatai megvalósításához a jövőben is (sőt) szüksége lesz saját bevételre. Ez a bevétel szakmánként, intézményenként, régióinként ugyan differenciáltan,

de továbbra is nagy jelentőségű lesz az oktató, a szakmai, a tudományos, az alkotó munka, az intézmények működése, esetenként fejlesztése tekintetében.

Az intézmények vezetőinek ezért, az állami támogatás megszerzése és hatékony felhasználása mellett, egyre nagyobb erőfeszítéseket indokolt tenniük a saját bevételek – alaptevékenységet nem veszélyeztető – növelésére, a bevételeknek az intézményen keresztül történő realizálására.

A saját bevétel nemcsak a finanszírozás, a fejlesztés, a keresetek szempontjából fontos, hanem a szakmával, a gyakorlattal való élő kapcsolat, a szakmai teljesítőképesség, az alkotás, a kutatás-fejlesztés, az innováció bizonyítása szempontjából is. A bevételek elmaradása, csökkenése esetén megvizsgálandó az is, hogy nem a színvonalas, korszerű, piacképes, eladható tudás hiánya-e annak az oka.

A saját bevételekért kifejtett aktivitást, az értékesítésre alkalmas tudást, a hozzájárulást az intézmény fenntartásához, fejlesztéséhez elismerésre méltó tevékenységnek, értéknek kell tekinteni. Az oktatási szervezetek által realizált bevételeknek az intézmény fenntartására, fejlesztésére fordított részét (az oktatási terheléshez hasonlóan) figyelembe kell venni az intézményi javakból – költségvetési támogatásból, létszámból, alapterületből stb. – való részesedésnél, az oktatási/oktatói terhelés megállapításánál. Aki nem realizál az intézménye működését, fejlesztését szolgáló saját bevételt, annak legyen nagyobb az oktatási terhelése.

Az intézmények, az oktatók, a hallgatók teendőinek meghatározása szempontjából is indokolt az egyetemi autonómia elvi alapokon álló újragondolása, tartalmának a mai feltételek – a hazai és nemzetközi verseny, a tömegképzés, az intézmények nagysága, vezetési rendszere stb. – közötti törvényi szabályozása.

Az autonómia, az állami (költségvetési) fenntartású intézmények esetében a tulajdonosi (állami parlamenti), a fenntartói (kormányzati), illetve az intézményi jogosítványok és köteleességek értelmezése körül sok a félreértés (ez az egyházi, a magán, az alapítványi fenntartású intézmények esetében nem jellemző.) A szélsőségesen értelmezett, soha sem volt intézményi autonómia irreális igénye ugyanúgy megfogalmazódik, mint ahogy létezik az indokolatlanul beavatkozó kormányzati (minisztériumi) gyakorlat is. (Mind a kettő komoly oka lehet a kialakult feszültségeknek, újak keletkezésének.)

Az állami felsőoktatás „közjó”, közfeladat, köztulajdon, mindenkor eredményes működése közérdek. Feladata szolgáltatásnyújtás a társadalom számára, azt kell tennie, amire a társadalomnak szüksége van.

A társadalmi érdek érvényesüléséről való gondoskodás – demokráciákban – a parlament, a kormányzat feladata, felelőssége (amit – részben – rábízhat, sőt célszerű, hogy rábizzon a felsőoktatási intézményekre, a piacra, az erre felhatalmazott testületekre). A tulajdonosi, a fenntartói jogokat nemcsak azért nem gyakorolhatják az intézmények, az oktatók, az éppen ott tanuló hallgatók, mert nem ők a tulajdonosok (a tulajdonos képviselői), hanem azért sem, mert nekik – rövidtávon – lehetnek, sőt vannak a társadalmi, a tulajdonosi, a fenntartói érdekektől eltérő érdekeik is.

A feladatok meghatározása során a felsőoktatás véleményére is tekintettel kell lenni, de nem az hivatott dönteni. Arról azonban igen, hogy a kapott feladatokat – az érintettekkel együttműködve – hogyan valósítja meg.

A szabályozás keretében azonban, a tulajdonosoknak, a fenntartóknak tekintettel kell lenniük arra, hogy az oktatás, a kutatás, az alkotás:

- egyrészt magas szintű szellemi tevékenység, ami csak szellemi térben, nyugodt, alkotó légkörben, alkotóműhelyben, az oktatási, a kutatási, az alkotói szabadság, az alkotói autonómia feltételei között tud feladatának megfelelően, eredményesen

- működni, a külső beavatkozás, a permanens változás körülményei között nem;
- másrészt azonban szolgáltatás, amelyet az intézmények végeznek a megrendelők, a megbízók, a társadalom, a hallgatók számára, akikkel kötelező az érdemi együttműködés;
- harmadrészen társadalmi javak felhasználása, s ennek során értelemszerű a gazdaságosság, a takarékoság, a hatékonyság, az átláthatóság, az elszámoltathatóság követelménye.

A fentiekre tekintettel az autonómia elvszerűen, csak a szubszidiaritás (tudatosan osztott felelősségvállalás) elvei szerint alakítható.

3. A társadalom, a partnerek

A felsőoktatásnak törekednie kell társadalmi beágyazottsága erősítésére, a közvélemény szimpátiájának, elismerésének, szolidaritásának, támogatásának, esetenként védelmének a megszerzésére. E tekintetben ma még sok a kívánnivaló. A szakma, az egyetemen kívüli szakmai közvélemény a felsőoktatással szemben sok esetben kritikus, esetenként ellenséges. A felsőbb szakmai közvélemény kialakult belső értékrend nem mindig egyezik a szélesebb szakmai közvélemény értékítéletével.

Az oktatás, a képzés átfogó korszerűsítésében az intézményi, a kari, a tanszéki vezetők, az oktatók, a hallgatók mellett természetesen másoknak is vannak feladataik. (Pl. a mindenkori kormányzatnak, az ágazati irányítást, az állami intézmények fenntartói jogát gyakorló minisztériumoknak, a leendő munkáltatók képviselőinek, a középfokú oktatásnak, valamint a felsőoktatással együttműködő más szervezeteknek, intézményeknek.)

Különösen hangsúlyos a mindenkori kormányzat, az ágazati irányítást, az állami intézmények fenntartói jogát gyakorló minisztériumok szerepe. A sikernek fontos feltétele ugyanis, hogy nyugodt, alkotó légkör legyen az intézményekben, hogy – az ország teherbíró képessége szerint – a felsőoktatás fontosságának megfelelő, stabil, normatív legyen a finanszírozás. „Nemzeti konszenzussal” kialakítottak, nyilvánosak, hosszabb távra érvényesek, teljesítmény- és minőségelvűek, a tartalmi munkát ösztönzők, kiszámíthatók legyenek a szabályozók, hogy objektív legyen az ellenőrzés, a minősítés, hogy növekedjen a felsőoktatás presztízse. Mindezekről az ő feladatuk gondoskodni.

Az elveket, a célokat, a feladatokat nemcsak kidolgozni kell, hanem az érintetteket meg is kell győzni azok helyességéről, érdekeltté is kell tenni őket a megvalósításban, közre is kell működni a feltételek megteremtésében, valamint figyelemmel is kell követni a megvalósulást, az eredményeket pedig anyagilag és erkölcsileg el kell ismerni.

A koncepció kidolgozásában, a jól működő rendszer megalkotásában, a feltételek biztosításában történő együttműködés minden érintettnek érdeke, feladata, a kezdeményezés, a szervezés azonban a felsőoktatás (Emberi Erőforrások Minisztériuma, Magyar Rektori Konferencia, intézmények) kötelessége. Ez alól az érintettek valamelyikének a mulasztása, vagy a feltételek kedvezőtlen alakulása, részbeni hiánya sem ad felmentést a felsőoktatás számára.

JEGYZETEK

- * A szerző a „Gazdaság és Jog” XXV. évfolyam 9. számában (2017. szeptember) megjelent írásának rövid változata.

Beszélgetés a felsőoktatás fejlesztéséről az agrár-, élelmiszer- és vidékgazdaság kihívásai tükrében

Írásunkat gondolatébresztőnek szántuk. Nem tudományos alaposságra törekedtünk, a megfigyeléseink, tapasztalataink alapján megszületett gondolatainkat vetettük papírra. Foglalkozunk az agrár-felsőoktatási övező, változó társadalmi, gazdasági, környezeti feltételekkel. Megpróbálunk szembe nézni a kihívásokkal. Kérdéseket fogalmazunk meg, amelyekre keressük, de nem biztos, hogy megeljük a jó válaszokat. Megállapításaink vitathatók, és a vita hozzájárulhat a jobb megoldások megtalálásához.

(Bevezetés) A beszélgetés nyitó gondolatai között fontos kihangsúlyozni, hogy az agrár-felsőoktatás fejlődését *folytonos, időben és térben is változó* folyamatként értelmezzük.

Folytonos a fejlődési folyamat, mert az agrár-felsőoktatási intézmények által menedzselte tudás¹ a múltban és napjainkban keletkező tudás célirányos szintetizálása² annak érdekében, hogy a jövőbeli feladatok megoldására készüljünk, készítsünk fel. Az agrár-felsőoktatási intézmények területi elrendeződésére, személyi és tárgyi feltételrendszerére is e folytonosság tükrében tekintünk. „Nem tiszta lapra írunk”, nem vadonatúj alapokra építünk, hanem *azzal dolgozunk, azt formáljuk, azt fejlesztjük, azt szervezzük át vagy építjük le, ami a múltbeli feltételrendszereknek megfelelően mára kialakult*, és tesszük mindezt annak érdekében, hogy a jövő számára, a „jövőbe látva” tudjunk szakembereket képezni, tudást előállítani, a személyi, tárgyi feltételrendszert fejleszteni.

Az *időbeliség és a folytonosság* nyilvánvalóan összefügg. Mindkettő az agrár-felsőoktatás fejlődésének múltból jövőbe vezető folyamatára vonatkozik. A beszélgetés kiindulási alapja az agrár-felsőoktatás jelenlegi állapota, fejlettségi szintje. Napjaink agrár-felsőoktatási adottságait alapul véve gondolkodunk arról, hogy a társadalmi, gazdasági fejlődést Magyarországon milyen irányba változó agrár-felsőoktatás szolgálhatná leginkább. A ma észszerűnek, célszerűnek, szükségszerűnek ítélt változtatások a magyar agrár-felsőoktatás fejlődési folyamatába történő beavatkozásokat fognak eredményezni. Tisztában kell lennünk azzal, hogy a változtatások hatással lesznek a fejlődés irányára, ütemére és eredményességük csak hosszabb távon lesz érzékelhető, értékelhető. Az időbeliség jellemzője az is, hogy a változások nem visszafordíthatók. Például a megszűnő szakértői tudás, a tacit tudás nem pótolható, és új szakértői tudás folytonos szerves fejlődés, tapasztalatszerzés, kompetenssé válás nélkül a „semmiből” nem hozható létre. A fejlesztési döntések megalapozásával, át-gondolásával szemben a felsőoktatás e jellegzetességei komoly kihívásokat támasztanak.

A *térbeliségre földrajzi értelemben figyelünk*. A felsőoktatás innováció alapú társadalmi, gazdasági fejlődésben, *fejlett gazdaságú régiókban* kialakult szerepének ismeretében vonunk le következtetéseket a *hazai viszonyokra*, ezen belül is az agrár-felsőoktatásra és az általa leginkább megcélzott különböző adottságú, fejlettségi szintű *vidéki térségekre*.

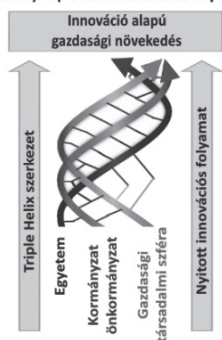
(Az *agrár-felsőoktatás társadalmi gazdasági beágyazottságáról*) Egy agrár-felsőoktatási intézmény magyar viszonyok között nem önmagáért való és nem önffinanszírozó. A felsőoktatási intézményekre fordított, azokba befektetett erőforrásokért a fenntartó, a megrendelők,

a támogatók teljesítményt, eredményt várnak, elsősorban *tudáselőállításban, tudásátadásban és tudáshasznosításban*.

Az elvárt intézményi teljesítmények olyan – döntően képzési, kutatási és innovációs – tevékenységekhez köthetők, amelyek a nemzeti fejlesztési tervek, stratégiák megvalósíthatóságához, a termelési, szolgáltatási tevékenységek fejlesztéséhez, ellátásához, a társadalom és a gazdaság fejlődéséhez elengedhetetlenül szükségesek.

Ez utóbbihoz kapcsolódóan a fejlett társadalmakban a *felsőoktatási, a kormányzati és a társadalmi-gazdasági szféra* innováció alapú növekedést szolgáló kapcsolatrendszerét a „triple helix” modellel írják le. A modellben a három szféra mindegyike a saját hélixén, önállóan, de egymással szinergikus kölcsönhatásban, szimbiózisban haladva fejlődik. Az egyetemi szféra nyitott a másik két szféra irányában. Folytonos, kölcsönös előnyökre épülő, jövőbe mutató, „win-win” elven alapuló kooperáció van közöttük.

Hatékony Triple Helix szerkezet és folyamat

Az innováció alapú gazdasági növekedés „triple helix” modellje³

Fontos jellemzője a rendszernek, hogy *tudáselőállítás nemcsak a felsőoktatási intézményekben folyik, hanem a gazdasági, intézményi szereplőknél is*. Tudásáramlás folyamatosan oda-vissza történik minden hélix között, és az egyetemi képzéseken megszerzhető tudástartalmakban, kompetenciákban a felsőoktatási szférán kívül előállított tudás is nagy szerepet kap. Nem a felsőoktatás egyirányú, harmadik missziós tevékenységéről – társadalmi szerepvállalásáról, tudománynépszerűsítéséről, ismeretterjesztéséről – van tehát szó, hanem a három szféra hatékony kooperációjáról.

A legfejlettebb gazdasággal rendelkező térségek tudás alapú társadalommá válását a triple helix modell helyett már nem is a négy (quadruple helix), hanem sokkal inkább az öt hélixet magában foglaló „quintuple helix” modellel írják le. A magyar agrár-felsőoktatási intézmények működésére viszont még a „triple helix” modell szerinti működés sem jellemző általánosan. Az agrárgazdaság kívánatos fejlődésének elvárt dinamikáját ugyanakkor a következőkben bemutatott „quintuple helix” modell szerinti működés szolgálja.

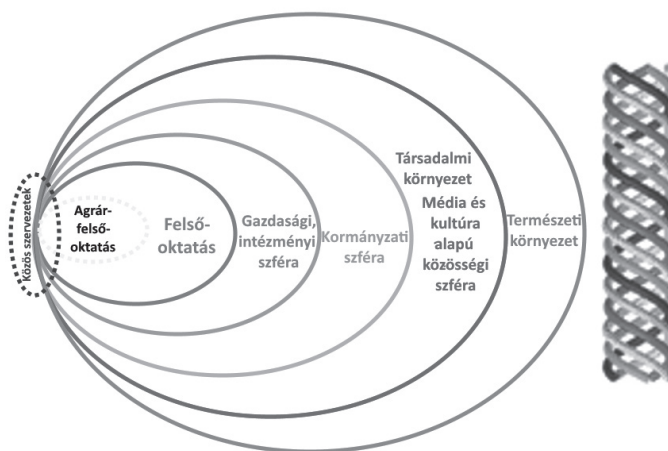
A negyedik hélix a társadalmi környezet, a civil (magán-) szféra és a „triple helix” modell mindhárom szférája között kialakuló kapcsolatrendszert is az innováció alapú gazdasági fejlődés részének tekinti.

Például az alap- és középfokú iskolarendszerben folyó képzés eredményességét befolyásolja, hogy a belépő tanulók milyen társadalmi, szociális, kulturális környezetből kerülnek ki, így az ehhez alkalmazkodó középfokú képzéssel elérhető eredmények szintje

meg fogja határozni az agrár-felsőoktatásba belépő hallgatók tudását, képességeit, kompetenciáit is. A képzés tartalma és módszere az input hallgatói tudásra – a középfokon elsajátított ismeretekre, képességekre, kompetenciákra – kell épülnön, és ez befolyást fog gyakorolni az oklevél kibocsátásakor mérhető output hallgatói tudásjellemzőkre is.

Más oldalról közelítve, a vidék társadalmának innovációk iránti fogékonysága, befogadókészsége meghatározza az agrár-felsőoktatásban megszerzett tudás rövid- és hosszútávú hasznosítási lehetőségeit is. A megszerzhető és a társadalmilag hasznosítható tudás szinkronját is meg kell találnia az agrár-felsőoktatási intézménynek a képzések tartalmi és módszertani fejlesztése során.

Az ötödik hélix a természeti és az épített környezet kölcsönhatásait mutatja a másik négy hélix által szimbolizált szférával.

A „quintuple helix” modell síkbeli és térbeli szemléltetése (saját szerkesztés)⁴

Az agrár-felsőoktatás jellemzően természeti környezetben, vidéki térségekben folyó, felsőfokú végzettséget igénylő agrárágazati feladatok végzésére képez ki szakembereket, ezekhez kapcsolódóan végez kutatási, fejlesztési, innovációs tevékenységet. Hatékonyan csak az a tudás lesz hasznosítható, amely a vidéki társadalom (a vidéki civil szféra) kulturális fejlettségi szintjével, a természeti környezet állapotával, a vidék infrastrukturális fejlettségével kölcsönhatásban, összhangban van. A vidéknek ki kell tudnia elégíteni az élelmiszerszükségletet a Magyarországra jellemző heterogén szociális, kulturális és gazdasági fejlettségi szintű vidéki térségekben folytatható gazdálkodással.

A globális klímaváltozás környezeti kihívásaihoz nemcsak az agrártermelésnek, hanem a vidéki térségek civil lakosságának, az épített agrárkörnyezetnek is alkalmazkodnia kell. Az ehhez szükséges tudástartalmat elő kell állítani, át kell adni, tudni kell hasznosítani. E nélkül az agrár-felsőoktatási intézmények nem képesek megfelelni a társadalmi elvárásoknak. Tágabb értelemben véve nemcsak a közeljövő agrár-felsőoktatásáról kell beszélnünk, hanem a felsőoktatás minden olyan szegmenséről, amelyben a vidék ipari, szolgáltatási szektorai számára képeznek ki szakembereket.

Az agrárium köztudottan *létfontosságú rendszerelemekkel* foglalkozik, olyanokkal, amelyek Európai Unió és nemzetgazdasági, továbbá a magyar társadalom fennmaradása szempontjából is nélkülözhetetlen szolgáltatásokat nyújtanak, pótolhatatlan termékeket állítanak elő, alapvető tevékenységeket látnak el. A termőföld, a víz, a természeti környezet fenntarthatósága, káros behatásokkal, változásokkal szembeni védelme, ellenálló képességének növelése nemcsak nemzeti, hanem nemzetközi érdek is. A létfontosságú rendszerek védelme miatt az agrárium nem tehető ki az állami szabályozás, esetenként beavatkozás nélküli piaci viszonyoknak. Szabályozás híján a versenynek való kiszolgáltatottság súlyos, rövid és hosszú távon is visszafordíthatatlan következményekkel járhat.

Az agrárképzés fejlesztésére, az agrárinnováció irányultságára is természetes módon befolyást gyakorol az állam a létfontosságú rendszerelemek védetősége érdekében. Az állam azonban „nem ért az agráriumhoz”, ezért döntéseit, a szabályozás kereteit az agrárszakértők mellett a „quintuple helix” modell minden szférájának szakértői által készített stratégiákra, elemzésekre alapozva hozza meg, alakítja ki. Kulcsfontosságú tehát az egyetemi, gazdasági, kormányzati, társadalmi, környezeti szférák között a folytonos és harmonikus együttműködés fenntartása, a kölcsönhatások szinergikus érvényre jutása.

Az agrár-felsőoktatási, agrárkutatói intézmények rendszerváltás utáni fejlődésében napjainkra kialakult problémahalmaz az öt szféra közötti együttműködésben megjelent diszharmonia eredményezte sajátos érdekviszonyok következménye. A hélikek által szimbolizált szférák harmonizált fejlődéséért felelős közös szervezetek nem alakultak ki, vagy nem működtek megfelelően, így megbomlott a fejlődési egyensúly. A lokális, a kisközösségi és az egyéni érdekek a nagyobb közösségek, a társadalmi szféra érdekeivel nem mindig összhangban, nem kellően kiforrottan jutottak érvényre, és az így kialakult rendszertelenség fenntarthatósága bizonytalanra vált. Az intézményrendszer – esetünkben különösen az agrár-felsőoktatási intézmények – működését és szolgáltatásait szinkronba kell hozni a társadalmi, gazdasági fejlődéssel, a környezeti elemek változásával.

(A szabályozott és a hatékony működés összehangolhatósága) A Fokozatváltás a felsőoktatásban középtávú szakpolitikai stratégia, ha nem is minden tekintetben az előzőekben vázolt modellekkel leírtan, de hasonló kontextusban vázolja fel, milyen változó társadalmi, gazdasági, környezeti feltételeket kell figyelembe venni a felsőoktatás fejlesztéséhez azért, hogy a 2030-ra vizionált jellemzőkkel leírt felsőoktatási rendszer kialakulhasson Magyarországon.

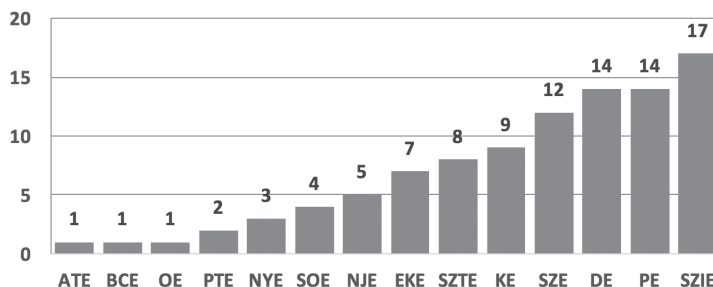
A stratégia taglalja az agrár-felsőoktatás problémáit is, és három fő irányban tart szükségesnek intézkedéseket:

1. Az agrárképzés presztízsének növelése, jelentkezők arányának növelése.
2. Új képzések, képzési formák bevezetése.
3. Két-három agrárképzési központ kijelölése, profiltisztítás, párhuzamosságok megszüntetése.

Az agrárium, a vidékgazdaság hosszú távú kereslete által vezérelt képzési és innovációs szükségletek kielégítése hatékony, fenntartható agrár-felsőoktatást igényel. E cél elérése érdekében elkerülhetetlen, hogy mindhárom intézkedési területen jelentős előrelépés történjék.

2018-ban a felvi.hu weboldal információi alapján 14 egyetemen hirdettek meg agrárképzési szakokat. Ebből három intézményben csak 1 alap- vagy osztatlan képzési szakon, hét egyetemen 2-9 és négy egyetemen 12-17 felsőoktatási szak-, alap-, mester- és osztatlan képzési szakon folyik képzés.

2018-ban meghirdetett felsőoktatási alap-, mester- és osztatatlan képzési szakok együttes száma intézményenként

A meghirdetett szakok száma képzési szint szerint (saját szerkesztés)⁵

Az elsősorban demográfiai okokból közismerten csökkenő beiskolázási létszámok miatt kihasználatlan intézményi képzési kapacitásokkal folyik szinte minden intézményben az agrárképzés. A legtöbb intézmény növelni tudná a felvett hallgatók számát, ha lenne elég felvehető jelentkező. A három I agrárszakot hirdető egyetem kivételével az intézmények egymással párhuzamosan azonos szakokon is folytatnak – trendjét tekintve csökkenő hallgatói létszámmal – agrárképzést.

A középtávú stratégiában tervezett intézkedések közül az *agrárképzés presztízsének növelése* az összes agrárképzési szereplő közös érdeke, hiszen a jelentkezők arányának növekedéséből minden képzési hely hasznot húzhat.

Az új képzési formák bevezetése is közös érdek, hiszen minden intézmény abban reménykedik, arra törekszik, hogy új szakokat alapítson és/vagy indítson, új képzési formákat vezessen be, mert ezzel is növelheti a felvett hallgatók arányát, javíthatja az intézményi kapacitások kihasználtságát, nem utolsósorban gyarapíthatja az intézmény képzési bevételeit. Az intézmények közötti képzési párhuzamosságok viszont növekedni fognak ennek következtében, és az új szakokra felvettek arányában csökkenni fog a többi szakra jelentkezők száma, romlani fog a költséghatékonyság. Ezt ellensúlyozhatná az agrárképzések presztízsének oly mértékű javulása, amely az agrár-felsőoktatásba jelentkezők, felvehető arányát érzékelhetően, jelentősen megemelné.

A vázolt problémák megoldására a középtávú szakpolitikai stratégia agrár-felsőoktatásra vonatkozó harmadik intézkedése kínálja a megoldást az agrár-felsőoktatás átformálásával. A két-három agrárképzési központ kijelölése, a profiltisztítás, a párhuzamosságok megszüntetése lényegében az agrár-felsőoktatás racionalizálását jelenti.

A racionalizálással szembe kell nézniük az agrár-felsőoktatási intézményeknek és a megoldás útján a lehető leghamarabb el kell indulniuk. Milyen rendszerszintű agrár-felsőoktatás-fejlesztési megoldások lehetségesek az öt fejlődési hélixet magában foglaló modell komplexitását, az agrár-felsőoktatás fejlődése során felhalmozott értékek megőrizhetőségét, a jövő agráriumának szakemberszükségletét, az agrárinnováció, a tudás-hasznosítás hatékonyabb működési lehetőségeit egyaránt figyelembe véve?

A válaszkereséshez vegyük számba a külső és belső kihívásokat.

(A jelen és a jövő kihívásai az agráriumban) A jelenleg ismert, piaci bevezetés alatt álló technológiák azt eredményezik, hogy a közeljövő mezőgazdaságában önjáró, vezető nélküli gépek dolgoznak majd, pilóta nélküli légi járművek (drónok) repülnek a termőterületek, a természeti területek felett. A mezőgazdasági gépekre, a drónokra, a szántóföldre, természeti környezetbe telepített érzékelő rendszerek figyelik a növények fejlődését, az állatok viselkedését, egészségi állapotát, a környezeti jellemzőket, a meteorológiai állományok percre pontos előrejelzéseket adnak. Ezek a rendszerek, rendszeremlek jelentősebb emberi beavatkozás igénye nélkül működnek.

A dolgok internetje (IoT – Internet of Things) már a mezőgazdaságban is működik és elterjedése egyre intenzívebben növekszik. A mezőgazdasági rendszerek megfigyelést igénylő elemeinek szenzorjai felismerik az adott elem lényegi információit, és azokat digitális hálózaton, egymással is kommunikálva, megosztják más rendszerekkel. A mezőgazdasági és természeti környezet hálózatba integrált „okos” eszközökkel felszereltté, intelligenssé válik. Az érzékelt adatokat eltárolják, és/vagy közvetlenül nagy adatrendszereket összekapcsoló központi adatbázisokba továbbítják. Az így összeálló óriási adathalmazokat (Big Data) szakértők – mesterséges intelligencia (AI – Artificial Intelligence) alkalmazásával – központilag elemzik a hatékony gazdálkodást segítő döntéshozatal érdekében.

Az intelligens agrárrendszerek világában a gazdálkodást végzők feladatai átalakulnak. A gazdálkodásban alkalmazott gépek, eszközök operatív kezelésével, beállításával, felügyeletével alig kell majd foglalkozniuk. A gazdaságukat irányítani, működtetni a gépek által gyűjtött, nagy adatbázisokba rendezett adatok elemzése alapján megszületett jelentések, kimutatások mentén fogják.

A biológiai ökoszisztéma digitális biológiai ökoszisztémává válik. A kormányzati adatrendszerekkel, az értéklánc minden elemével és egymással is összekapcsolt okos gazdaságok, okos farmok sokaságának megjelenése fogja rövidesen átformálni a vidéket. Az élelmiszer-alapanyagok digitális nyomon követése lehetővé válik a teljes élelmiszerláncban, ellátási láncban a vetőmagtól a logisztikai rendszereken át az élelmiszerfeldolgozó, -előállító üzemeken keresztül egészen a fogyasztóig.

A természetes alapanyagokból 3D nyomtatással készülő szintetikus élelmiszerek egyre szélesebb körben elterjednek. Az élelmiszer- és vendéglátóipar is jelentős átalakuláson fog keresztülmenni.

Az agráriumba gyakorolt hatásai tekintetében csak felszínesen felvázolt digitális forradalom nem csak a mezőgazdasági termelést alakítja át. A média és digitális kultúra alapú fejlődés a vidéki térségek lakosait, településeit is elérte. A digitális és okos eszközök a legfejletlenebb térségekben is megjelentek, az internet alapú életviteli lehetőségek szinte mindenhol rendelkezésre állnak, társadalmi cél lett az „okos falvak”, az „okos vidék” létrehozása is.

Meg kell azonban jegyezni, hogy az eltérő szociális, kulturális és gazdasági fejlettségi szintű vidéki térségekben, a magyar mezőgazdasági és élelmiszeripari termelésben valószínűleg hosszabb távon egyidejűleg jelen lesznek a hagyományos gazdálkodás technológiai és a negyedik ipari forradalom eredményeként létrejövő, folytonosan fejlődő intelligens technológiák. Ez az agrár-felsőoktatás számára azt jelenti, hogy a hagyományos gazdálkodásra is fel kell készíteni, és a jövő technológiáinak alkalmazásába is be kell vezetni a hallgatókat ugyanazon képzési időkereten belül. A jelenleg képzett szakembereknek el kell sajátítaniuk a napjainkban alkalmazott technológiák által megkívánt tudást, továbbá olyan problémamegoldó és adaptációs képességekkel kell őket felruházni, hogy a még nem ismert jövőbeli technológiák kihívásainak is meg tudjanak felelni.

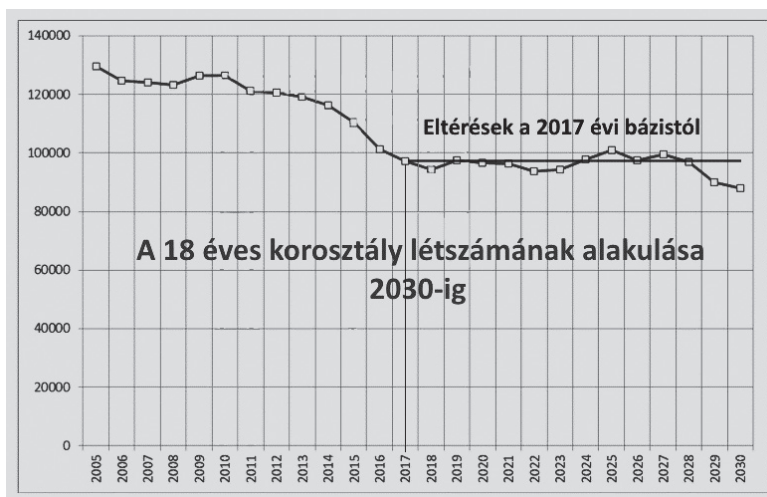
A digitális gazdaság, az autonóm járművek, a robotizált termelés, a nagy adatrendszerek összekapcsolása, a dolgok internetje merőben más megközelítést, gondolkodást igényel a gazdálkodó szervezetektől, az ott dolgozó szakemberektől, így a felsőoktatástól is.

Milyen legyen az a képzés, amely képes felkészíteni az agrár-felsőoktatási intézmények hallgatóit a vázolt feladatokra? És mivel a vidéki térségekben nem csak agrárszakemberek dolgoznak, a vidéki térségek „okossá” válási folyamatában a vidéki iparok, szolgáltatások felsőfokú végzettségű szakembereinek is fontos szerepük van, a kérdés ezért általánosabban is megfogalmazható: Milyen felsőoktatási rendszerrel leszünk képesek megfelelni a jövő társadalmi, gazdasági kihívásainak a vidékgazdaságban?

(A felsőoktatásba belépő Z generációs hallgatók és a képzés viszonya) A KSH adatai szerint a felsőoktatási rekrutációs bázisként figyelembe vehető 18 éves korosztály létszáma az eddigi csökkenő tendenciától eltérően közel állandó lesz a következő 10 évben. Mégsem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy 2028-ig megállíthatjuk az agrár-felsőoktatásba jelentkezők létszámcsökkenését. A 18 éves korosztályon belül ugyanis a felsőoktatásba bekerülők aránya nagy valószínűséggel csökkenni fog többek között a 2020-tól megjelenő nyelvi és az emelt szintű érettségi követelmények érvényesülése, az európai egyetemek elszívó hatása miatt, továbbá a szakgimnáziumokban megszerezhető tudástartalom is feltételezhetően csökkenteni fogja az egyetemre való bejutás lehetőségét. Összességében tehát a következő tíz évben a létszámában alig változó 18 éves korosztályból arányaiban kevesebb tanuló fog a felsőoktatásba bekerülni.

Az agrár-felsőoktatás ezen túl még azzal a hátránnyal is szembe kell nézzen, hogy a csökkenő létszámú, felsőoktatásba felvehető hallgatókból több tanulót fognak elszívni az agrárképzésnél nagyobb presztízsű szakok.

A realitás talaján maradván, jó esélyt látunk arra, hogy az agrár-felsőoktatás által elérhető érettségizettek száma csökkenni fog a következő évtizedben. A csökkenést valamennyire mérsékelheti a 2017-ben EFOP pályázat keretében elindított, három évig tartó „Helló modern agrárium” marketingkampány.

A 18 éves korosztály létszámának alakulása (KSH és saját szerkesztés)⁶

A csökkenés talán átmenetileg megállítható, és sikeres marketingmunkával esetleg enyhe növekedésre is számíthatunk. A középtávú stratégia iránymutatása szerint a felsőoktatásba bejutók 10%-át kellene az agrár-felsőoktatásnak megszereznie, ami a jelenleginek több mint kétszerese. E cél elérése az agrárágazat minden szereplőjének a felsőoktatással összehangolt, aktív agrárprezítízs-növelő munkáját igényli.

Fontos kérdés az agrár-felsőoktatás számára az is, milyen tudással, képességekkel, kompetenciákkal érkeznek az egyetemre a felvételt nyert hallgatók, mivel az egyetemi képzés a hozott tudásra tud építeni. A hozott tudáshoz alkalmazkodó képzéshez, a teljes képzési rendszer alkalmazkodóképességének megváltoztatására lenne szükség. A jellemzően XX. századi, hagyományos módszerekkel oktató egyetemeink jelenlegi működésében ehhez nincs elegendő rugalmasság.

A hagyományos egyetemi képzésben tudós oktatók által rendszerezett, részben általuk előállított – a képzés céljának, szintjének megfelelően szintetizált – ismeretek előadásokon, szemináriumokon, gyakorlatokon történő átadását végzik. A tudás legfontosabb forrása a tudós tanár. A XXI. századra a tudásszervezetek száma jelentősen megnőtt, így az egyetemek szerepe a tudás-előállításban és részben a tudásátadásban is megváltozott. A hagyományos ismerethordozó könyvek, az előadásokon, szemináriumokon készült jegyzetek mellett más ismerethordozó médiumok is megjelentek, az ismeretszerzés lehetőségei multimédiássá váltak. A tudományos és szakmai ismeretek egyetemes tárhelye, a digitalizált egyetemes emberi tudás globális adtabázisa, így az ismeretszerzés fő forrása is az internet lett. Minden kodifikált tudományos ismeret az interneten olvasható, letölthető, ingyenes vagy fizetett adatbázisokban hozzáférhető. Az online hozzáférhető tudás sokkal nagyobb, mint amit az egyes egyetemek oktatói az egyetemi tudástranszfer során át tudnak adni.

A negyedik ipari forradalom időszakában a tudás-előállítás és a tudáshasznosítás is egyre intenzívebben folyik nemcsak egyetemi tudásszervezetekben, hanem különféle cégek kutató-fejlesztő részlegeiben, kutatási célra létrehozott alapítványokban, tudományos kutatókkel foglalkozó intézményekben, szervezetekben. A nyilvánosságra hozható eredményeket a tudásszervezetek azonnal publikálják, naprakészen elérhetővé teszik az interneten. A hallgatók az új ismeretekhez azonnal hozzáférhetnek, nem kell megvárniuk, amíg a tanár felfedezi, rendszerezi és beépíti a tananyagba és már „múltbeli” ismeretként interpretálja azokat.

Az évezredek alatt felhalmozott egyetemes emberi tudás tehát a tanár és a diák számára, sőt bárki számára időponttól, földrajzi helytől függetlenül egyaránt hozzáférhető. A képzéshez felhasználható animációk, videók sokasága tekinthető, hallgatható meg ingyenesen a YouTube-on, a TED-en és más online elérhető médiatárhelyeken a világ legismertebb tudósainak tolmácsolásában. Gyakran maguk az egyetemek is szabaddá teszik a tudáshoz való hozzáférést. Például a MIT OpenCourseWare mintegy 2400 BSc és MSc kurzusának tananyagát ingyenesen hozzáférhetővé tette. A tanulni vágyók számára a tudásszerzés lehetőségei óriási mértékben kibővültek.

Ebben a modern információs technológiákat alkalmazó világban az egyetemek szerepe is nyilvánvalóan meg kell, hogy változzon. Nemcsak alkalmazkodniuk kell az új tudásszerzési lehetőségekhez, hanem be kell azokat vonniuk a képzésbe, építeniük kell rájuk az oktatás, tudásközvetítés során.

Az egyetemi oktató ismeri és alkalmazni tudja azokat a protokollokat, eljárásokat, amelyek a tudás előállításához, a tananyagok elkészítéséhez, az ismeretek átadásához, a kutatáshoz, fejlesztéshez szükségesek, megszerezte azokat a kompetenciákat, amelyek egyetemi feladatainak ellátásához feltétlenül kellene. Ha új tudás előállítására is

képes, ha nemcsak rutinszerűen alkalmazza a meglévő eljárásokat, hanem tovább tudja azokat fejleszteni, képes újakat alkotni, akkor szakértővé vált szakterületén belül. A tudásszervezetek, így az egyetemek tudástőkéjének alapja is ez a szakértői tudás. Minél több szakterületen belül rendelkezik szakértővel egy tudásszervezet, annál nagyobb, sőt a szinergikus hatások miatt exponenciálisan növekvő lesz tudástőkéje. A szakértői tudás olyan tudás, ami nem átadható, csak a szakértővel való szoros és tartós együttműködésben „elleshető”, ezért a szakértői tudás nem pótolható. A szakértő, ha eltávozik a tudásszervezettől, esetünkben az agrárfelsőoktatási intézményből, magával viszi tudását is. A szakértő távozása tudástőke-csökkenést, veszteséget jelent a tudásszervezet számára. Az agrárgazdaság fejlődésében kulcsszerepet játszó szakterületek szakértői különösen értékesek az egyetemek számára, mert azok forrásszerző-képessége kiemelkedő lehet. Szakértői tudásuk hasznosításához ezért a lehető legjobb feltételeket kell biztosítani.

Fájdalmas a szakértőnek megélnie, ha a technológiai fejlődés következtében szakterülete leértékelődik (pl. a precíziós vetéstechnológia alkalmazásának időszakában a szórva vetési technológiák szakértője már kevésbé teszi versenyképessé az intézményt, de azért ez még az intézményi akkreditációnál pozitív statisztikai indikátor lehet). Nem mindegy tehát, milyen szakterületekhez értő szakértőkkel rendelkezik az agrár-felsőoktatási intézmény. Sok magasan minősített szakértővel is lehet versenyképtelen, és kevés (néha egy), frekvenciátlan szakterületen kiemelkedő szakértővel világhírűvé is válhat, és jelentős forrásokhoz juthat egy főiskola/egyetem. Nagy jelentőségű tehát az intézményi tudásmenedzsment szerepe a szakértői tudás felismerésében, a szakértők megszerzésében, megtartásában és az avult szakértelemmel rendelkezők szerepének, súlyának csökkentésében. (Egy másik beszélgetésben még arról is szót kellene ejtenünk, hogy milyen legyen az a tudásszervezet, amelyben a szakértői tudás jól hasznosulhat.)

Ha a negyedik ipari forradalom digitális világában más szakértői tudásra van szükség a gazdaság, a társadalom versenyképességének fenntartásához, fejlesztéséhez, mint a megelőző időszakban, akkor az agrár-felsőoktatási intézményekben megszerezhető tudásnak is másnak kell lennie, igazodnia kell a digitális agrárgazdaság elvárásaihoz.

Jellemző vélekedés, s nem alaptalan, hogy romlik a következő hallgatók felkészültsége, tudása. Az ehhez kapcsolódó képzési dilemma a következő: ha nem engedünk az oktatás színvonalából, nagy lesz a lemorzsolódás, ha kisebb követelményeket támasztunk, akkor pedig romlik az intézmény presztízse, és alkalmatlanok lesznek a végzetek feladataik ellátására. A felsőoktatási intézmények az általános és középiskolai képzést teszik felelőssé ezért, és több helyen az elsőévesekkel átismételik a középiskolás tananyagot. A kritika és a felelősök keresése, a másokra mutogatás nem segít, az agrár-felsőoktatási intézményeknek a „hozott anyagból” kell a legjobbat kihozniuk.

Napjainkban az 1995 után született Z generáció kerül be az egyetemekre. A pedagógusok megfigyelései azt mutatják, számukra már nem a könyvek, nem a tanárok jelentik a tudás forrását, hanem az interneten fellelhető tudástartalmak. Az internet számukra egy önálló, személyes tanulást segítő óriási multimédiás ismerettár. E generáció tagjaira nemcsak az a jellemző, hogy a kérdéseikre a választ azonnal az interneten keresik, hanem az is, hogy közösségi fórumokon egymást kérdezik, egymással együttműködnek, információt, tartalmakat osztanak meg a közösségi hálózatokon. Nemcsak keresik az információkat, hanem ők maguk is előállítanak és szolgáltatnak tartalmakat. A számítógép-használat, a 3D játék, a virtuális világ náluk magas fokú vizualitást, fejlett térlátást, jó figyelemmegosztási képességet, gyors reakciókészséget alakított ki. Nem lineárisan gondolkodnak, eredményorientáltak, türelmetlenek, a problémák megoldásával - „learning by doing” - szeretnek tanulni, lexikális ismeretekkel nem szívesen terheli magukat.

A Z generáció felsőoktatásba belépő tagjai mást tudnak, más képességekkel rendelkeznek, mint elődeik. Az egyetemi oktatók az X vagy Y generáció tudását, képességeit keresik bennük, és ugyanúgy szeretnék őket oktatni is.

Ha a hallgatók belépő tudása más, mint amit elvárunk tőlük, és kilépő tudásukkal szemben is mást vár el az agrárgazdaság, mint amire jelenleg felkészítjük őket, akkor lehet, hogy a probléma megoldását időben a két állapot között, azaz a felsőoktatási intézményben, a felsőoktatáson belül kell keresni?

Ha a felvett hallgatók eltérő tudással rendelkeznek, mint amit elvár az egyetem, és a végzettekől is más ismereteket vár el az agrárgazdaság, mint amire ma képezünk, akkor bátran állíthatjuk, hogy az oktatóknak is más szakértelemmel, ismeretekkel, képességekkel és kompetenciákkal kell rendelkezniük, mint eddig.

A legjobb külföldi egyetemek gyakorlatát hazai körülményekre alkalmazva olyan képzési módszerek kialakítására van szükség, mint például a problémaalapú oktatás, a projektmunka, a kollaboratív, kooperatív tanulás, ismeretátadás helyett kompetenciafejlesztés, az ismeretek számonkérése helyett kompetenciamérés. Az ismeretközlő kontaktóraszámok csökkentése mellett az irányított, önálló, problémamegoldó tanulás időráfordításának növelését kellene megoldani.

Az ilyen képzés más felkészültségű oktatókat igényel. A korszerű tanulásirányítási módszereket az előadóteremi ismeretátadásra szocializálódott oktatók nem mindegyike tudja megfelelően alkalmazni, ezért képzések keretében ezt el kell velük sajátítani. Olyan tanárookra van szükség, akik magas szintű technológiai tudással, szakértelemmel, a hallgatók önálló tanulásának, csoportos problémamegoldó munkájának semleges szereplőként való irányítási képességével rendelkeznek. Ez sokkal inkább facilitátori, mint hagyományos oktatói feladat.

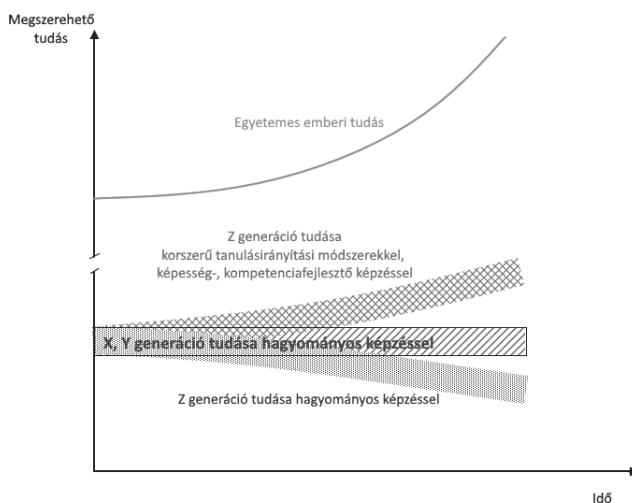
Ha leegyszerűsítve vizsgáljuk a különféle képzési módszerek alkalmazása esetén megszerzhető tudást, akkor egy hagyományos képzést folytató egyetemen az X, Y generációs hallgatók által megszerzhető tudás egy intervallumon, az ábrán egy sávon belül marad, változatlan körülmények között állandónak tekinthető.

A Z generáció „szenved” a hagyományos egyetemi képzésben. Nem arról van szó, hogy a szellemi képességeik rosszabbak az előző generációkéknál, hanem más környezetben nevelkedtek, szocializálódtak, más kudarc- és stressztűrő képességük van. A hagyományos egyetemi képzésbe lépve, sokszor több a kudarcélményük, mint a sikerélményük, elvesztik a motivációjukat. Sok helyen uralkodik az az oktatói felfogás, hogy aki nem teljesít megfelelően az alap- és alapozó képzésben, nem idevaló, nem baj, ha lemorzsolódik. Meg kell azért kérdeznünk tőlük: biztos, hogy csak a hallgatókban kell a hibát keresni?

Megjegyezzük, hogy az oktatók is „szenvednek” a Z generáció és a hagyományos képzés konfliktusától, mert a kellő érzelmi intelligenciával felruházott oktatóknak sincs sikerélménye, ha a hallgató nem tud teljesíteni.

Az EU által támogatott oktatói mobilitás keretében sok, főleg fiatal oktató ismerkedett már meg a korszerű tanulásirányítási módszerekkel, és elkezdték alkalmazni azokat saját kurzusaikon. A tapasztalataik egyértelműen pozitívak, a hallgatók jobban teljesítenek, mint a hagyományos képzésben. Ha korszerű módszerekkel a Z generáció hozott képességeire építünk az egyetemi képzésben, akkor az sokkal eredményesebb lehet, mint a hagyományos módszerek alkalmazása (felső sáv az ábrán).

Az egyetemi oktatóknak meg kell tanulniuk, hogyan kell a Z generációt, az α generációt, az okos eszközök világába született digitális bennszülöttek generációit hatékonyabban képezni. Ehhez elsősorban meg kell ismerkedni a legjobb egyetemeken már

A képzési módszerek hatása a tudásszerzésre. (Tapasztalatokat tükröző, vizsgálatokkal alá nem támasztott elvi ábra, melyen a tudás nem lexikális ismereteket jelent, hanem képességet a szakmai feladatok megoldására.)

kidolgozott és alkalmazott módszerekkel, másodsorban pedig biztosítani kell számukra a szükséges digitális infrastruktúrát, mert a „smart” világ által igényelt szakembereket „smart university” nélkül nem képes a felsőoktatás kiképezni.

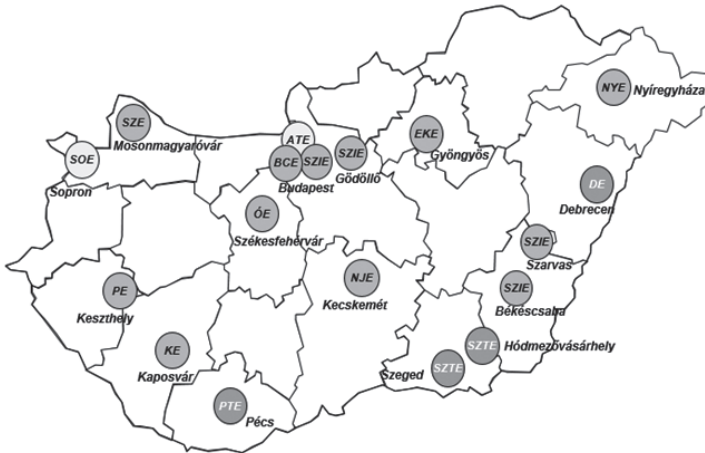
(A hazai agrár-felsőoktatás intézményrendszeréről) Az agrár-felsőoktatásba belépő érettségizett korosztály létszáma, tudása, adottságai és a záróvizsgát tett kilépőkkel szembeni szakmai elvárások lényegesebb elemeinek felvázolását követően fordítsunk figyelmet az agrár-felsőoktatás intézményrendszerének „beszélgetésünk” szempontjából fontosabb jellemzőire is.

A rendszerváltás előtt az agrár-felsőoktatási intézmények jellemzően önálló agrárképzést folytató egyetemként, főiskolaként működtek, majd a '90-es években a képzési profiljuk megváltozott, nem agrárszakos képzések is elindultak az agrárprofilú intézményekben. Az intézmények önállóságában is változások következtek be. Szakterületi és térségi integrációk jöttek létre a pénzügyi és a mérhetőkonysági problémák megoldása végett, majd az egyesületeket szétválások is követték.

Az integrációkat megelőzően minden intézményben a képzés személyi, tárgyi, kutatási, gazdasági, igazgatási feltételrendszere teljes körűen rendelkezésre állt, így az egyesülést követően a párhuzamos gazdasági, igazgatási szervezetek (rektori hivatalok, gazdasági igazgatóságok, főtitkári hivatalok) mellett paralel szakok, tanszékek, kutatási infrastruktúrák is megjelentek egy intézményen belül. Az integrációt követően évekig elhúzódó viták alakultak ki a párhuzamos működés érdemi megszüntetéséről. A megszüntetés esetenként egyszerű átnevezéssel oldódott meg, azaz csak a párhuzamosság látszatát szüntették meg, nem pedig a tartalmát. Ha az érdekellentétek feloldhatatlannak bizonyultak, megindultak - és több esetben sikerrel végződtek - a szétválasztási kezdeményezések és az olyan intézményekhez való csatlakozások, amelyekben nem voltak

párhuzamos szaktanszékek, nem folyt párhuzamos szakokon képzés. A szétváló intézmények megtartották, magukkal vittek olyan szakokat is, amelyekben az integráció előtt nem folytattak képzéseket. Az egyesületi és szétválási folyamatok így összességében inkább gyarapították, mintsem csökkentették a párhuzamosságokat.

Így alakult ki a mai intézményrendszer, amelyben 14 egyetem 18 kampuszán folyik agrárképzési szakokon oktatás. A 18 kampusz földrajzilag arányosan oszlik el az ország mezőgazdasági területeihez kapcsolódva.

Az agrárképzést is folytató kampuszok földrajzi eloszlása (2018)

A 18 kampuszon 26 különböző szakon folyik agrárképzés 2018-ban. Miután öt kivételével minden szakot több kampuszon is meghirdetnek, összességében a többszörösen párhuzamos meghirdetéseket is figyelembe véve, 99 a meghirdetett szakok száma. A 26 szak közül 21-et 2-9 intézmény hirdetett meg, tehát ennyi helyen épült ki párhuzamos intézményi képzési, kutatási kapacitás.

Ennyi képzési hely, kutatóhely meg tud-e élni a magyar képzési piacon, illetőleg az agrárium nyújtotta piaci lehetőségek között?

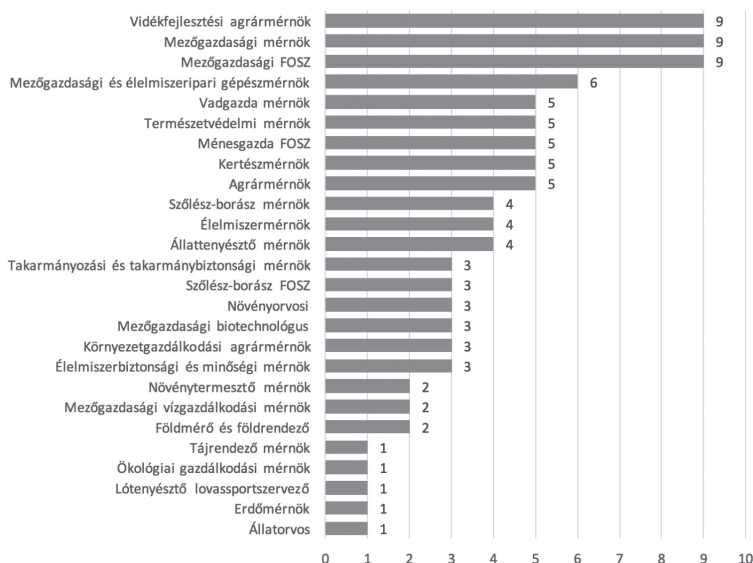
Az így kialakult agrár-felsőoktatási intézményrendszer fenntartható-e a beiskolázható hallgatók várhatóan csökkenő létszáma mellett?

Ennyi képzési hely, kutatóhely rendelkezhet-e a digitális agrárium által igényelt komplex multi- és transzdiszciplináris képzési, kutatási feladatok megoldáshoz szükséges személyi és tárgyi feltételekkel, eszközrendszerrel, innovációs területen még figyelembe véve a nem felsőoktatási kutatóhelyek (NAIK, akadémiai kutatóhelyek) számát is?

Anélkül, hogy mélyebb elemzésekbe bocsátkoznánk, a kérdésekre nagy bizonyossággal nemmel felelhetünk. Ennyi helyen folyó képzés, kutatás pénzügyi, humán erőforrás feltételrendszerének, korszerű oktatási, kutatási infrastruktúrájának a fenntartása, fejlesztése nem lehet rentábilis a Magyarországon meglévő adottságok mellett. E megállapítás alátámasztása céljából elemezzük a hallgatói létszám adatokat.

A 2017. évi normál-, pótfelvételi és keresztfél éves rendszerben az agrár-felsőoktatásba jelentkezők száma 8417 fő volt, az összes jelentkező 5,2%-a, ebből felvettek 4171

Agrárképzési szakot meghirdető intézmények száma 2018-ban

Az egyes agrárképzési szakokat meghirdető intézmények száma (saját szerkesztés)

főt, a összes felvett hallgató 5,1%-át. A felmenő évfolyamokat is figyelembe véve ez 15-18 ezer fő agrárképzésben lévő hallgatót jelenthet a jövőben, ami azt jelenti, hogy egy agráregyetem képes lenne kiképezni akár az összes agrárszakra felvett hallgatót is, különösen, ha már rövidtávon is csökkenő létszámokkal kell számolni.

A keresztfélévre felvett hallgatók nélkül, a normál- és pótfelvétel eljárás során felvettek fognak egy-egy évfolyamot képezni. A szeptemberben induló képzésekre 7651 jelentkezőből 3633 fő, a felvettek 4,7%-a került be 2017-ben az agrár-felsőoktatási szakokra. Ha a 26 szak mindegyike csak egy intézményben került volna meghirdetésre, akkor átlagosan 140 fős induló évfolyamokkal számolhatnánk szakonként. Ha a párhuzamosan meghirdetett szakokat is magában foglaló 99 szakot vesszük alapul, akkor az egy szakra jutó hallgatók átlagos száma 37 fő. Mivel átlagról beszélünk, a valóságban ennél akár sokkal kisebb létszámú szakok is létrejönnek. A keresztfélévre felvett 538 hallgató (12-13%) korrigálhatja az előzőekben kiszámított átlagléttszámokat, ha egyes kurzusokat a szeptemberben indulókhöz csatlakozva végeznek el.

A 140 és a 37 fős évfolyamlétszám között 3,8-szoros a különbség. Az egy hallgatóra jutó fajlagos képzési költségek – bár az összefüggés nem lineáris – lényegesen megnövekednek a kis létszámú évfolyamokon.

A kis létszámú évfolyamokhoz is minden képzési helyen felkészült, minősített személyi állományt, korszerűen felszerelt laboratóriumokat, gyakorlati oktatási feltételeket – a technológiaorientált digitális agrárgazdaságban, még a szakok közötti tan-

anyag-átfedések figyelembevételével is – nehéz gazdaságosan és fenntarthatóan biztosítani. Figyelembe véve a 2020 után várható csökkenő felsőoktatási létszámot, a jövőben egy indított agrárszakra átlagosan 30 fő körüli létszám juthat változatlan feltételek mellett. Belátható, hogy az agrár-felsőoktatás képzési rendszere elaprózott, mérhető hatékonysági, költséghatékonysági szempontból kedvezőtlen.

Logikusnak tűnik az a megoldás, hogy egy felsőoktatási intézménybe kell koncentrálni az összes agrárképzést, és így egy kb. 15 ezer hallgatóval rendelkező, hazai viszonyok között közepes méretű egyetem jönne létre. Ekkora agrár-felsőoktatási intézmény már képes eltartani a nagyobb kapacitású matematikai, természettudományi, műszaki, informatikai, társadalomtudományi szervezeti egységeket is, jól kihasználható tanüzemi és más gyakorlati képzési kapacitásokat. A K+F+I tevékenységek multi- és transzdiszciplináris feltételrendszere is kialakulhat megfelelő eszközrendszerrel felszerelve. A méret- és költséghatékonysági problémák jelentős része kezelhetővé válik egy ilyen méretű intézményben.

Egy másik megközelítés is észszerű lehet, miszerint nem önálló agráregyetemet hozunk létre, hanem más képzési profilú intézmény részeként működtetjük az agrárfakultásokat, és az agrárképzésben is szükséges matematikai, természettudományi, műszaki, informatikai, társadalomtudományi stb. feltételeket a többi kar tanzékei szolgáltatják. Ez megvalósulhat oly módon is, hogy 2-3 egyetemen kisebb, néhány ezer fős összes hallgatói létszámmal, egy-két agrárszakterületre koncentrálni, kevés szakon működnek az agrárképzések. A multi- és transzdiszciplináris környezetnek szinergikus hatása lehet a képzésre és az innovációra egyaránt. Fontos megjegyezni, hogy minden szakot meghirdetni minden intézményben még ebben az esetben sem célszerű. A szakpárhuzamosságokat a lehető legkisebb arányúra célszerű csökkenteni.

Ebből az okfejtésből az is látszik, hogy a jelenleg működő kisebb, tisztán agrárprofilú egyetemeken a matematikai, műszaki, informatikai stb. kapacitások szűkösen állhatnak rendelkezésre, ami a mai technológiaorientált fejlődési környezetben egyértelműen kedvezőtlenül hat a képzésre és a tudományos fejlődésre egyaránt.

A bemutatott, lineáris okfejtéssel levezetett megoldásokkal a jelenleginél fenntarthatóbb intézményi rendszer alakítható ki, és belátható, hogy az akár egy egyetembe is koncentrálható 15-18 ezer hallgatót a jelenlegi 18 agrárkampuszra elosztva, a szakpárhuzamosságokat fenntartva képezni nem észszerű.

Nem lineáris gondolkodással – abból kiindulva, hogy jelenleg milyen agrárképzési adottságaink vannak, és ezeket hogyan lehet a felsőfokú agrárszakember-képzés, agrárinnováció szükségleteinek kielégítéséhez optimalizálni – az előzőekben vázolttól eltérő megoldásra is juthatunk. Ennek kifejtésekor vissza kell térnünk a bevezetésben fejtegetett térbeliségre és folytonosságra.

Nagy hagyományú, egyes szakterületek műveléséhez megfelelő szakértelemmel rendelkező, elfogadhatóan felszerelt kampuszaink alakultak ki a múltban országszerte. Ezek kivonása a felsőoktatásból az egyetem, az egyetemi értelmiség kulturális, társadalmi kisugárzásának, innovációs, agrárgazdasági hatásának helyi átalakulását eredményezi. Az innováció alapú társadalmi fejlődési modell harmadik, negyedik, ötödik fejlődési hélixének helyi szintű szimbiózisában módosulás következik be. A fenntartható agrárszakember-képzés problémáinak megoldását ezért komplexebben, a társadalmi, gazdasági, természeti környezettel együtt vizsgálva kell megkeresni. A megoldások keresésekor figyelni kell azokra a széles körben megjelenő lokális érdekekre és értékekre is, amelyek a 18 agrárképzési kampusz megtartása mellett szólnak.

A kérdés tehát az, lehet-e XXI. századi oktatási technológiákkal, módszerekkel olyan megoldást találni, amelyik fenntartható keretek közé szervezve megtartja a jelenlegi rendszer előnyeit, és minimalizálja az előzőekben fejtegetett nem kívánatos hatásokat.

(A szövetségi hálózatba szervezett „okos” agrár-felsőoktatás víziója) Az internet alapú információszerezés lehetőségei mellett a különböző szakterületek műveléséhez szükséges speciális ismeretek megszerzéséhez nem feltétlenül szükséges felsőoktatási intézménybe felvételt nyerni, de még az idejét múlt oktatási módszereket alkalmazó egyetemek is többet nyújtanak, mint a célirányosan szintetizált ismeretek átadása és a lexikális ismeretek számonkérése. A hallgatók nemcsak megtanulják a megkövetelt ismereteket, hanem tanári segítséggel gyakorlatot szereznek azok alkalmazásában is.

A türelmetlen, kritikus Z generáció, a digitális bennszülöttként felnőtt hallgatók már nem a bárhonnan megszerezhető ismeretek rendszerbe foglalt átadását és a kapcsolódó gyakorlatok teljesítését várják el az egyetemtől. Ebben a környezetben nem elég motiváltak, és sokan nem teljesítenek megfelelően. Az agrárium is a hallgatók szakmai problémamegoldó képességét, azoknak a kompetenciáknak a fejlesztését várja el az egyetemtől, amelyekre a digitális agrárgazdaságban, a „digitális biológiai ökoszisztémában”, az okos vidéken és faluban a következő évtizedekben szükség lesz.

Ilyen jellegű képzést meg lehet-e valósítani országosan összehangolva, költséghatékonyan a mai agrár-felsőoktatási intézmények 18 kampuszán, stagnáló vagy csökkenő hallgatói létszámokkal, a párhuzamosságok minimálisra szorítása mellett úgy, hogy az inter-, multi- és transzdiszciplináris együttműködést igénylő képzési, K+F+I feladatok megoldásába más felsőoktatási, kutatási szakterületeket is bekapcsoljunk?

A helyi közösségi, társadalmi, gazdasági érdekek ahhoz fűződnek, hogy maradjanak meg a regionális, nagy hagyományú agrárképzések, mert pozitív hatással vannak a térség fejlődésére. Ez összecseng a nemzeti, nemzetgazdasági érdekekkel is, de a kihasználatlan párhuzamos kapacitások fejlesztése a jelenlegi formában nem gazdaságos.

Tegyük vizsgálat tárgyává, hogy napjaink okos, intelligens rendszereinek agrár-felsőoktatásra történő alkalmazása milyen megoldásokat kínálhat e dilemma feloldásához, a hatékonyabb működéshez.

Az adatelemzések, a tényalapú döntések teszik lehetővé a tudásszervezetek számára is a pontos stratégiaalkotást, és ezek alapozzák meg a sikeres fejlődést. Az adatelemzéseknek köszönhetően az agrár-felsőoktatás költséghatékonyabb lehet, jobb teljesítményt érhet el, növelheti képzési és K+F+I piaci részesedését, javíthatja működését. Ennek érdekében

- a) az agrár-felsőoktatás (minden intézmény) releváns adatait strukturált adatbázisba kell szervezni,
- b) össze kell kapcsolni az intézmények adatbázisait,
- c) a hatékony működéshez szükséges, pontos, megbízható intézményi szintű adatokat elő kell állítani,
- d) az adat-előállítás, -szolgáltatás feltételrendszerét meg kell teremteni (adminisztrációs teher csökkentése!),
- e) ki kell alakítani az adatmenedzsment, -elemzés szakértői és infrastrukturális felteleteit,
- f) az adatelemzés eredményeit a döntéshozók számára értelmezhetővé kell tenni (vizualizáció).

A következőkben nagyvonalúan felvázolunk egy adatalapú hálózati rendszerben összekapcsolt agrár-felsőoktatási működési modellt. Tudjuk, hogy a modell megvalósítása a kormányzati szférával való szoros együttműködést igényel a jogszabályi

és az infrastrukturális környezet kialakítása miatt. A modell egy megoldást kereső, tovább-gondolást igénylő vízió, amely az érdekektől átszótt világunkban tisztán, konzisztens rendszerként kis eséllyel valósulhat meg, de arról meg vagyunk győződve, hogy a megoldást ilyen irányban is kell keresni.

Képzési szövetség

1. Az agrár-felsőoktatási intézményeknek (karoknak) képzési szövetséget kellene létrehozniuk intézményi önállóságuk megtartása mellett. A szövetségi hálózat működését a tagintézmények által delegált tagokból álló Szövetségi Tanács felügyelné. A Szövetségi Tanács (jogszabály által meghatározott) képzési ügyekben döntési, K+F+I ügyekben pedig koordinációs feladatokat látna el. A Szövetségi Tanácsnak tanácskozási (tanácsadási!) jogú tagjai lennének az agráriumban működő szakmai szövetségek, az agrártárca képviselői is. A szövetség munkaszervezete célszerűen a legnagyobb agrár-felsőoktatási intézmény bázisán működne.

Okos rendszerben összekapcsolt szolgáltatások és infrastruktúra

2. Össze kell kapcsolni hálózati rendszerben, közös digitális platformon az agrár-felsőoktatási intézményeket és kampuszaikat, létre kell hozni a közös képzési és K+F+I adatbázisokat, az agrár-felsőoktatási „Big Datát”, és alkalmazni kell a nagy adatbázisok analízisét a képzési, K+F+I hatékonyság növelése érdekében.
3. Össze kell állítani a „Big Data” részeként az agrár-felsőoktatási intézmények egészének tudástérképét, képzési és kutatási erőforrástérképét. Adatbázisba kell rendezni, hogy mely kampuszon, milyen szakterületeken milyen szakértői tudás, milyen tudományos kutatási infrastruktúra stb. áll rendelkezésre, milyen kompetenciafejlesztéshez szükséges gyakorlati, gyakorlati lehetőségek kerültek kialakításra.
4. A dolgok internetje (IoT) mintájára közös digitális platformon az „agrár-felsőoktatási tananyagok internetjét” is létre kell hozni. A teljes agrár-felsőoktatás számára azonos, közös, a legjobb szakértők által összeállított tartalmú, az egyes tantárgyakhoz kapcsolódó alapvető ismeretek online elérhető, az önálló tanulást támogató, folyamatosan frissíthető multimédiás tananyagokba kell kerüljenek. A digitális tananyagok egymáshoz és a legjobb szakértők által összeállított közös médiatárhoz, fogalomtárhoz is kapcsolódnak. Minden frissítést minden tananyag érzékel, így az egymásra épülő tananyagok összhangja folytonosan megvalósul. A multimédiás tananyagokban a hallgató előre-haladása csak akkor lehetséges, ha képernyőoldalanként a sok variációban feltehető minden kérdést, feladatot sikeresen megoldott. Az oktató online látja minden egyes hallgató előrehaladását. Személyenként és összesítve is megfigyelheti, mely feladatok okoznak problémát, ezért a tananyag megértését szolgáló előadásokon nagyobb hangsúlyt lehet fektetni nehezebb részek megértésére. Az összes multimédiás tananyag egymásra épül, egymásra hivatkozik.

Képzésszervezés

5. Az összes agrárkampusz előadó- és gyakorlótermeit videokonferencia-rendszerrel összekapcsolhatóvá kell tenni, így bármely kampuszon megtarthatók az interaktív előadások, a bemutató gyakorlatok. A hallgatók mindenhol tudnak kérdezni, az előadáson feltett kérdésekre válaszolni. A számítógépekkel felszerelt tantermekben, minden kampuszon egyidejűleg megírhatók a zárthelyi dolgozatok, amelyek a megoldás mentésének pillanatában kiértékelésre kerülnek. Személyenként, összesítve és akár kampuszonként is kiértékelhető minden feladat megoldása. Amikor csak lehet,

a tudásszerzési lehetőségeket kell a hallgatóhoz vinni, és ehhez még az oktatók kampuszokra utazása sem feltétlenül szükséges. A kampuszokon főleg gyakorlati oktatókra és facilitátorokra van esetenként párhuzamosan szükség.

6. Tárgyfelelős szakértő csak egy van, és ő bármely kampuszon dolgozhat. Lehetséges, hogy több kiváló szakértő is kapcsolódik a tantárgyhoz. Ilyenkor a saját szakterületének megfelelő tananyagrészt ő adja elő, ő kéri számon. A képzésben az előadásokon a különböző álláspontokat akár ütköztetni is lehet. Ebből sokkal többet tanul a hallgató, mint az egyirányú kommunikációból.
7. A kampuszok legjobban felszerelt, nagy értékű eszközöket alkalmazó laboratóriumaiban a gyakorlati órákat blokkosítva, a hallgatók egyszeri kampuszra mozgatásával lehet megoldani, ami nyilván olcsóbb, mint párhuzamos kapacitások kiépítése. Ilyenkor a hallgatót visszük a tudásszerzési lehetőséghez.
8. A Z generáció hatékony képzésére az oktatói állományt fel kell készíteni. Oktatói körben meg kell kezdeni a facilitátorképzést. Be kell vezetni az egységes protokollon alapuló multimédiás tananyagkészítést, és erre ki kell képezni az oktatókat. Ki kell képezni az oktatókat arra is, hogy a nagyszámú ismeretátadó kontaktóra helyett képesek legyenek a hallgatók önálló tanulásának irányítására, a tananyag elsajátítását sokkal gyorsabban lehetővé tevő „blended learning” módszer alkalmazására.
9. A képzés informatikai infrastruktúrájának fejlesztésére jelentős forrásokat kell fordítani. Az intelligens informatikai rendszerekkel a hallgatók teljesítménye személyenként és csoportosan is azonnal kiértékelhető, így az értékelés adminisztratív terhei jelentősen csökkennek, és az oktató többet tud a hallgatók fejlődésével személyesen foglalkozni.

Párhuzamosságok megszüntetése

10. A Szövetségi Tanács a képzési erőforrástérkép adatbázisának elemzése alapján határozza meg, hogy mely szaknak mely kampuszokon vannak meg a képzési feltételei, hol lehet képzési helye. Esetünkben arról beszélünk, hogy 26 különböző szak kerül meghirdetésre országon egy vagy több képzési hellyel. A felvételizők a kiválasztott szak valamely képzési helyére jelentkeznek. Önköltségszámítással dől el hány fő felvett hallgató esetén indulhat képzés a kampuszon. Ha kevesebb hallgató jelentkezik az indítható létszámnál, a hallgatók megjelölik pl. a felvételi lapon, melyik másik kampuszon kívánnak tanulni.
11. A szakstruktúráról, a szakok meghirdetéséről a Szövetségi Tanács dönt. Minden szak élén az összes intézményre vonatkozóan egy szakvezető és az általa irányított intézményközi testület működik. A testület tesz javaslatot a tantárgyi struktúrára, a mintatantervre. A szakok közösen kialakított tananyaggal, tanmenettel dolgoznak. Az összes intézmény tekintetében egy tárgyfelelős van, de több szakértő összehangolt munkájaként születnek meg a tananyagok és a képzési tematikák is. Így a hallgató egy tantárgyon belül is minden témakörben a legjobb szakértőtől szerezhet tudást. A tudásszerzés jellemzően nem az előadásokhoz kapcsolódik, hanem az önálló tanuláshoz köthető projektmunkákhoz, problémamegoldó tréningekhez, teammunkában való együttműködéshez, ahol a tanár a facilitátor szerepét tölti be.
12. Ha szövetségi szinten nem lesznek párhuzamosan szakok meghirdetve, akkor a párhuzamos kapacitások nagy részének fenntartása szükségtelemmé válik. A képzésből eltűnő párhuzamosságok jelentős szakértői, oktatói kapacitásokat szabadítanak fel, amelyeket más forrásszerzési célok megvalósításában, pl. felnőttképzési, szakirányú továbbképzési, kutatási feladatokban kell hasznosítani.

A szakokra felvett hallgatók után járó állami támogatás intézmények közötti elosztását a képzésben való részvétel arányában a Szövetségi Tanács határozza meg. A graduális képzésben résztvevő hallgatók létszámának csökkenése miatt a képzési bevételek aránya az intézményi költségvetésben folyamatosan csökkenni fog, ezért arra a kampuszok működtetésében egyre kevésbé lehet építeni. Más forrásokból kell azokat pótolni, vagy szükségszerűen le kell építeni a forrásszerzésre alkalmatlan kapacitásokat.

Kutatásszervezés

13. A Szövetségi Tanács a tudástérkép alapján a K+F+I potenciált, a kampuszokon rendelkezésre álló kutatási szakértelmet és infrastruktúrát is értékelni tudja. A Tanács ajánlásai alapján így a K+F+I területén is elindulhat az intelligens szakosodási folyamat. Már rövidtávon is a kampuszok gazdasági fenntarthatósága a K+F+I tevékenységek, szolgáltatások bevételeire kell, hogy épüljön. A szövetségi szinten egymást kiegészítő kapacitások közös használata nagy volumenű kutatási projektek megvalósítását is lehetővé teszi, a létrejövő szinergikus hatások pedig az eredményességet jelentősen megnövelhetik. A szövetségi szinten integrált tudománymetriai jellemzők együttese nemzetközi szinten is versenykéesebbé teheti az intézményrendszert.

A vázolt – néhány fontosabb elemre kitérő – modellt tovább-gondolásra érdemesnek tartjuk. Tudjuk, hogy egy adatvezérelt rendszer bevezetése nem kockázatmentes (utalunk ezzel pl. a tudásszervezetek szakértőibázis-függőségére), gondos előkészítéssel, lépésről lépésre kell előrehaladni. A szervezetek belső ellenállása, a nagyobb érdekérvényesítő képességű csoportok tevékenysége jelentősen megnehezítheti az új rendszer kialakítását. Ugyanakkor minden szereplőnek tudnia kell, hogy egy digitális, adatvezérelt (Big Data, AI, IoT) világban a nem adatalapon működő felsőoktatás nem versenyképes, és nem szolgálja megfelelően az okos rendszereket alkalmazó társadalom, gazdaság fejlődését.

Az „okos tanulási módszerek csak „okos” egyetemeken alkalmazhatók, ezért fel kell gyorsítanunk a magyar agráregyetemek fejlődését. Meg kell próbálnunk a „Smart University”-k világába átlépni. A „Smart University” irányába történő elmozdulást az egy nagyobb, önálló agráregyetemmel alakulás és a nem tisztán agrárprofilú intézményben folyó agrárképzések esetén is meg kell oldani.

Az agrárgazdasági szakemberek állítják, ha nem lépünk át a digitális agrárgazdaságba, lemaradunk. Bátran állíthatjuk, ha nem lépünk át a „Smart University”-k világába, lemaradunk, és ennek következtében a mezőgazdaságunk sem lesz versenykéesebb.

Az agrárium szemszögéből nézve, stílszerűen alkalmazhatjuk a felsőoktatás fejlődésére is a Darwin, Linné és Leibniz nevéhez is köthető szállóigét (natura non facit saltus/saltum), azaz ahogyan az élő természet fejlődésében, úgy a felsőoktatás szerves fejlődésében sincs ugrás. Mi sem ugrást akarunk megvalósítani, hanem a fejlődést szeretnénk felgyorsítani. Egy friss kutatás szerint két ausztrál egyetem kutatóinak együttműködésével sikerült a búza növekedési sebességét háromszorosára növelni azzal, hogy a különleges hullámhosszú, a fény távoli vörös spektrumába tartozó megvilágítást alkalmaztak. Helyezzük új megvilágításba mi is az agrár-felsőoktatást, egymással szövetkezzük keressük meg azt a „fény-spektrumot”, amelyet a képzési rendszerünkre irányítva a hallgatók fejlődése is felgyorsul.

Analógiaként használhatjuk az aktuális felsőoktatás-fejlesztési stratégia címében szereplő „fokozatváltást” is. Kapcsoljunk nagyobb sebességre és készüljünk fel arra, hogy az „okos” autó (egyetem) intelligens vezetéstámogató rendszereire támaszkodva a lehető legnagyobb sebességgel tudjunk haladni.

JEGYZETEK

- 1 *Tudás* alatt cikkünkben a megismerés eredményeként létrejövő ismeretjellegű tudást, és a cselekvésben, tevékenységben kifejeződő képességjellegű tudást együttesen értjük. A *tudásmenedzsmentet* az intézményi tudástőke létrehozásának, megtartásának, megosztásának és felhasználásának alapvető módjaként értelmezzük.
- 2 A *szintetizálást* úgy értelmezzük, hogy egységes, új tudástartalmat állítunk elő különféle létező tudáselemekből, felhasználva az általunk létrehozott tudást is.
- 3 Forrás: Vas Zsófia: Tudásalapú gazdaság és társadalom kiteljesedése: a triple helix továbbgondolása – a quadruple és quintuple helix. [web:] <http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/8061/7/2167315.pdf>
- 4 A szerkesztés előtti alapábra forrása: Vas Zsófia: i. m.
- 5 Forrás: Felvi.hu
- 6 Forrás: KSH <https://www.ksh.hu/interaktiv/korfak/orszag.html>; [Polónyi István: Felsőoktatás a koncepciók keresztútján (KÖZ-GAZDASÁG 2016/2) című munkájából átvéve.]
- 7 Forrás: Felvi.hu

***A Beszélgetünk a felsőoktatásról* témakörben eddig megjelent további írások:**

- Bazsa György: *Beszélgessünk a felsőoktatásról!* Valóság, 2017/10. 51–71. o.
- Tökéczkai László – Bazsa György: *Beszélgetünk a felsőoktatásról.* Valóság, 2018/2. 88. o.
- Bódis József: *Lehetséges kitörési pontok a magyar felsőoktatásban a 21. század elején.* Valóság, 2018/2. 89–93. o.
- Mihályi Péter: *A hazai felsőoktatás jobbításának négy akadálya.* Valóság, 2018/2. 94–98. o.
- Nagy Marianna: *Néhány gondolat a felsőoktatási jogról – avagy a szolgálólány meséje.* Valóság, 2018/2. 99–103. o.
- Patkós András: *Felsőoktatás és tudomány.* Valóság, 2018/2. 104–110. o.
- Dr. Prugberger Tamás: *Hozzászólás a magyar felsőoktatás helyzetéhez és jobbításának lehetőségéhez.* Valóság, 2018/3. 24–28. o.

A török igazságszolgáltatás aktuális helyzete az igazságszolgáltatási reform, az alkotmánymódosítás és a bírósági függetlenség alapelvei tükrében

(Bevezetés) Napjainkban kimagasló nemzetközi figyelem kíséri Törökországot, hiszen központi szerepet játszik az európai bevándorlási probléma kezelésében és a helyszínhez legközelebb eső és jelentős haderővel rendelkező NATO-tagállamként a közel-keleti konfliktusnak is kulcsszereplője. Ugyanakkor Törökországban az igazságszolgáltatási rendszerben végbemenő folyamatok, a napjainkban zajló tömeges letartóztatások, mely a bírakat is érinti, egyre nagyon nyugtalanságot keltenek. Nyilvánvaló, hogy a 2016. július 15-ei puccskísérlet, illetve a Szíriában történő katonai szerepvállalás, továbbá a terrorizmus elleni küzdelem is jelentős hatást gyakorolt Törökország bel- és külpolitikájára, igazságszolgáltatási rendszerének az uniós csatlakozásra tekintettel előirányzott reformjára. A folyamat irányát jól jelzi a 2017. április 16-án tartott népszavazás, ahol a török választók – a nyugati aggodalmak ellenére – a prezidenciális rendszer bevezetéséről döntöttek.

Cikkünkben e folyamat két elemét, a bírakkal szembeni kényszerintézkedéseket és az alkotmánymódosítást fogjuk röviden áttekinteni annak érdekében, hogy kissé árnyaltabb képet adjunk a Törökországban jelenleg zajló folyamatokról, amelyek érinthetik az ország uniós csatlakozását, és ez által az Európai Unió jövőbeli fejlődését.

(A 2016. július 15-ei puccskísérlet hatásai) A meghiúsult török puccskísérlet, és annak nyomán a szigorú fellépés az újságírókkal, jogászokkal, bírókkal, katonákkal és bárkivel szemben, akit a hatóságok kapcsolatba hoztak az Amerikában élő Fethullah Gülen hitszónokkal, akit a török kormány a puccskísérlet megszervezésével vádolt, egyes elemzők szerint mind abba az irányba mutattak, hogy Törökország elindult az reislamizálódás útján.¹ A puccs és az azt követő kemény fellépés miatt feszültté vált Törökország és az Európai Unió kapcsolata.

A török kormány elkésettnek érezte az EU reakcióját és támogatását, annak ellenére, hogy a puccs során rengeteg civil és a kormányerők sok tagja vesztette életét. Mindezek mellett európai vezetők aggályokat vetettek fel a török kormány szigorú fellépésével kapcsolatban. Az uniós tagállamok vezetői ugyanakkor aggódnak a török jogállamiság stabilitásáért, és úgy látják, hogy az események következtében Erdoğan elnök kezében egyre több hatalom összpontosul.

A nyugati szempontok: jogállamiság, bírói függetlenség

Az EU nyugtalanítónak találta többek között a török terrorellenes törvényt, amelyre a török kormány az ellenfeleivel szembeni kemény fellépését alapozta. Az EU szerint ugyanis a török kormány által meghozott terrorellenes törvény (az ún. TMY) túl tágan értelmezi a terror fogalmát, ezért többször is kérte Ankarát, hogy változtassanak rajta. Recep Tayyip Erdoğan török elnök több alkalommal is hangoztatta, hogy még az EU által ígért vízummentesség kedvéért sem kívánják megváltoztatni a terrorellenes törvényt.

Törökország álláspontja szerint, az ország jelenlegi magas terrorveszélyeztetettsége, az ismétlődő terrortámadások miatt, valamint a 2016. július 15-i puccskísérlet után nem lehet napirenden a törvényt módosítása.²

A Velencei Bizottság is áttekintette a törvényt és változtatásokat javasolt azokban a cikkeken, amelyekre a korábbi, jogellenesnek tekintett eljárásokat alapozták. A 299. cikk tekintetében, amely az elnök személyének megsértésével kapcsolatos, a bizottság aggályokat vetett fel, mert az alkalmas a szólásszabadság korlátozására, ezért e cikk törlését javasolták. Az uniós tagállamok büntetőjogában az államfő megsértése ugyan esetenként szintén büncselekményt valósít meg, de jellemzően csak pénzbüntetést von maga után, és e lehetőséget ritkán alkalmazzák, ellentétben Törökországgal, ahol e jogszabályhelyre hivatkozva az utóbbi időben nagyszámú letartóztatást hajtottak végre, s a letartóztatások napjainkban is folyamatosan zajlanak, és sajnos egyre nagyobb számban történik bírák esetében a hivatalból történő elmozdítás, illetve letartóztatás. (A török igazságügyi miniszter azt nyilatkozta, hogy a kapcsolódó ügyek száma 1845 körül van.) Emellett a bizottság a 301-es cikk megváltoztatásával kapcsolatban is javaslatot fogalmazott meg, amely azt szankcionálja, ha valaki a nemzetet vagy az államot megalázó cselekményt valósít meg. A javaslat szerint az adott cikket újra kell fogalmazni, amelynek keretében fokozni kell annak egyértelműségét, és javítani szükséges a cikkben lévő szóhasználat és fogalmazás konkrétságát. A bizottság továbbá javasolta, hogy a jogszabályhely alkalmazását korlátozzák azokra a kijelentésekre, amelyek erőszakra uszítanak vagy gyűlölet keltésére alkalmasak.³

Az Európai Igazságszolgáltatási Tanácsok Hálózata (ENCJ) kezdettől fogva figyelemmel kísérte a török igazságszolgáltatás helyzetének a puccskísérletet követő alakulását. Az ENCJ viszonylag gyorsan reagált az eseményekre. Első nyilatkozatukban leszögezték: „[a]z ENCJ elítéli a törökországi puccskísérletet, és sajnálatát fejezi ki az elvesztett életekért és a jelentős károkért. A puccs mögött álló személyeket a nemzetközi normáknak megfelelő tisztességes és pártatlan tárgyaláson felelősségre kell vonni. Az ENCJ-t súlyosan aggasztják azok a jelentések, melyek szerint a Bírák és Ügyészek Magas Tanácsa több mint 2700 bírót és ügyészt felfüggesztett, illetve elbocsátott néhány órával a rettenetes események után. Úgy tűnik, a Bírák és Ügyészek Magas Tanácsának több tagja is azok között a bírák között van, akiket felfüggeszttek. További jelentések jelzik, hogy sok bírót és ügyészt később őrizetbe vesznek. A jelenlegi események okot adnak annak feltételezésére, hogy az igazságszolgáltatáson belüli további tisztogatás a sikertelen puccskísérlet ürügyén történik. Az ENCJ ismételten felszólítja a török hatóságokat, hogy maradéktalanul tartsák tiszteletben azokat a fő elveket, amelyek biztosítják a bírák függetlenségét és a megfelelő eljárás elveit az összes érintett számára. Az ENCJ követi a törökországi fejleményeket, és szoros kapcsolatban áll az érintett európai és nemzetközi hatóságokkal.”⁴

Az ENCJ Igazgatótanácsa 2016. szeptember 28-án, Brüsszelben kiadott közleményében foglalt állást a török Bírák és Ügyészek Magas Tanácsának álláspontjáról: „Az ENCJ megismételte a Törökországban a közelmúltban megkísérelt puccs teljes körű elítélését. A demokratikusan megválasztott kormány ellen folytatott támadás során felmerült embervesztéség megbocsáthatatlan. A felelősöket a nemzetközi normáknak megfelelő nyílt, tisztességes és pártatlan bírósági eljárásban felelősségre kell vonni. Az ENCJ aggodalmának adott hangot a puccskísérlet előtt és után, hogy a Bírák és Ügyészek Magas Tanácsának a bírák átadására, felfüggesztésére, eltávolítására és üldözésére vonatkozó megközelítése nem áll összhangban az igazságszolgáltatási függetlenség elvével. Az ENCJ meggyőző tájékoztatást kapott arról, hogy ezek az eljárások a fent

említett elvek tiszteletben tartása nélkül történtek. Az ENCJ Igazgatótanácsa többször kérte a török Bírák és Ügyészek Magas Tanácsát, hogy közöljön részleteket a bírák és az ügyészek ezreinek rendkívüli, tömeges elbocsátásával kapcsolatos eljárásokról, és igazolja, hogy a bírák és az ügyészek fegyelmi eljárásaira vonatkozó minimális nemzetközi előírások követték. Ezekre a létfontosságú kérdésekre eddig nem érkezett kielégítő válasz. Az ENCJ által kapott információk és a török Tanács által adott kielégítő válasz hiánya miatt a testület arra a következtetésre kényszerül, hogy a török Bírák és Ügyészek Magas Tanácsa már nem felel meg az ENCJ azon követelményének, hogy független a végrehajtó hatalomtól és a jogalkotótól úgy, hogy biztosítsa a török igazságszolgáltatás függetlenségét. Az ENCJ testülete ennek megfelelően egyhangúlag úgy határozott, hogy javasolja a Közgyűlésnek az HSYK [a török Bírák és Ügyészek Magas Tanácsa] ENCJ-megfigyelői státuszának felfüggesztését. Ennek érdekében rendkívüli közgyűlést hívott össze, amelyre 2016 decemberében kerül sor.⁷⁵

Az ENCJ 2016. december 8-ai hágai rendkívüli Közgyűlése végül felfüggesztette a török Bírák és Ügyészek Magas Tanácsa megfigyelői státuszát. A határozat indokolása szerint: „[a]z ENCJ követte a 2014. utáni törökországi igazságszolgáltatási fejleményeket, és aggodalmait fejezte ki mind a HSYK-val folytatott levelezésében, mind a Hágai Nyilatkozatban (2015. június), a Varsói Nyilatkozatban (2016 júniusában) és közelmúltban a bírák és az ügyészek tömeges felfüggesztését, és ismét az elbocsátást követően. A HSYK-nak bőven volt lehetősége arra, hogy megmagyarázza a cselekedeteit. Kihasználta ezt a lehetőséget augusztus 31-i állásfoglalásának elküldésével és a helyzetnek a 2016. december 8-ai Hágai Rendkívüli Közgyűlésen való elmagyarázásával. Az ENCJ elismeri a 2016. július 15-i események által okozott óriási hatásokat és az ezt követő nemzeti traumákat. Az érintetteket a nemzetközi normáknak megfelelő nyílt, tisztességes és pártatlan bírósági eljáráson keresztül felelősségre kell vonni. Az ENCJ feladatának nem része, hogy állást foglaljon a törökországi belső politikai helyzetről. Figyelembe véve azonban, hogy a HSYK nem győzte meg az ENCJ-t, hogy megfelel a követelményeinek, a HSYK nyilatkozatai, valamint más forrásokból származó információk, beleértve az Európai Parlament, az Európai Bizottság, az Európa Tanács emberi jogi biztosa, a Human Rights Watch és a Velencei Bizottság jelentéseit és nyilatkozatait, az ENCJ úgy döntött, hogy a HSYK döntései és így a HSYK mint intézmény, úgy tűnik nem felelnek meg az Igazságszolgáltatási Tanácsok Európai Követelményeinek. Ezért a HSYK jelenleg nem felel meg az ENCJ alapszabályának, és már nem olyan intézmény, amely független a végrehajtó hatalomtól és a törvényhozástól, biztosítva a végső felelősséget az igazságszolgáltatási szervezet támogatásáért a független igazságszolgáltatás biztosításában. A Közgyűlés ezért egyhangúlag úgy döntött, hogy a HSYK megfigyelői státuszát felfüggeszti. Ezért a HSYK egyelőre kizárt az ENCJ tevékenységeiben való részvételből. Az ENCJ azonban nyitott a HSYK-vel való kapcsolattartásra, és kész arra, hogy felajánlja segítségét és útmutatását az Igazságszolgáltatási Tanácsok Európai Követelményeinek megfelelően.”⁷⁶

A puccskísérelt utáni intézkedésekre a legsúlyosabb reakció az Európai Parlament részéről érkezett. Az Európai Parlament 2016. november 24-i állásfoglalása az EU és Törökország közötti kapcsolatokról [2016/2993(RSP)], leszögezte, hogy bár „az Európai Unió és az Európai Parlament határozottan elítélte a törökországi katonai puccskísérletet és elismerte, hogy a török hatóságok legitim hatásköre, hogy büntetőeljárást indítsanak a puccskísérlet szervezőivel és résztvevőivel szemben”, de a „török kormány által a szükségállapot folyamán foganatosított elnyomó intézkedések

aránytalan súlyúak és sértik a török alkotmány oltalma alá helyezett alapvető jogokat és szabadságokat, az Európai Unió alapját képező demokratikus értékeket, valamint a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát”.

Ezt a megállapítását az Európai Parlament arra alapozta, hogy „a puccskísérltet óta a hatóságok letartóztatták a Török Nagy Nemzetgyűlésnek a HPD ellenzéki párthoz tartozó 10 képviselőjét, valamint mintegy 150 újságíró (újságírók ilyen magas számban történő letartóztatása az egész világon példátlan); ... 2386 bírót és ügyészt tartanak fogva, valamint 40 000 további személyt, akik közül 31 000 továbbra is letartóztatás alatt áll; ... a Bizottság Törökországra vonatkozó 2016-os jelentése szerint 129 000 közalkalmazottat vagy továbbra is felfüggesztenek állásából (66 000), vagy már elbocsátottak (63 000), és a legtöbbjükkel szemben mind a mai napig nem történt vádemelés ... Erdogan elnök és a török kormány tagjai több nyilatkozatot tettek a halálbüntetés visszaállítására vonatkozóan ... súlyos aggályok vetődtek fel a puccskísérltetet követően fogva tartott és letartóztatott személyek életkörülményei, valamint a véleménynyilvánítás szabadságát, a sajtót és médiát sújtó megszorítások miatt Törökországban”.

Az Európai Parlament ezért úgy nyilatkozott, hogy „határozottan elítéli a Törökországban 2016 júliusában megkísérlt katonai puccs kudarca óta foganatosított aránytalan elnyomó intézkedéseket; hangsúlyozza töretlen elkötelezettségét amellet, hogy Törökország továbbra is erős szálakkal kötődjék az EU-hoz; felhívja azonban a Bizottságot és a tagállamokat, hogy kezdeményezzék a Törökországgal folytatott csatlakozási tárgyalások ideiglenes felfüggesztését; ... vállalja álláspontjának felülvizsgálatát, mihelyt Törökországban megszűnnek a szükségállapot alatt bevezetett aránytalan intézkedések; felülvizsgálatát arra alapozza majd, hogy a jogállamiság és az emberi jogok tiszteletben tartása az egész országban helyreállt-e; úgy véli, hogy e felülvizsgálat megfelelő időpontját a szükségállapot feloldása jelentené; ... ismételten hangsúlyozza, hogy ha a török kormány visszaállítaná a halálbüntetést, akkor ennek a csatlakozási folyamat hivatalos végét kellene jelentenie”.

Az Európai Parlament reakcióját érthetővé teszi, hogy az első koppenhágai kritérium szerint a csatlakozás feltétele „a demokráciát, a jogállam és az emberi jogok érvényesülését garantáló intézmények stabilitása, a kisebbségi jogok tiszteletben tartása és védelme”.⁷ Az EUSZ 49. cikkének első bekezdése is a csatlakozás feltételévé teszi, hogy a csatlakozni kívánó állam tartsa tiszteletben az EUSZ 2. cikkben említett értékeket, és legyen elkötelezett azok érvényesítése mellett. Az EUSZ 2. cikke szerint az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul.

Az EUSZ 6. cikkének (1) bekezdése szerint az Unió elismeri az Európai Unió Alapjogi Chartájának 2000. december 7-i, Strasbourgban 2007. december 12-én kiigazított szövegében foglalt jogokat, szabadságokat és elveket; e Charta ugyanolyan jogi kötőerővel bír, mint a Szerződés; a Chartában foglalt jogokat, szabadságokat és elveket a Charta VII. címében foglalt, az értelmezést és alkalmazást szabályozó általános rendelkezéseknek megfelelően kell értelmezni, kellően figyelembe véve a Chartában említett azon magyarázatokat, amelyek meghatározzák az egyes rendelkezések eredetét. Az EUSZ 6. cikkének (3) bekezdése szerint az alapvető jogok, ahogyan azokat az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezmény biztosítja, továbbá ahogyan azok a tagállamok közös alkotmányos hagyományaiából következnek, az uniós jogrend részét képezik mint annak általános elvei.

A hatékony jogorvoslathoz és a tisztességes eljáráshoz való jogot az Alapjogi Charta 47. cikke biztosítja, amely – a Chartához fűzött hivatalos magyarázat szerint – az Emberi Jogok Európai Egyezmény (EJEE) 6. és 13. cikkén alapul, így annak értelmezése során azoknak az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) által kialakított gyakorlat is figyelembe veendő. Témánk szempontjából „független és pártatlan bíróság” fogalmának értelmezéséhez támpontot nyújt az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R(94)12. számú ajánlása a bírák függetlenségéről, hatékonyságáról és szerepéről, valamint az ENSZ Közgyűlés 1985. november 29-i 40/32 határozatával és 1985. december 13-i 40/146 határozatával jóváhagyott „Az igazságszolgáltatás függetlenségének alapelvei”.⁸

Ez utóbbi dokumentum 12. pontja szerint „[a] kinevezett vagy megválasztott bírák a kötelező nyugdíjkorhatárig vagy a hivatali idejük lejártáig garantált hivatalviselést biztosítanak”. Az Alapelvek külön is foglalkozik a bírák eltávolításával és felfüggesztésével. Ezek szerint: „[a]z igazságszolgáltatási és szakmai minőségében eljáró bíró ellen felhozott vádat vagy panaszt megfelelő eljárásban gyorsan és tisztességesen kell megtárgyalni. A bíró jogosult a tisztességes tárgyalásra. Az ügy kezdeti szakaszában történő vizsgálatát bizalmasan kell kezelni, kivéve, ha a bíró másként kéri” [17. pont]; „[a] bírókat csak cselekvőképtelenség vagy olyan magatartás miatt lehet felfüggeszteni vagy eltávolítani, amely alkalmatlanná teszi őket feladatainak teljesítésére” [18. pont]; „[m]inden fegyelmi, felfüggesztési vagy eltávolítási eljárást a bírósági magatartás megállapított követelményeivel összhangban kell elbírálni” [19. pont]; „[a] fegyelmi, felfüggesztő vagy eltávolítási eljárásokban hozott határozatokat független felülvizsgálatnak kell alávetni. Ez az elv nem alkalmazható a legfelsőbb bíróság határozataira, illetve a jogalkotó közjogi felelősségre vonásra irányuló vagy hasonló eljárásban hozott határozataira” [20. pont].

Kétségtelen, hogy a török bírák azonnali felfüggesztésére és ellenük a büntetőeljárás megindítására nem bizalmasan került sor, miként azt az Alapelvek 17. pontja megköveteli, és aggályok merültek fel az eljárások gyors és tisztességes lefolytatását illetően is. Természetesen e két követelmény megtartását az eljárások jogerős befejezését követően, azok érdemi eredményétől függően lehet megítélni, ugyanakkor bonyolítja a helyzet megítélését az alkotmánymódosítás kapcsán aggályok merültek fel a bíróság függetlenségét illetően is (l. alább).

A török szempontok: a demokratikus államrend stabilitása, a terrorizmus elleni harc

A helyzet török megközelítését jól jellemzi Törökország Európa Tanács (ET) mellé rendelt állandó képviselőjének az ET Emberi Jogi Főbiztosának levelére írt válasza. E szerint „Törökország egy alkotmányos rendje elleni katonai államcsínnel szembesült. A törökországi fejlemény egy puccskísérlet volt, amelyet egy katonaságon belüli összeesküvő csoport követett el, amely a Fethullah Gülen Terrorszervezethez (FETÖ) kapcsolódik, hogy elmozdítsa a demokratikusan megválasztott törökországi kormányt. Azokkal szemben, akikről azt gyanítják, hogy a terrorszervezet részei, megfelelő vizsgálatot fognak folytatni, és ha szükséges, el fogják őket ítélni. A nyomozásokat a nemzetközi kötelezettségekkel és a hatályos jogszabályokkal összhangban folytatják le a terrorszervezet ellen, amely tüzet nyitott az emberekre, a Török Nagy Nemzetgyűlést és más állami intézményeket légierővel, tankokkal és más nehézfegyverekkel támadták meg. A török bírósági szervezet továbbra is az egyebek mellett az ENSZ Emberi Jogi Egyezményéből, az Emberi Jogok Európai Egyezményéből és az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlatából eredő kötelezettségeinek teljes tiszteletben tartásával működik.”⁹

A török kormányzati álláspont tehát a puccskísérletet a Gülen-mozgalom hatalomátvételi kísérletének tekinti. Annak érdekében tehát, hogy megértsük a török kormányzat heves reakcióját a katonai puccskísérlet kapcsán, át kell tekintenünk a török kormánypárt (AKP, Adalet ve Kalkınma Partisi) és Gülen-mozgalom között évek óta elmélyülő szembennállás kérdését, illetve a Gülen-mozgalom török társadalomban betöltött szerepét is.

A Gülen vállalkozói csoport vagy más néven Fethullahci az évek során az egyik leggazdagabb és leggyorsabban bővülő iszlám közösségé vált Törökországban. A mozgalom komoly oktatási rendszert épített ki, amely több mint 20 000 iskolából, 250 középiskolából, hét egyetemből áll, amelyek közül öt külföldön található. E hálózat elterjedtségét mutatja, hogy 2006-ban Magyarországon is iskolát nyitottak.¹⁰ A Fethullahci nem titkoltan a török gazdasági, társadalmi és politikai élet központi szereplőjévé óhajt válni.

A Gülen-mozgalom törökországi és külföldi térnyerésével párhuzamosan egyre több kritika jelent meg azok részéről, akik hevesen ellenezik a mozgalom célkitűzéseit, és félnek azok Törökországra gyakorolt hatásától.

A Gülen-mozgalom annak ellenére fontos szereplője Törökország életének, hogy a mozgalom vezetője, Fethullah Gülen a 2000-es évek óta Amerikában él. Követőinek munkássága, az államigazgatásban és igazságszolgáltatási rendszerben betöltött pozíciójuk, kapcsolataik miatt Erdoğan elnök azonban úgy látja, hogy Törökország számára veszélyt jelentenek, ezért 2015 februárjában a kormány visszavonta Gülen útlevelét. A kormány ezt a lépést azzal indokolta, hogy szerintük az imám egy párhuzamos állam kiépítésén dolgozik, és őt okolják – a Kormányzat szerint konstruált – 2013-as korrupciós botrányért is, amely számos kormányközeli személyt befeketített, illetve ellehetetlenített. Gülen tagadta a részvételét a botrány kitörésében, a kormányzat azonban rengeteg rendőrfőnököt, ügyészt és bírót lecserélt, mert attól félt, hogy ellenfeléhez lojálisak.¹¹

A helyzetet jól jellemzi, amit az Igazság és Fejlődés pártja (AKP) központi bizottságának egyik tagja prof. dr. Osman Can írt a gülenista vallási mozgalom veszélyéről egy globálisan terjesztett brit üzleti lapban; szerinte a mozgalom még a hadsereg egykori hatalmánál is nagyobb fenyegetést jelent a demokráciára nézve.¹²

(Az alkotmányreform) Ebben a helyzetben került sor 2017. április 16-án az alkotmánymódosításról szóló népszavazásra, ahol a török választók többsége az elnöki rendszer bevezetése mellett szavazott. A tervezet ellenzői szerint a népszavazás célja az elnöki hatalom autokratikus jellegű megerősítése volt; a török Kormányzat azonban a demokratikus rendszer védelmét jelölte meg annak alapvető céljául.

Az alkotmányreform lényeges elemei

Az alkotmánymódosítás 4 évről 5 évre emelte a parlamenti ciklusok időtartamát – a kritikusok szerint ez a mindenkori kormány nehezebb leváltását célozza.

Szűkült a katonai bíróságok hatásköre is, amelyek a jövőben békeidőben csak a fegyveres erők fegyelmi ügyeiben, háború esetén pedig a katonák által szolgálatteljesítés során elkövetett bűncselekményekben ítélezhetnek. Ennek eredményeképpen megszűnt az önálló katonai bírósági szervezet, a Katonai Közigazgatási Felsőbíróság és a Katonai Semmitőszék is, a fegyelmi bíróságokat pedig betagozták a rendesbírói szervezetbe. Ez folytatása annak a 2000-es évek elején megkezdett reformfolyamatnak, amely a hadsereg tevékenységét és jogkörét szűkíti. A Velencei Bizottság maga is üdvözölte ezt a fejleményt.¹³

A legfontosabb változások az elnök jogköréhez kötődnek. Az alkotmányreform értelmében megszűnt a miniszterelnöki tisztség, ennek fényében komoly változás, hogy megszűnik a lehetőség az elnökhöz intézett interpellációra. A két tisztség vegyüléséből

adódóan az elnök nevezi ki és menti fel a minisztereket, rendeleteket adhat ki, a parlamenti képviselők $\frac{4}{5}$ -ének támogatásával pedig dönthet új választások kiírásáról.

Az elnök fokozott védelmét jelzi, hogy az általa elkövetett bűncselekmények kivizsgálását a parlamenti képviselők $\frac{3}{4}$ -e kezdeményezheti, és a vádemeléshez a parlament $\frac{2}{3}$ -ának szavazata szükséges (összehasonlításként: Magyarország Alaptörvénye szerint a köztársasági elnökkel szembeni megfosztási eljárást a képviselők $\frac{1}{5}$ -e indítványozhatja, és a megfosztási eljárás megindításához az országgyűlési képviselők $\frac{2}{3}$ -ának a szavazata szükséges).¹⁴ A parlament ellenőrzési jogköre az elnök fölött tehát szűkül, miközben az egyik módosítás a testület létszámának felemelését célozza (550 főről 600 főre).¹⁵

A módosítások között szerepel, hogy az elnök négy hónapra szükségállapotot rendelhet el, és ezen idő alatt bevezetheti a rendeleti kormányzást (igaz, a rendeletekhez a Nagy Nemzetgyűlés jóváhagyása szükséges). Az alkotmánymódosítás következtében a politikai hatalom súlya eltolódik a parlamenttől az elnök felé.¹⁶

Az Alkotmánybíróság egyes bíráinak és az Államtanács bíráinak $\frac{1}{4}$ -ének kinevezésére már meglévő hatáskör mellett az elnök felhatalmazást kapott arra, hogy a Bírák és Ügyészek Tanácsa tizenhárom tagjából négyet ő nevezzen ki.¹⁷ E rendelkezés vizsgálata kapcsán a Velencei Bizottság kiemelte, hogy a Tanács elnöke az igazságügy-miniszter, a Tanács egyik tagja az államtitkár, akit valószínűleg szintén az elnök nevez ki, és mivel az elnököt többé nem kötelezik arra, hogy semleges erőként járjon el, fennáll a tényleges kockázat, hogy a kinevezések pártosak lesznek, annál is inkább, mert a Tanács többi 7 tagját a Nagy Nemzetgyűlés választja $\frac{3}{5}$ -ös többséggel.¹⁸ A Velencei Bizottság álláspontja szerint az elnök szerepének megváltozása következtében csökkentenie kellene a bírák kinevezésével kapcsolatos szerepét, ezzel szemben az Alkotmánybíróság és az Államtanács tagjaival kapcsolatos jogkörei fennmaradtak, míg a fenntartotta, míg Bírák és Ügyészek Tanácsa tekintetében újabb hatásköröket kapott.¹⁹ A Velencei Bizottság arra is figyelmeztetett, hogy az európai követelmények szerint az igazságszolgáltatási tanács többségét a bírának kell maguk közül választaniuk, ami az alkotmánymódosítás következtében már nem teljesül, sőt, amennyiben az elnököt támogató párt – mint jelenleg – $\frac{3}{5}$ -ös többséggel rendelkezik a Nagy Nemzetgyűlésben, a Tanács valamennyi helyét ugyanaz a politikai oldal tudja betölteni.²⁰ A Tanács összetételének megváltozása kihat a felsőbb bíróságok összetételére is, minthogy a Semmítőszék és az Államtanács tagjait a Tanács választja, és azok 1-1 főt javasolhatnak az Alkotmánybíróság tagjai közé.²¹ Az Alkotmánybíróság elvesztette azon jogát, hogy a rendeletalkotásra felhatalmazó törvényi rendelkezéseket vizsgálja, az elnök pedig külön törvényi felhatalmazás nélkül is hozhat rendeleteket; a Velencei Bizottság azt is²² sérelmezte, hogy bár az Alkotmány biztosítja a törvények elsőbbségét a rendeletekkel szemben, de az Alkotmánybíróság nem kapott kifejezett hatáskört e kollízió megállapítására.²³

Az alkotmányreform belpolitikai hatásai

A népszavazás kiírásáról a Török Nagy Nemzetgyűlés döntött. A kormánypárton kívül a szélsőjobboldali Nemzeti Mozgalom Pártja támogatta az alkotmánymódosításról szóló népszavazást. A parlamenti ellenzék legerősebb pártja, a balközép orientációjú Köztársasági Néppárt képviselői nemmel szavaztak, akárcsak a két független képviselő, míg a Népek Demokratikus Pártja 48 képviselője bojkottálta a referendumról való szavazást. Az AKP és a Nemzeti Mozgalom Pártja 348 képviselőjével együtt tehát a referendum kiírása többséget szerzett a Nemzetgyűlésben. A Köztársasági Néppárt, amely az Atatürk reformok őrzője, azonnal megvádolta Erdoğan-t, hogy a nemzet megosztására törekszik.²⁴

Az alkotmánymódosítás megosztotta a török társadalmat. A kemalista és a baloldali szervezetek egységesen elutasítóak voltak az alkotmányreformmal szemben. Selin Sayek Böke, a Köztársasági Néppárt szóvivője azzal vádolta Erdoğan elnököt, hogy „szultánátus” kialakítására törekszik.²⁵ Az egyik befolyásos török lobbiszervezet, a 2013-ban alakult Független Ipari Vállalkozók és Üzletemberek Szövetsége (törökül: **Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği, MÜSİAD**) viszont támogatta az alkotmányreformot, ami jelzi, hogy az üzleti élet bizonyos körei elégedettek az az AKP gazdaság-, társadalom- és külpolitikájával.²⁶ A vállalkozói kör valószínűleg azt várja, hogy az erős elnöki hatalom képes lesz garantálni az ország biztonságát, távol tartani a terrorizmust, és biztosítani az ország kiegyensúlyozott gazdasági, társadalmi fejlődését. Az üzleti élet szereplői körében erős az uniós csatlakozás, valamint az Egyesült Államokkal való stratégiai szövetség támogatottsága.

Bár voltak olyan kritikus hangok, amelyek – a nyugati aggodalmak figyelmen kívül hagyása miatt – az alkotmányreformot az Európai Unióval való szakításnak értékelték, a helyzet ennél árnyaltabb megítélést igényel. Az alkotmányreform hívei és ellenfelei között egyaránt találhatjuk az EU-csatlakozás híveit és ellenfeleit. Megállapítható ugyanis, hogy önmagában az alkotmányreform tartalma – különösen az elnöki rendszer bevezetése – nem ellentétes az EU-csatlakozás feltételül szabott koppenhágai kritériumokkal, hiszen Franciaországban és Romániában is működik félprezidenciális rendszer.²⁷

Az aggályok valójában arra vonatkoznak, hogy Törökországban feszült légkörben, tömeges letartóztatások és elbocsátások, valamint az ebből fakadó ellenzéki félelmek közepette szavaztak az alkotmány módosításáról. Ez a légkör pedig nem kedvezett a referendumról folyó nyilvános vitáknak, és alapot adhatott olyan értékelésnek, hogy az alkotmánymódosítás keresztülvitele az ellenzék megfélemlítésének, a sajtó elhallgattatásának, nem pedig a török nép demokratikus döntésének az eredménye.

Az EU-csatlakozás ugyanakkor akár haszonélvezője is lehet egy erős elnöki rendszernek, hiszen az elnök keresztülviheti a csatlakozás útjában álló akadályok eltávolítását célzó reformokat (lásd a katonai bíróságok felszámolása).²⁸ Azt is figyelembe kell venni, hogy az alkotmánymódosítástól függetlenül hatályban van a 2015. áprilisi Igazságszolgáltatási Reform Stratégia,²⁹ amely a 10 fő célkitűzése közül az első a bírói függetlenség és pártatlanság erősítése,³⁰ valamint a török Igazságügyi Minisztérium Stratégiai Terve (2015–2019),³¹ amely konkrét intézkedéseket határoz meg ennek érdekében.

(A törökországi fejlemények hatása a csatlakozási folyamat kilátásainak megítélésére)
Az igazságszolgáltatási rendszerrel kapcsolatos problémák egyre nehezítik az EU-hoz történő török csatlakozási tárgyalások folyamatát is. Az Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselője, Federica Mogherini 2017. szeptember 4-ei nyilatkozata szerint jelenleg Németország ellenzi Törökország EU-tagságát, azonban a nehézségek ellenére mindennek mögé kellene nézni, és szem előtt tartani, hogy az a lényeg, hogy milyen eredményt szeretnénk megvalósítani és az ehhez szükséges lépéseket kéne megtenni.

Szlovéniában a 12 Bled Stratégiai Fórumon a török csatlakozás kérdése is tárgyalások részét képezte. Ezen a fórumon Mogherini azt nyilatkozta, hogy jelenleg Törökország és az EU között nehéz tárgyalások zajlanak. Meglátása szerint azonban egy dolog tisztán látszik: a török csatlakozással kapcsolatban a tárgyalások folyamatosan zajlanak, Törökország még mindig a jelölt országok közé tartozik. Az EU-ban a tagság kérdése vitássá vált, de nincs egyöntetű elutasítás ebben a kérdésben. Mogherini azt mondta, hogy néha elfelejtik azt, hogy Törökország mennyire fontos stratégiai elhelyezkedéssel bír, a Közel-Keleten és a Földközi-tengeren kulcsfontosságú szereplő. Napjainkban mind

az EU, mind Törökország a terrorral igyekszik szembeállni. Az EU és Törökország együtt dolgoznak különféle ügyekben, kötelességük együttműködni a szomszédokkal. Mogherini szerint, ha nem tudjuk megváltoztatni a földrajzot, akkor nem tudjuk megváltoztatni a történelmet sem, viszont vannak metódusok arra, hogyan értsük meg egymást. Az EU és Törökország számára is rendkívüli stratégiai fontosságú, hogy a továbbiakban is összefogjanak és mindenki érdekeit figyelembe véve együtt dolgozzanak. A törökországi tagságnak kritériumai vannak, azonban a lelkiállapot is befolyásolja a felek megnyilvánulásait. Az eredményt és a jövőbeni lépéseket kell szem előtt tartani. Az elmúlt évek rendkívül nehezek voltak, azonban Mogherini nagyon várja, hogy az EU és Törökország le tudjon ülni és a jövőbeni kapcsolatokról beszéljenek.³²

Jelenleg Törökország EU-hoz történő csatlakozása kapcsán az EU tagországainak az álláspontja is megoszlik. David McAllister európai parlamenti képviselő a jelenleg Törökországban zajló negatív fejlemények után nem látja értelmét annak, hogy az EU további tárgyalásokat folytasson Törökország EU-hoz történő csatlakozásáról.³³ Burhanettin Duran török újságíró, politikus szerint az EU azt akarja elérni viselkedésével, hogy Erdoğan mondja ki, hogy Törökország többé már nem akar csatlakozni az EU-hoz. Erre utalhat Angela Merkel német kancellár nyilatkozta: „Azt, hogy mi zárjuk be a kapukat vagy Törökország, majd meglátjuk.”

A helyzetet bonyolítja, hogy ősszel választások voltak Németországban. A szeptember 24-ei választások után, érdekes változások állhatnak be a török–német kapcsolatokban. A szociáldemokraták kancellár-jelöltje, Martin Schultz ugyanis a kampányban úgy nyilatkozott, hogy hatálytalanítani szeretné az EU és Törökország által kötött menekültügyi egyezményt, és be akarja fejezni a csatlakozási tárgyalásokat Törökországgal. Angela Merkel, a CDU–CSU pártszövetség kancellár-jelöltje azonban megvédte a menekültügyi egyezményt, viszont azt nyilatkozta, hogy a választások után első dolga lesz, hogy az EU-nak javasolja a csatlakozási tárgyalások megszüntetését. Angela Merkel meglátása szerint Törökország lakosságának 50%-a nem támogatja Erdoğan elnököt, és vele szemben az EU-tól várnak segítséget. Sigmar Gabriel német külügyminiszter szerint pedig amíg Erdoğan elnök hivatalban marad, addig Törökország nem lesz az EU tagja.³⁴ A választásokon ugyan az Angela Merkelt jelölő CDU–CSU pártszövetség szerezte a legtöbb szavazatot, azonban nem szerzett elegendő helyet a Bundestagban ahhoz, hogy egyedül kormányt alakítson, és hosszas tárgyalások után ismét koalícióra lépett az SPD-vel. Ilyen helyzetben nehéz megjósolni, hogy vajon milyen fordulatot vesz a német külpolitika a török EU-csatlakozással kapcsolatban, bár Merkel kancellár első nyilatkozataiból úgy tűnik, hogy a migránsok integrációja mellett a külső határok védelme, a tartózkodási joggal nem rendelkezők eltávolítása és a migráció okainak felszámolása is fontos prioritás lesz a következő ciklusban, ami az EU–Törökország megállapodás fenntartását is szükségessé teszi.³⁵

Yıldırım török miniszterelnökkel 2018. február 16-ai közös berlini sajtótájékoztatóján Merkel azt mondta, hogy mindkét fél „érdekelt a kapcsolatok javításában – lehetőleg a közös értékek alapján –, de ez most nem könnyű”. Megismételte a jogállamiságot érintő németországi aggodalmakat a NATO-partner Törökországot illetően, ahol Recep Tayyip Erdoğan elnök kormánya a 2016-os sikertelen puccskísérletre tömeges letartóztatásokkal reagált. „Tudjuk, hogy a kétoldalú kapcsolatok zavaros vizekre értek, és egy bizonyos fokig még mindig ott vannak, de lépésről lépésre megpróbáljuk megoldani az ügyeket” – mondta. Merkel a Die Welt tudósítója, Deniz Yücel kiemelt ügyére és más – Berlin szerint politikai okból fogva tartott – német állampolgárok ügyére is rámutatott, és azt mondta, hogy az ilyen bebörtönzések „felhőssé teszik” a kapcsolatokat, és folyamatos „terhet” jelentenek. Yıldırım elmondta, hogy a török bíróságok hatalmas

ügyhátralékkal dolgoznak, de reménykednek abban, hogy Yücel hamarosan bíróság elé kerül, hozzátéve, hogy minden tárgyalás a „remény” eszközét kínálja. A miniszterelnök ragaszkodott a török bíróságok függetlenségéhez, és hozzátette: „Nem akarjuk, hogy ez az ügy sértse... a Németország és Törökország közötti kapcsolatokat”. Merkel hűvösen nyilatkozott Törökországnak a vámunióhoz való csatlakozására vonatkozó reményét illetően is, mondván, hogy először „meg kell győződnie a jogállamiság előrehaladásáról”, ahol a közelmúltban nem történt „fejlődés”.³⁶

Ömer Çelik, uniós ügyekért felelős török miniszter az EU krízisének tartja azt, hogy az EU meg akarja akadályozni Törökország csatlakozását. Çelik véleménye szerint, ha a tárgyalásokat megszüntetik az EU-val, az az EU elszigetelésével lesz egyenlő, amit a berlini fal felépítéséhez hasonlított.³⁷

(Zárszó) A törökországi fejlemények nyugat-európai fogadtatása, akárcsak a török intézkedések kormányzati indokolása is mutatja, milyen fontos egy jogrendszer stabilitásának, demokratikus és jogállami értékeinek, valamint az emberi jogok védelmében a bírói függetlenség biztosítása. A bírói függetlenség sarkalatos értékét jelzi, hogy az Európai Parlament az uniós csatlakozás fontos előfeltételének tekinti egy olyan stratégiai fontosságú jelölt állam esetében is, mint Törökország, amelyről David Cameron volt brit miniszterelnök így nyilatkozott: „Ma a Nagy-Britannia és Törökország között zajló kétoldalú kereskedelem értéke több mint 9 milliárd dollár évente. Nincs még egy olyan ország, amely ennyire alkalmas lenne arra, hogy megértést teremtsen Izrael és az arab világ között. [...] Az Európai Unió Törökország nélkül a szívében nem erősebb, de gyengébb, nem biztonságosabb, hanem kevésbé az... nem gazdagabb, hanem szegényebb.”³⁸

FÜGGELÉK:

Az igazságszolgáltatás függetlenségének alapelvei

(Elfogadta a hetedik ENSZ-kongresszus a bűnözés megelőzéséről és az elkövetőkkel szembeni bánásmódról, amelyet Milánóban tartottak 1985. augusztus 26-tól szeptember 6-áig, és amelyet a Közgyűlés 1985. november 29-i 40/32 határozata és 1985. december 13-i 40/146 határozata jóváhagyott)

Mivel az Egyesült Nemzetek Alapokmányában a világ népei többek között megerősítik azon elkötelezettségüket, hogy olyan feltételeket hozzanak létre, amelyek révén az igazságosság fenntartható a nemzetközi együttműködés elérése érdekében az emberi jogok és az alapvető szabadságok tiszteletben tartásának mindenfajta megkülönböztetés nélküli előmozdítása és ösztönzése érdekében,

Mivel az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata különösen a törvény előtti egyenlőség elveit, az ártatlanság védelmét és a törvény által létrehozott illetékes, független és pártatlan bírósági tisztességes és nyilvános meghallgatáshoz való jogot rögzíti,

Mivel a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok, valamint a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányai mind e jogok gyakorlását biztosítják, másrészt a Polgári és Politikai Jogok Szövetségének további garanciája indokolatlan késedelem nélküli eljáráshoz való jog,

Mivel gyakran létezik szakadék az elvek alapjául szolgáló elképzelés és a tényleges helyzet között,

Mivel minden országban az igazságszolgáltatás szervezését és igazgatását ezen elvek inspirálják, és erőfeszítéseket kell tenni annak érdekében, hogy azok teljes mértékben megvalósuljanak,

Mivel a bírói tisztség gyakorlására vonatkozó szabályoknak arra kell törekedniük, hogy lehetővé tegyék a bírák ezen elvekkel összhangban történő fellépését,

Mivel a bírákat a polgárok életének, szabadságainak, jogainak, kötelességeinek és tulajdonának végső eldöntése terheli,

Mivel a bűnmegelőzésről és az elkövetőkkel szembeni bánásmódról szóló hatodik ENSZ-kongresszus 16. sz. állásfoglalásával felhívta a Bűnmegelőzési és Ellenőrzési Bizottságot, hogy prioritásai közé vonja a bírák függetlenségével és kiválasztásával, szakmai képzésével és a bírák és az ügyészek jogállásával kapcsolatos iránymutatások kidolgozását,

Mivel ezért helyénvaló először figyelembe venni a bíróknak az igazságszolgáltatás rendszerével kapcsolatos szerepét, valamint kiválasztásuk, képzésük és magatartásuk fontosságát,

A tagállamoknak az igazságszolgáltatás függetlenségének biztosítására és előmozdítására irányuló feladataik megfogalmazására vonatkozó alábbi alapelveket a nemzeti jogszabályok és gyakorlat keretében figyelembe kell venniük és tiszteletben kell tartaniuk, és fel kell hívni azokra bíróságok, ügyvédek, a végrehajtó és a jogalkotó tagjai, valamint általában a közvélemény figyelmét. Az alapelveket elsősorban a szakmai bírók szem előtt tartásával alakították ki, de adott esetben a laikus bírókra is alkalmazandók, ahol léteznek.

Az igazságszolgáltatás függetlensége

1. Az igazságszolgáltatás függetlenségét az állam garantálja, és az alkotmányban vagy az ország jogában rögzíti. Minden kormányzati és egyéb intézmény kötelessége tiszteletben tartani és betartani az igazságszolgáltatás függetlenségét.

2. Az igazságszolgáltatás a tények és a jogszabályok alapján pártatlanul dönt az előttük álló ügyekben, bármilyen korlátozás, helytelen befolyás, ösztönzés, nyomás, fenyegetés vagy beavatkozás nélkül, közvetlen vagy közvetett módon, bármely irányból vagy bármilyen okból.

3. Az igazságszolgáltatási szerv minden igazságszolgáltatási jellegű ügyben joghatósággal rendelkezik, és kizárólagos hatáskörrel rendelkezik annak eldöntésére, hogy a határozatához benyújtott kérdés a törvényben meghatározott hatáskörébe tartozik-e.

4. A bírósági eljárásba nem történhet helytelen vagy indokolatlan beavatkozás, és a bíróságok bírósági határozatait nem lehetnek felülvizsgálatnak alávetni. Ez az elv nem érinti a bírósági felülvizsgálatot, illetve az igazságszolgáltatási hatóságok által kiszabott büntetéseknek az illetékes hatóságok általi mérséklését vagy átváltoztatását a törvénnyel összhangban.

5. Mindenkinek joga van arra, hogy ügyét meghatározott jogi eljárásokat használó rendes bíróságok vagy törvényszékek vizsgálják ki. Törvényszékek, amelyek nem megfelelően megállapított jogi eljárásokat használnak, nem hozhatók létre a rendes bíróságok vagy törvényszékek joghatóságának elvonása érdekében.

6. Az igazságszolgáltatás függetlenségének elve feljogosítja és kötelezi az igazságszolgáltatást, hogy biztosítsa a bírósági eljárás tisztességes lefolytatását és a felek jogainak tiszteletben tartását.

7. Az egyes tagállamok feladata, hogy megfelelő forrásokat biztosítsanak annak érdekében, hogy az igazságszolgáltatás megfelelően teljesíthesse feladatait.

A szólásszabadság és az egyesülés szabadsága

8. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának megfelelően az igazságszolgáltatás tagjai éppúgy, mint más polgárok jogosultak a véleménynyilvánítás, a vallás, az egyesülés és a gyülekezés szabadságára jogosultak; feltéve azonban, hogy az ilyen

jogok gyakorlása során a bírák mindig olyan módon kell viselkedniük, hogy megőrizték hivataluk méltóságát, valamint az igazságszolgáltatás pártatlanságát és függetlenségét.

9. A bírák szabadon alakíthatnak és csatlakozhatnak a bírák egyesületeihez vagy egyéb szervezetekhez, hogy képviseljék érdekeiket, előmozdítsák szakmai képzésüket, és megvédjék az igazságszolgáltatási függetlenségüket.

A minősítés, a kiválasztás és a képzés

10. A bírói tisztségre kiválasztott személyek feddhetetlenek és megfelelő képzettséggel vagy jogi képesítéssel rendelkezőnek kell lennie. A bírói kiválasztás minden módszerének biztosítania kell a védelmet a nem megfelelő indítékokból való bírói kinevezésekkel szemben. A bírák kiválasztása során nem szabad hátrányos megkülönböztetést alkalmazni egy személlyel szemben faji, színbeli, nemi, vallási, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyon, születés vagy státusz alapján, kivéve azt a követelményt, hogy a bírósági hivatalra pályázónak az érintett ország állampolgárának kell lennie, amely nem minősül hátrányos megkülönböztetésnek.

A szolgálati feltételek és hivatalviselés

11. A bírák hivatali idejét, függetlenségét, biztonságát, megfelelő díjazását, a szolgálat feltételeit, a nyugdíjakat és a nyugdíjkorhatárt a törvénynek megfelelően biztosítania kell.

12. A kinevezett vagy megválasztott bírák a kötelező nyugdíjkorhatárig vagy a hivatali idejük lejártáig garantált hivatalviselést biztosítanak.

13. A bírák előléptetése – ahol ilyen rendszer létezik – objektív tényezőkön, különösen a képességeken, morális tartáson és tapasztalaton kell alapulnia.

14. Az ügyek elosztása a bíróságon belül a bírák között a bírósági igazgatás belső ügye.

Szakmai titoktartás és mentesség

15. A bíróság szakmai titoktartásra köteles a tanácskozás és a nyilvános eljárásokon kívüli feladataik ellátása során szerzett bizalmas információk tekintetében, és nem kötelezhető arra, hogy tanúvallomást tegyen az ilyen ügyekben.

16. A fegyelmi eljárás, a fellebbezési jog vagy az államot terhelő kártérítés sérelme nélkül, a nemzeti joggal összhangban, a bírácoknak személyes mentességet kell élvezniük a bírósági hatáskörük gyakorlása során elkövetett nem megfelelő cselekmények vagy mulasztások miatt indított polgári kártérítési perek alól.

Felfüggesztés és eltávolítás

17. Az igazságszolgáltatási és szakmai minőségében eljáró bíró ellen felhozott vádat vagy panaszt megfelelő eljárásban gyorsan és tisztességesen kell megtárgyalni. A bíró jogosult a tisztességes tárgyalásra. Az ügy kezdeti szakaszában történő vizsgálatát bizalmasan kell kezelni, kivéve, ha a bíró másként kéri.

18. A bírókat csak cselekvőképtelenség vagy olyan magatartás miatt lehet felfüggeszteni vagy eltávolítani, amely alkalmatlanná teszi őket feladataik teljesítésére.

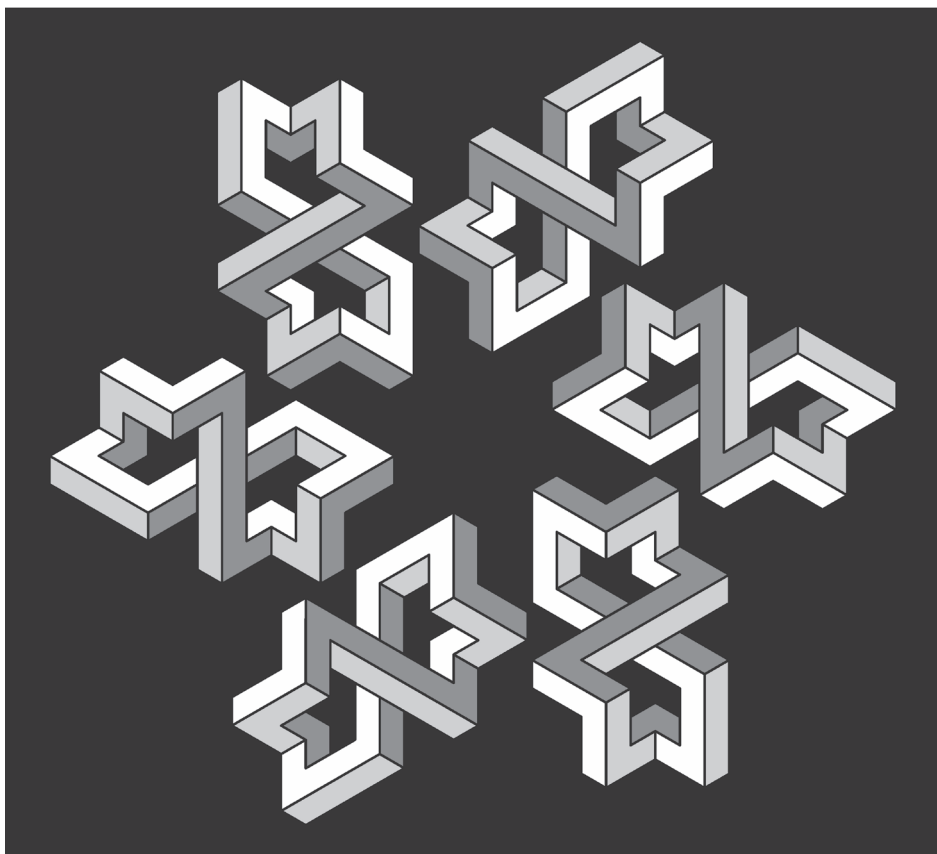
19. Minden fegyelmi, felfüggesztési vagy eltávolítási eljárást a bírósági magatartás megállapított követelményeivel összhangban kell elbírálni.

20. A fegyelmi, felfüggesztő vagy eltávolítási eljárásokban hozott határozatokat független felülvizsgálatnak kell alávetni. Ez az elv nem alkalmazható a legfelsőbb bíróság határozataira, illetve a jogalkotó közjogi felelősségre vonásra irányuló vagy hasonló eljárásban hozott határozataira.

JEGYZETEK

- 1 The Wire, 2016. Turkey Targets Gulen Followers; Dismisses Military Personnel and Closes Media Outlets [Online] Available at: <<http://thewire.in/54551/turkey-targets-gulen-followers-dismisses-military-personnel-and-closes-media-outlets/>> [2016. okt. 23.]
- 2 Vize pazarlığında son durum: <http://www.hurriyet.com.tr/vize-pazarliginda-son-durum-40228719> (2017. márc. 4.)
- 3 Hürriyet Daily News, 2016. Article on insulting the president 'must change' [online] Available at: <<http://www.hurriyetdailynews.com/article-on-insulting-the-president-must-change.aspx?pageID=238&nID=96527&NewsCatID=510>> [2017. febr. 20.]
- 4 Az eredeti angol szöveg elérhető: <http://bit.ly/2CalgP9> (letöltve: 2017. szept. 16.)
- 5 A közlemény angol nyelvű szövege: <http://bit.ly/2FfJfem> (letöltve: 2017. szept. 16.)
- 6 Az angol nyelvű szöveg: <http://bit.ly/2ETH4zC> (Letöltve: 2017. szept. 16.)
- 7 http://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/accession_criteria_copenhagen.html?locale=hu (letöltve: 2017. szept. 16.)
- 8 A dokumentum angol nyelvű szövege elérhető: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/IndependenceJudiciary.aspx> (letöltve: 2017. szept. 16.); a szöveg általunk készített magyar fordítását cikkünk végén, mellékletként közöljük.
- 9 Az ET Emberi Jogi Főbiztosának levele és az arra adott válaszevel elérhető: <http://www.coe.int/en/web/commissioner/-/situation-in-turkey> (letöltve: 2017. szept. 17.)
- 10 <http://turkinfo.hu/2015/02/04/torokorszag-es-az-izlam-az-izlam-szerepe-torokorszag-eu-csatlakozasanak-megiteleseben-iii-iranyzatok-a-mai-torokorszagi-izlamban/> (Letöltés: 2015. nov. 12.)
- 11 <http://444.hu/2015/02/03/a-torok-kormany-visszavonta-erdogan-legnagyobb-politikai-ellenfelenek-utlevelet> (Letöltés: 2015. 11. 13.)
- 12 http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/01/140115_osman_can_ft (Letöltés: 2014. 02. 05.)
- 13 Opinion on the amendments to the Constitution adopted by the Grand National Assembly on 21 January 2017 and to be submitted to a national referendum on 16 April 2017, Adopted by the Venice Commission at its 110th Plenary Session (Venice, 10-11 March 2017), § 112.
- 14 Alaptörvény 13. cikk (2)–(3) bekezdése.
- 15 Az egykamarás parlament 1961-es visszaállítása óta a Nemzetgyűlés létszáma egyre növekszik: ebben az évben 400, majd később 450 főt választottak be a testületbe, végül 550 főre növelték a képviselők létszámát.
- 16 Turkey's constitutional reform: All you need to know. Aljazeera, 17 January 2017. [web:] <http://bit.ly/2tvFq2I>
- 17 Korábban a Bírák és Ügyészek Magas Tanácsa 22 tagból állt, amelyből 3-at nevezhetett ki az elnök. I.: Opinion on the amendments to the Constitution adopted by the Grand National Assembly on 21 January 2017 and to be submitted to a national referendum on 16 April 2017, Adopted by the Venice Commission at its 110th Plenary Session (Venice, 10-11 March 2017), § 114.
- 18 Opinion on the amendments to the Constitution ..., § 94., 119.
- 19 Opinion on the amendments to the Constitution ..., § 94.
- 20 Opinion on the amendments to the Constitution ..., § 115–119.
- 21 Opinion on the amendments to the Constitution ..., § 121.
- 22 A Velencei Bizottság nehezményezte, hogy az Államtanács – az ET Miniszteri Bizottságának javaslata ellenére – nem kapott hatáskört a jogszabályok, különösen az elnöki rendeletek előzetes véleményezésére, azon az alapon, hogy az nehogy ellentétes legyen az Alkotmánybíróság álláspontjával, ha utóbb megtámadják előtte a jogszabályt. I.: Opinion on the amendments to the Constitution ..., § 120.
- 23 Opinion on the amendments to the Constitution ..., § 122.
- 24 <https://bloom.bg/2iV7O3I>
- 25 CHP'li Böke: Meclis'e sunulan padisahlik teklifidir. Sputnik Türkiye. 11. 12. 2016. [web:] <http://bit.ly/2HooKMA>
- 26 A szervezetet Washingtonban alapították meg, azzal a céllal, hogy előmozdítsa a török–amerikai kereskedelmi, politikai és kulturális kapcsolatokat. <http://www.musiad.us/about-us/>
- 27 Dr. Fritz Tamás: Kormányzati rendszerek Közép- és Kelet-Európában. Politikatudományi Szemle, 2012/4. 109.
- 28 Dr. Prieger Adrienn – Dr. Paár Ádám: A menekültválság hatásai Törökország és az EU kapcsolatára – *megjelenés alatt*.
- 29 Az anyag angolul is elérhető: www.sgb.adalet.gov.tr/Yargi-Reformu-Stratejisi_2015_ingilizce.pdf (letöltve: 2017. szept. 17.)
- 30 Judicial Reform Strategy (2015 April), 18–19. o.
- 31 Az anyag angolul is elérhető: www.judiciaryofTurkey.gov.tr/pdfler/plan.pdf (letöltve: 2017. szept. 17.)
- 32 „Üyelik műzakerelerinin ötesinde, AB ve Türkiye ortaktır” [web:] <http://bit.ly/2How7n5> (letöltve: 2017. szept. 8.)
- 33 AB yetkilisi yeni Türkiye politikası istiyor [web:] <http://bit.ly/2p20AkI> (letöltve: 2017. szept. 7.)
- 34 BURHANETTİN DURAN Kapıyı Erdoğan'a kapattırmak! [web:] <http://www.sabah.com.tr/>

- yazarlar/duran/2017/09/05/kapiyi-erdogana-kapattirmek (letoltve: 2017. szept. 7.)
- 35 Germany promised 'grand coalition for the little people' in Merkel's fourth term; <https://www.theguardian.com/world/2018/mar/12/angela-merkel-pledges-grand-coalition-for-the-little-people> (letoltve: 2018. márc. 19.)
- 36 Hurdles remain to rebuild damaged relations with Turkey, says Merkel; <https://www.thelocal.de/20180216/merkel-says-hurdles-remain-to-rebuild-frayed-turkey-ties> (letoltve: 2018. márc. 19.)
- 37 Bakan Çelik'ten Almanya'ya tepki: <http://www.sabah.com.tr/yasam/2017/09/04/bakan-celikten-almanyaya-tepki> (letoltve: 2017. szept. 7.)
- 38 A nyilatkozatot idézi: Kiállt a török EU-csatlakozás mellett a brit kormányfő; http://hvg.hu/vilag/20100727_torok_eu_csatlakozas_cameron (letoltve: 2017. szept. 17.)

Plebs és populus között (Szabó István kora újkori parasztságtörténettel kapcsolatos tanulmányai – 2. rész)*

(*Szabó István két lektori véleménye az 1950-es évekből*) Az alábbiakban részleteket közlök Szabó Istvánnak az 1950-es években, a készülő egyetemi tankönyvekhez írott lektori véleményeiből, amelyeknek – véleményem szerint – kulcsszerepe van, ekkori nézetei, de akár egész életműve értelmezése szempontjából is. Az első lektori vélemény keletkezése, Debrecen, 1954. június 9.¹

I/2. kötet.²

„A kötetben Engels-re való hivatkozással ismételtlen utalás történik a *jobbágyok általános visszaállítására*. Ez a *második jobbágyság* kérdése, mely – meglátásom szerint – a kötet előző részében jutott terjedelmes és polémikus megtárgyaláshoz.³ Véleményem szerint e kérdésnek a kezelése különösen is jellegzetesen az, amit a *sématisálás* fogalma alá kell sorolni. Ha ugyanis a XVI–XVII. században a jobbágyság *általános visszaállításáról* beszélünk, akkor nyilván lenni kellett előbb olyan korszaknak, amikor szintén általános volt a *jobbágyság*, de a *jobbágyság* utóbb – legalábbis részben – megszűnt, viszont a XV. század óta azt újból visszaállították. Ez ilyenformán nyilvánvalóan képtelenség. Az ellentmondást maga a *jobbágy* szó, illetőleg ez esetben az általa visszaadni kívánt, idegen nyelven kifejezett fogalom megvizsgálása magyarázza és oldja fel. Tisztában kell azzal lennünk, hogy a magyar *jobbágy* szó sajátosan a feudális társadalom terminológiájába tartozik, konkrétan és speciálisan arra a tisztán feudális viszonyra utal, amely a feudális birtok tulajdonosa és az önálló gazdasági üzemet vezető és a földesúrnak szolgáltatással tartozó paraszt között fennállott. Ilyen speciális, amellet a feudalizmus úrbéres parasztságát egészében átfogó jobbágy szava más nyelveknek nemigen van. A franciák csak a *serf*-fel tudják kifejezni, viszont ez szolgálállapotra utal. De nem azonos a magyar *jobbágy* és a német *Leibeigene*, *Leibeigenschaft* fogalom sem, pedig Engelsnél éppen erről, a *Leibeigenschaft* második kiadásáról, illetőleg általános visszaállításáról van szó. A *Leibeigene* miként a szó etimológiája is kifejezi [eigen, leibeigen=mit der Person eigen, einem andern zugehörig, leiblich eigen; Leibeigentum=Besitz in bezug auf einem Leibeigenen, Leibeigenschaft=servitus perennis stb Grimm: Deutsches Wörterbuch. VI. k. 592–593. I.],⁴ személynek személyéhez való kötöttségét, személyi alávettségét jelenti.

A *Leibeigenschaft*-nak a személyes köteléken alapuló állapotából német parasztkok a XIII. század közepe óta egyre nagyobb számban lettek szabadokká, elnyerték a személyiség szabadságát, mert – mondja Engels⁵ – fontosabb lett a földesurak számára a parasztkok szolgáltatásaival rendelkezni, mint személyükkel. S a korai középkor jobbágyrendszere (die Leibeigenschaft des früheren Mittelalters), amelyben még sok elem volt a régi rabszolgaságból, olyan jogokat adott az uraknak, amelyek egyre inkább elvesztették értéküket; ez a rendszer lassanként feledésbe ment, a jobbágyok helyzete (Die Stellung der Leibeigenen) kezdte megközelíteni a csupán függőségben levőkét (Hörigen). Engels ezután – elsősorban Maurer⁶ alapvető kutatásaira támaszkodva –

kifejti, hogy a XIV–XV. században a parasztot a feudális urak újból *jobbágyokká* (in Leibeigene) változtatták. Vagyis a függő (*Hörige*), de személyileg szabad parasztok, akik persze közben is földesúri földön éltek és uraiknak feudális szolgáltatásokkal adóztak újból *Leibeigenné* lettek, feléledt a *Leibeigenschaft* rendszere (die Leibeigenschaft wird eingeführt). Tudomásunk szerint hozzávetőlegesen ezzel egyidejűleg ugyanezt az utat futotta be a magyar jobbágyság és Európa e táján más jobbágyság is. Viszont a fentiekből az következik, hogy e népek történetében a német nyelvben lehet beszélni a Leibeigenschaft – legalábbis részbeni – megszűnéséről s a Leibeigenschaft újbóli általánossá válásáról, vagyis lehet beszélni a *Leibeigenschaft* második kiadásáról, de nem lehet a magyar nyelvben a *jobbágyság* XIV–XV. századi – akár részleges – megszűnéséről s XVI. századi újbóli általánossá válásáról, a *jobbágyság* második kiadásáról: közben is *jobbágyság* volt'. E szó jelentéskörébe szokták foglalni a magyar nyelvben egyformán a Leibeigene-t és Hörige-t, holott már Wenzel⁸ figyelmeztetett arra, hogy a német *Leibeigenschaft* szónak a magyar nyelvben nincs megfelelő kifejezése s az örökös jobbágyság mindig csak olyan szó volt, mely a legmostohább időkben sem hatott vissza jogilag a paraszt ember személyes állására. Jellemző arra az óvatosságra, amivel a terminológiát kezelni kellene, hogy Engels művében a Hörigé-t nálunk *féljobbágnak* is fordítják. E terminológiával azonban a XIV–XV. században Magyarországon a *jobbágyság* helyett inkább általánosan *féljobbágyságról*⁹ kellene szólni és így valóban lehetne 1514. óta a *jobbágyság* általános visszaállításáról beszélni. De micsoda zűrzavar lenne ez így, s kár volna a magyar *jobbágy* nagyon is határozott fogalmát így kiforgatni mivoltából.

Nem kívánom azonban elhallgatni, hogy a problematikát nem csupán abban látom, hogy a *Leibeigenschaft* fogalma nem felel meg a magyar *jobbágyság* fogalmának s így pusztán pontosabb fordítást kellene elérnünk. Nem csupán a forma-, hanem lényegprobléma is felvetődik. A szolgásterü állapot tekintetében már az első *Leibeigenschaft* is különböző mélységű volt az egyes társadalmakban, főleg annak megfelelően, hogy az egyes társadalmak életében milyen szerepet játszott a római birodalom rabszolgarendszere, az antik rabszolgaság.¹⁰

De az Európának főleg a keleti felében a XV–XVI. század óta többé kevésbé kifejlődő új *második* Leibeigenschaft is különböző tartalmú volt, ha egyébként létrejöttük mögött alapjában közös tényezők működtek is. Különbségek voltak pedig aszerint, hogy a Leibeigenschaft *persönlich* kötelékei, szemben a *dinglich* kötelékekkel milyen mértékben fonódtak rá a jobbágyságra. E kötelékeknek különböző fokozatai alakultak ki s egyáltalában nem merültek ki a jobbágyok örökre telkéhez, földjéhez – tehát nem ura személyéhez – történt kötésében, hanem a jobbágy személyi jogképességének több-kevesebb megvonásán, a jobbágybirtok öröklésének megszorításán vagy megsemmisítésén, a jobbágy gyermekeinek cselédkényszerén keresztül elvezethetett addig a fokig, amelyen a jobbágy – mint nem ura földjéhez, hanem személyéhez kötött személy – a jobbágytelek nélkül maga személyében is elidegeníthető, eladható-vehető volt, sőt a földesúr eladhatatlan jobbágya gyermekét is a jobbágycsaládból kiszakítva.¹¹

A magyar jobbágyságnak a köteléke ugyanakkor nem látszik annyira személyesülni, mint az említett keletnémet államok jobbágyságáé. Hogy az 1514-ben örökre röghöz kötött, s a kizsákmányolást annál korlátlanabban viselő magyar jobbágyság az új, második Leibeigenschaft-nak milyen állomására szorult, s hogy egyáltalában helyzete foglalható-e a Leibeigenschaft fogalma alá? – véleményem szerint a XVI–XVII. századi magyar történelemnek mindenképpen egyik fontos alapkérdése.¹² Éppen ezért úgy gondolom, hogy ha az írók idevonatkozatható kutatásaim eredményeit¹³ nem tudták elfogadni, a kérdést nekik kellett volna alapos vizsgálat alá venni. Legkevésbé lehet azonban a kérdést a jobbágyság

– helyesen: Leibeigenschaft – általános visszaállításának alapvetőként kitűnő és a német nyelvben is kifejező sémájával elintézni, mintha jobbágyság és jobbágyság, jobbágyság és Leibeigenschaft egyre menne. Úgy vélem, hogy az ilyen nyers és kezdetleges sématisztázás tudományos szempontból éppen nem igényes s nem annyira a dolgok megvilágítására, hanem inkább elhomályosítására és összezavarására alkalmas.⁷¹⁴

„Zrínyi sem járt jobban. Zrínyi alakja, koncepciója, programja s nem kevésbé katonai küzdelmeinek képe szétszabdálódik időbeli ízekre, hol egy-egy csatája, hol egy-egy munkája kerül sorra, közben az erdélyi és bécsi stb. politika eseményeivel is tarkítva, ahogyan az időrend szerint következnek. Ez a szinte pontosan megvalósított egyidejűsítés mégis a középkori krónikákra¹⁵ emlékeztet s arra a meggondolásra vezet, hogy ha a történelmi anyagot ilyen módon kellene tudni, nemcsak a vizsgázó, hanem talán maguk a vizsgáztatók is könnyen és simán elbuknának. Ám ha a vizsgára készülők végül is megtanulja ezt az egyidejűsített anyagot s elsorolja, hogy mi történt 1653-ban, 1654-ben stb. kérdezni kell: elértük-e pedagógiai célunkat?⁷¹⁶

Szabó István észrevételei az egyetemi tankönyv I/2. kötetéről, 1959. aug. 3.¹⁷

„A kötet periodizációja jól megalapozott, véleményem szerint vitatást egy ponton kíván: nem látszik indokoltnak az első résznek két időbeli fejezetre (1526–1571, 1571–1606) bontása, különösen nem, ha a második fejezet korszaka címében – mintegy a korszak meghatározójaként – *Az örökös jobbágyság rendszerének kialakulása* megjelölést viseli.¹⁸ Az örökös jobbágyság egyik belső korszakjelölő határa ugyanis legfeljebb 1608 lehet, legkevesbé az 1560-as ‘80-as évek, mivel a jobbágyságnak az 1556-ban évtizedes kísérletek után visszaadott szabad költözésének virulása – a körülményes eljárás ellenére is – ezekre az évtizedekre esik.¹⁹ A »licenciálás« ezekben az évtizedekben egész formulás eljárást alakított ki s a valóságnak ellene mondunk, ha e korszaknak az örökös röghöz kötöttség, az örökös jobbágyság rendszerének kialakulását tulajdonítjuk, éppen az 1571. évhez való kapcsolásával.²⁰ Igaz ugyan, hogy az előre bocsátott bevezetés²¹ szerint a »földesúri gazdaságok megerősödésén« és a »parasztság helyzetében jelentkező hatásain« kívül más »időköz jobban kapcsolható változások« is jelzik ezt a hatást, éspe-dig pontosabban, de a megnevezett változások és a hatások már egészen más síkon jelentkeznek, mint az örökös jobbágyság rendszerének kialakulása. Ha az 1526–1606. évi korszakot mégis periodizálni akarjuk, szerintem az 1526–1541, 1541–1571, 1571–1606. évi periódusok kínálkoznak legkézenfekvőbbnek.²²

„A 116–119. lapokon ilyen fejezetcímek követik egymást: *A nagybirtok áruterme-lésének továbbfejlődése, Az örökös röghöz kötöttség rendszerének kiépülése, A robot-járadék emelkedése, A szabadság erői...* stb.²³ Ez a tagolás igen tetszetős lehet, ha nem tankönyvről van szó. Tankönyvben azonban ajánlatosabb volna összefogni az említett kicsiny fejezeteket, melyek problematikája egyébként is összefügg s melyek külön-külön reális vizsgakérdéssé nem is válhatnak. A 311. lapon a Bányászat cím alatt a mind-össze két fejezet (Ipar, céhek), együttvéve is alig három lapnyi.²⁴ Ez a három kis fejezet nyugodtan egy fejezetbe is kerülhetne, sőt a tanulás szempontjából összefoglalandó is volna. Véleményem szerint célszerű lenne az egész kötetet a kis fejezetek összevonásával egységesebb szerkezetbe foglalni.²⁵

„Az egyik az 1780–1790. évi szöveg, melyet, »elprimitivizált«-nak érzek²⁶. Az el-mondó, regisztráló jellegű szövegnek nincs jellemző ereje, nem tudja stílusbeli eszköz-ekkel a mondanivalót tisztábbá és élményszerűvé²⁷ tenni.

A stílusbeli nyílt hibák feltétlen kiküszöbölését tartom szükségesnek. Az említett két főfejezetet (1607–1648, 1780–1790)²⁸ egészében közelebb kellene vinni a kötet többi

szövegéhez. Legeredményesebb volna, ha az egész szöveget a stílus egységének megközelítése érdekében a kötetnek valamelyik jól író munkatársa megvizsgálná s a mai szöveg lényegesebb sérelme nélkül kiigazítaná.²⁹

„Az 1711–1790. évi szövegrész az arány érdekében is csökkentendő lenne. E tekintetben magam különösen is kívánatosnak tartom a 7. főfejezet D és a 9. főfejezet B fejezetének megrövidítését.³⁰ Az utóbbi szinte tanulmányyszerű, éppen ezért meg is haladja a tankönyv igényeit; amellett ebben a fejezetben az egyes alfejezetek között is aránytalan eltolódások álltak elő; míg a magyar nemzeti kérdésről e korban 7 lap szól, addig az ország nem magyar népei hasonló kérdéseinek tárgyalására 32, csupán a szerbeknek 9 lap jutott.³¹

„Különösen is hallgatnak e fejezetek a nép³² kulturális állapotáról. Ha e tekintetben a nép anyagi kultúrájáról hosszadalmasabb előkészítés nélkül nehéz is volna képet adni, legalább szellemi kultúrájának viszonyait kellene röviden ismertetni. Éppen ebben a korban olyan kérdések volnának itt aktuálisok, mint az írásbeliség terjedése és társadalmosodása, az iskolák megjelenése a falvakban, a vallási szemlélet jellegzeteségei és változásai, az úri és népi kultúra viszonya, a kultúráramlatok hatása az egyes társadalmi rétegekben, az olvasmány és az olvasók viszonya stb., természetesen nem mellőzve a magas kultúrának, az irodalmi és művészi alkotásoknak a jelenlegi fejezetek legtöbbször egyedül kitöltő számbavételét sem.³³

„A kérdés³⁴ végigvonul a korszakon. Már a kötet előző szövegéhez benyújtott bírálatomban³⁵ rámutattam, hogy a német »zweite Leibeigenschaft«-nak a magyar nyelvben »második jobbágyság«-gal való fordítása, vagy a német szöveg nyomán éppen a »jobbágyság második kiadása«-ról beszélni, torz dolog.³⁶ (Az érthetetlen »jobbágyság második kiadása« helyett »a Leibeigenschaft második korszaka«, vagy »megnyitkozása« lenne helytálló.) Azonban azt is hangsúlyoztam, hogy nem csupán terminológiai, hanem lényegi kérdésről is szó van. Arról nevezetesen, hogy a jobbágyság a XVI–XVII. századokban visszasüllyedt-e abba az állapotba, amelyben kb. a XIII. századig a német »Leibeigene« volt. Engels³⁷ arra a megállapításra jutott, hogy a német jobbágyság – ha nem is az egész német területen – a XVI. századtól a majorsági gazdálkodás, a robotjáradék növekedése és a rőghöz kötés *következményeként* újból »Leibeigene« lett, vagyis szolgál-rabszolga állapotba süllyedt vissza. Azaz személyével nem rendelkező »res« lett. A XVI–XVIII. századi német »Leibeigene«-nek az időben párhuzamos magyar társadalomban az a réteg felelt meg, melyet a magyarországi latin terminológiában »servus«-ként jelöltek meg, sokszor már telekre ültetett³⁸ servusokat értve kifejezésen. A lényegi kérdés a magyar történelemre nézve tehát az, hogy a magyar jobbágyság a XVI–XVII. századokban visszasüllyedt-e a XI–XIII. századi »servus«-ság, a »Leibeigenschaft« állapotába? E kérdés tisztázását megnehezítette az utóbbi időben, hogy nálunk – külföldön is, mint a németeknél – a »második jobbágyság« kialakulásáról szóltak, nem azt vizsgálták, hogy valóban a Leibeigenschaft állapota tért-e vissza, hanem csupán azt, amit Engels a visszafejlődést előidéző tényezőkként megállapított, tehát elsődlegesen a majorsági gazdálkodás fennforgását.³⁹ Engels ok-okozat párából kiesett tehát a második tag – az alapkérdés – vizsgálata. Elég volt a majorsági gazdálkodás kialakulását megállapítani, hogy a »második jobbágyság«-ot nálunk is társadalmi valóságnak tekintsék.

Pedig a majorsági gazdálkodás rendszere – ha egyébként mindenütt súlyos következményeket hozott is a jobbágyságra – nem szükségképpen süllyesztette vissza az Engels-értelmezte tulajdonképpeni Leibeigenschaft, a servus-servitus állapotába. A süllyedésnek különböző fokozatai és változatai alakultak ki az egyes társadalmakban a Leibeigenschaft igazi tartalmának, a mélypontnak elérése nélkül is. Magyarországon a

legjobb tudomásom szerint a jobbágyság nem zuhant vissza a XI–XIII. századi servus-ság/a német »Leibeigenschaft« állapotába.⁴⁰ A majorsági gazdálkodás új, nyomasztó terhei és a röghöz kötöttség dacára az örökös jobbágyoknak az 1514. évi röghöz kötése után is tovább éltek a szabad költözésen kívül más személyi és különösen dologi jogosítottaságai⁴¹. A földesúr nem rendelkezett a jobbággal, még kevésbé családjá tagjaival mint »dolog« felett, nem lett tehát a jobbágy elidegeníthető »res«. A kötetben ugyan utalás történik arra, hogy erdélyi területeken utóbb esetenként román jobbágyokat személyükben is elidegeníthettek, ez azonban a magyar örökös jobbágyság általános vonásaként nem rögzíthető meg.⁴² Annál kevésbé állja ki a kritikát a kötetnek az a megállapítása, hogy »az 1514-es megtorló törvények lényegében a második jobbágyság jogi körülírását tartalmazzák.« /10. l./⁴³

Mégis meg kell állapítanom, hogy a kötet az 1954-es szöveghez képest általában ma már helyesen, ha nem is mindenütt egyértelműen kezeli a kérdést. A »második jobbágyság« mintegy magyar változataként a régóta meggyökeresedett, kifejező »örökös jobbágyság« kifejezést használja. Szükségesnek tartanám mégis a »második jobbágyság« sok zavart okozó kérdésének lényegét – ha elfogadásra talál – a fenti értelemben röviden megvilágítani, talán éppen az első szöveggközi bevezetésben. Kifejezetten meg kellene mondani, hogy a magyar jobbágyság helyzetének súlyos rosszabbodása ellenére sem süllyedt a »servitus« /Leibeigenschaft/ mélypontjára, így a magyar örökös jobbágyság a közép- és kelet-európai történetben⁴⁴ a majorsági gazdálkodás és más tényezők hatása alatt bekövetkezett süllyedésnek, a második Leibeigenschaft felé tartó hanyatlásnak egyik változatát jelenti.⁴⁵ Szükségesnek tartanám továbbá, hogy a »második jobbágyság« kifejezést használva utána zárójel között mindig téessék ki Engels szövegének megfelelően a »Leibeigenschaft«, minthogy a Leibeigene a fentiek szerint éppen nem azonos társadalmi minőség. (A bevezetés 10. lapján⁴⁶ az olvasható, hogy a magyar jobbágy szó a jobbágy helyzetében bekövetkezett változásokat nem tudja kifejezni. Viszont még mindig jobban ki tudja fejezni, mint a német vagy a francia nyelv, melyben a szolgálknak »Leibeigene« és »serf« szavai áttevődtek a feudálizmus jobbágyaira is, így e nyelvekben nincs a valóban csak a feudálizmus korára vonatkozó »jobbágy« szónak megfelelő szó. Ha egyébként – következnek a fentiekből – a magyar jobbágyság a Leibeigenschaft állapotába süllyedt volna vissza, akkor sem a »második jobbágyság«-gal, hanem a »második servitusság«, vagy a »második szolgaság« kifejezéssel volna állapota megjelölendő.)⁴⁷

Részletmegjegyzések:

„9. l. »Nagy területen megbolygatta a lakosságot!« Nem elég. Hanem: elseperte vagy elpusztította a lakosságot s felbontotta a már 5–6 évszázados magyar települési rendet.

9. l. »Az emberek ezreinek elhurcolása.« Másfél századra utalással, így azután igen kevés. Helyette: tíz-száz ezreit, vagy nagy tömegét/megszámlálhatatlan ezreit.⁴⁸

„»Az örökös jobbágyság teljes kifejlődése a 18. századra esik.« Ez mindenképpen téves. Ebben a megállapításban – úgy gondolom – az a meggondolás rejlik, hogy a majorsági gazdálkodás nálunk a XVIII. században teljesedett ki; tehát ekkor teljesedett ki az örökös jobbágyság is. Ez a sématikus párhuzam azonban az előbbieket szerint nem alkalmazható.⁴⁹ Egyébként: a XVIII. század hozza meg az örökös jobbágyság megszüntetését, de a magyarországi jobbágyság jó része már ennek előtte is a XVIII. században nem »örökös«, hanem »szabadmenetelű«.⁵⁰

„A védelmi szervezet kapcsán említeni kellene az előző századi telekkatonaságból kifejlődő »continuum-miles« rendszert.⁵¹ Azt is, hogy a bandériumok helyét a király pénzén tartott földesúri csapatok foglalták el. Így válna csak érthetővé, hogy a birtokosok a hadi

szemle alkalmával földesúri tiszteket, jobbágyokat, cselédnépeket állítottak be katonáik közé. Ki kellene fejezni, hogy az ország területén állandósult hadakozásban elvesztette minden gyakorlati jelentőségét a csupán egy-egy hadjáratra alkalmazott bandérium, nemesi felkelés és telekkatonaság. Az osztó igazság kedvéért nem kellene a negatív megállapítás mellett azt sem elhallgatni, hogy a nagybirtokosok között is akadtak a korban, akik derekasan kivették részüket a védelmi harcból (Zrínyi Miklós, Losonczy István, Nádasdy Ferenc, stb.)⁵²

„»A reformáció a korábbi eretnekmozgalmak vonalán haladva, vallási külsőben indított harcot a feudális rend ellen.« Az igazsághoz az is hozzátartozik: a reformációt vallási szomjúság táplálta, enélkül ki sem bontakozhatott volna.⁵³

43. l. Nem felel meg a tényeknek az az általánosítás, hogy a birtokosok csak az egyházi vagyonból való gazdagodás lehetőségeitől és osztályérdekeiktől vezetve lettek volna a reformáció híveivé. Voltak ilyenek is, voltak mások is.⁵⁴

43. l. Valahol utalni kellene arra, hogy a kálvinizmus (sacramentáriusság) döntő mértékben a magyar nyelvű lakosság körében gyökerezett meg.⁵⁵

„Érdekközösség az idegen dinasztia és a magyarországi földesúri osztály között. Inkább a XVIII. századnál kíván hangsúlyozást. A XVII. században a birtokos nemesiség soraiból sokan szembekerülnek a dinasztiaival, tömeges birtokelkobzások folynak.⁵⁶

„»Nincstelen« és »zsellér« nem azonos fogalmak. A »zselléresedés« kérdésével egyébként is óvatosan kell bánni, mert éppen e században egyre inkább számolni kell olyan jobbágyokkal, akik – főleg az Alföld szélén – a viszonyok között terhes és bizonytalan gabonatermelést feladva, állattenyésztésre szorítottak, így esetleg zsellérnek minősültek.⁵⁷

„»A feudális uralkodó osztályt jobbágyelnyomó politikája a Habsburg uralommal való következetes szembefordulásában megakadályozta.« De éppen ez a század a Habsburg-ellenes függetlenségi küzdelmek kora s a szerző előbb azt állapította meg helyesen, hogy e harcok vezető erejét a nemesség »képezte«. Ellentmondás.⁵⁸

„»A földesurak sorra megengedik jobbágyaiknak a robot megváltását.« Viszont az előző sorokban arról volt szó, hogy a földesurak a majorsági gabonatermelést nagy mértékben fokozták, vele a robotot is, mivel a bérmunka sokba került és a bérmunkás kevés volt.⁵⁹ Ezekben a megállapításokban – mint általában ebben a főfejezetben⁶⁰ okoskodásokból és elméletleszürésekből eredő ellentmondások mutatkoznak. Lehet, hogy ezek csak látszólagosak, tehát feloldhatók. De tankönyvben különösen kerülni kellene az ilyen »fejtörő« feladványokat.⁶¹

„»A 17. század közepére megkezdődött a köznemességnek az arisztokráciáról való leszakadása és politikai önállósulása.« Eddig is volt ilyen, ezután sem lett teljes. (A Wesselényi-féle összeesküvésben a köznemesség tekintélyes rétege helyezkedett a főúri vezetés alá.)⁶²

„Erőltetett a szécsényi országgyűlés⁶³ kapcsán az »új magyar állam«-ról úgy szólni, mintha célja az osztályuralom fenntartása lett volna (t.i: a küzdelem szervezése).⁶⁴ Az osztályuralom feudális alapon magától értetődő...

A szóban forgó kuruc versek nem annyira az otthon maradt jobbágyok felett megsziárdított osztályuralom⁶⁵ és a hadseregben szolgáló jobbágyok készülő alávetése felett, hanem a seregben az urak előretörése, a szegény kurucok mellözése és hátraszorítása felett érzett keserűségnek adnak kifejezést.⁶⁶

Az 1711–1790 közötti évekre vonatkozóan:

„»A majorsági gazdálkodás súlya a parasztság egyre fokozódó munkajáradékan nyugszik, a parasztság lényegében és tömegében a második jobbágyosság általános kelet-európai

viszonyai között él tovább.« Az előzőekben már kifejtettek szerint önmagában a fokozott munkajáradék nem jelent szükségszerűen »második Leibeigenschaft«-ot.⁷⁶⁷

„»A földesurak a töröktől visszafoglalt területeken kezdettől fogva ellene voltak a földközösségi rendszernek, amely birtokjoguk érvényesítését korlátozta.« Azt hiszem, az elpusztult falvak »pusztái«-ról van szó, jelesül arról, hogy e pusztákat, melyeket a földesurak egészükben majorsági területnek óhajtottak tekinteni, a bérlő vagy zálogoló helyi közösség ne vonja be a földközösségbe.»⁷⁶⁸

„»A paraszt többnyire hiába küszködik, nem tud kiemelkedni.« Később: »az áruterelés következménye: a földközösség bomlása és szolgálakat kizsákmányoló gazdagparaszti réteg kialakulása.« Ellentmondás, ezt a »többnyire« nem enyészteni el, mivel egész »réteg«-ról van szó.⁷⁶⁹

„Ez alkalommal is⁷⁰ hangoztatni kívánom: az úrbérrendezést megróni azért, amiért a jobbágyság elől a további földszerzés lehetőségét elzárta volna, történetietlen szemlélet. Előbb a szerző is megállapította: a parasztnak földdel való ellátásán kezd felülkerekedni a földtől való megfosztása (ti. az úrbérrendezés előtt). Nyilván ez az úrbéri rendelet nélkül akadálytalanul folytatható volna. Hogyan tághíhatta volna tehát a jobbágyság a parasztföld határait?»⁷¹

„Az ilyesmi: »II. József a maga módján felvilágosult volt«, nem mond semmit. Annál kevésbé, mert II. József egyéniségéről, elveiről, szemlélete gyökereiről – egy pár odavetett vonáson kívül – kielégítő képet nem kapunk. Mályusz Elemér: Türelmi rendelete⁷² után erről pontosan lehetne és kellene tájékoztatást adni.»⁷³

Szabó megállapítása szerint elvi szempontok is vezetnek II. Józsefhez:

„»Az abszolutizmus merő önfenntartó szükségletétől vezetve jobbágyreformokra kényszerül.« De elveinél fogva is felvilágosodott abszolutizmusról van szó.

II. József rendelkezése a röghöz kötöttség megszüntetésére jelentéktelenítve van. Előbb a tankönyvben külön korszakot jelöl meg az »örökös jobbágyság«. Most, amikor megszűnik, inkább csak »jogi eredmény«.⁷⁴

Horia–Closca mozgalom tárgyalása nem világos Szabó szerint, s hiányolja a dákoromán elemekre történő utalást is.⁷⁵

Összességében így véleményez Szabó István:

„A II. József korszakáról szóló fejezet végül is nem csupán valamivel bővítendő, hanem teljesen átdolgozandó lenne. Ki kellene tűnnie az átdolgozott szövegből, hogy József reformjai egy összefüggő egységes szisztéma részei voltak, hogy mögöttük egységes bölcséleti és állampolitikai szemlélet állt s hogy a reformok a kor síkján legtöbbször előre mutattak.⁷⁶ De ki kellene annak is tűnnie, hogy miért kellett Magyarországon mégis menthetetlenül konfliktushoz vezetnie.»⁷⁷

(Lektori vélemény és levelezés Maksay Ferencsel az 1950-es évek végén) A következőkben Szabó Istvánnak a Maksay Ferencsel folytatott levelezéséből, illetve a Maksay Ferenc által összeállított forrásgyűjtemény Szabó István által készített lektori véleményéből közlök részleteket. A dokumentumok kulcsfontosságúak a szóban forgó parasztfontes kötetek értelmezése, keletkezésének rekonstrukciója szempontjából. Mindebből kiderül ugyanis, hogy a forrásgyűjtemény eredetileg a Szabó István által 1946-ban kezdeményezett sorozat része volt.

Maksay Ferenc időközben önálló tanulmányt publikált a kora újkori magyar paraszti társadalom helyzetéről, erre vonatkozik Szabó István hozzá írott, 1957-es levele.

*Szabó István levele Maksay Ferencnek. Debrecen, 1957. január 5.*⁷⁸

„Kedves Feri!

Értekezéseted⁷⁹ csak december 30-án kaptam kézhez, miután december 27–29 között Budapesten voltam, s közben érkezett meg leveled. Így, sajnos, az év végéig semmiképpen nem válaszolhattam. Bár az értekezést közben valószínűleg elküldted, néhány észrevételemet utólag mégis megküldöm. Értekezéseted általában alaposnak és helyén valónak tartom. Helyes, hogy megvilágítást nyer az, hogy a »Bauernlegen«-re⁸⁰ kifejező példák találhatók nálunk is. Magam, mint idézted is, azt írtam, hogy elvéve is alig találunk példát, tehát csak általános megállapításként szerepel nálam az a másik mondat, hogy a jobbágyoknak telkeikből való erőszakos eltávolítására nem került sor.⁸¹ Nyilvánvaló helyesbítésre szorul olyan mértékben, amilyen mértékben a Bauernlegen magyarországi példái kimutathatók lesznek. A kérdéshez első megjegyzésem mégis az, hogy az Általad idézett példák, amint Magad is kifejezed, elsősorban a kismemesi birtokon találhatók fel. A helyzet valóban az, hogy a XV–XVI–XVII. század folyamán egyre inkább előfordult, főleg a kismemesi falvakban, hogy a néhány jobbágytelkes kismemesi családok maguk voltak kénytelenek –amint bővült a család – jobbágyaik telkeire ráülni, s így azok zselléreké lettek. Megközelítőleg erre az időre megy vissza a későbbi ún. kuriális falvak eredete, vagyis telkes jobbágyot már nem ismerő, csupán a nemeseken kívül zselléreket tartó falvak fogalmának kialakulása. Nem óhajtom vitatni, hogy az ilyen kiszorulása a jobbágytelekről a kismemesek jobbágyainak, szintén alá vonható a Bauernlegen fogalmának, mégis azt hiszem, hogy ezek éppen nem kritikus megnyilatkozásai a fogalomnak. A Bauernlegen alatt alapjában mégis azt értjük, hogy a földesúr elveszi jobbágyától a telket azért, mert a maga gazdaságához csatolja, kiveti tehát a jobbágyot a telekről, viszont az ilyen telekkivetést általában a nagybirtok fogalmával kapcsolják össze. Annál is inkább, mert az olyan nagyszámú kismemesi tömeg, amilyen Magyarországon létezett, Lengyelországon kívül ismeretlen volt egész Európában.⁸² Én mindezzel csak azt akarom mondani, hogy az ilyen kismemes Bauernlegen sajátosan magyar – esetleg lengyel – jelenség, amelyet a nyugati olvasó nem ért meg, ha nem magyarázzuk meg a magyar kismemesiség viszonylag óriási tömegét, s azt hogy e többnyire vagy kifejezetten jobbágy módra élő kismemesek nem a jellegzetes majorsági üzem céljaitól, hanem pusztá megélhetésüktől vezetettve veszik kezükbe egy-két jobbágyuk földjét.⁸³

Ezzel kapcsolatban még megjegyezni kívánom, hogy említett tanulmányomban⁸⁴ nem a kis-, hanem a középbirtokokkal kapcsolatban szólok arról, hogy amint a birtok terjedelme tekintetében egyre lejjebb szállunk, annál inkább meg kell találnunk a fokozottabb majorsági gazdálkodást, a kisbirtokos nemességről viszont azt mondom, hogy e kisbirtokos rétegnek még inkább életfeltétele volt, hogy csekély jobbágyállományát megtartsa. Az következhetett be, hogy kisbirtokos igyekezett jobbágyait zsellérségre szállítani, őt magát tehát megtartani, de földjét magához vonni, így egyszerre nyerve földet és annak munkálásához munkaerőt.

A másik általános megjegyzésem az volna, hogy magam nem tartottam volna feleslegesnek, ha az értekezés végén valami világosabb értékelést is kapna az olvasó a Bauernlegen magyarországi jelentőségéről. Annál is inkább mert a tanulmány címében is e kérdés megtárgyalását ígéred.⁸⁵ Magam az Általad felkutatott adatok után is azt vélem, hogy a XVI. és XVII. században a Bauernlegen nem volt jellemző Magyarországon,⁸⁶ különösen nem a szó igazi értelmében, de még kiterjesztő, sőt esetleg erőltetetten kiterjesztő fogalom magyarázata esetében sem, annál kevésbé vesszük figyelembe a kismemesi problémát és azt, hogy az Általad idézett adatok is megengednek bizonyos megszorítást.⁸⁷ Így pl. az Ung megyei dicális összeírásokból azt állapítod meg,

hogy 140 jobbágyot tettek ki a telkéből. Én magam igen régen forgattam ezeket az összeírásokat, de úgy emlékezem, hogy számos ilyen jobbágykítétel, vagy jobbágyoknak zsellérségre való leszállítása, esetleg önkéntes leszállása nem fogható a Bauernlegen fogalma alá.⁸⁸ Emlékezem olyan megjegyzésre, hogy X. jobbágnak a rutének ellopták az igavonó állatait, ezért földjeit megművelni nem tudta és zsellérnek minősült. Ugyanott más helyen azt olvastam a jobbágnak valami bűncselekmény miatt a földesúr levágatta a kezét, s mivel így szintén a telek művelésére alkalmatlan lett zsellérnek minősítették. És így tovább igen tanulságos és változatos esetek találhatók, amelyeket nagyon is meg kell szűrni, ha nem akarunk a magyar Bauernlegen körül valami zavart támasztani.⁸⁹ Egyébként olyan esetekre is emlékezem egészen más vidéken, hogy a jobbágyok az adó elől menekülni óhajtván és módjuk lévén az akkori konjunktúrális állattenyésztésre, önként mentek le a zsellérségre gazdag állatállományukkal. Ilyenformán az 1–5%-os foglалás⁹⁰ talán lejjebb szállana a valóságban. Közvetve, vagyis a terhek növekedése miatt való elmenekülés sem pontosan a Bauernlegen fogalma alá tartozik. A nagybirtokon bizonyos *sessiok*nak kuriák építésére való igénybevétele sem minősíthető minden esetben Bauernlegnennek: már Werbőczyben ki van mondva, hogy osztozkodásnál a curia nélkül maradó osztályos fél részére igénybe lehet venni a jobbágy telkét, de ez esetben helyette máshol kell neki adni.⁹¹

Végül csak azt jegyezném meg, hogy magam meggondolásokat támasztanék olyan megállapításokkal szemben, mintha az 1514. évi törvényekkel a nemesek elő akarták volna készíteni a munkaerő biztosítását és a jobbágy föld elfoglalását.⁹²

Ez olyanformán néz ki, hogy a nemesi birtokosok előre felmérték azt, hogy valami majorsági féle irányzat fog bekövetkezni és ezért előre biztosítja hozzá a feltételeket. Ilyenféle – véleményem szerint – kissé mesterséges konstrukciókkal az utóbbi időben gyakran lehetett találkozni.⁹³ Én viszont kutatásaim során mindig arra a meggyőződésre jutottam, hogy a törvények már bizonyos kifejlődött jelenségeknek a nyomában jártak.

Végül engedj meg azt a megjegyzést, hogy talán nem volna feltétlenül szükséges, éppen egy német folyóiratban megjelenő⁹⁴ tanulmányban Magyarországot Csehországgal és Lengyelországgal együtt a német kolonizáció területeként említeni.⁹⁵ Ha volt is jelentékeny német bevándorlás, ez a megjegyzés akaratlanul is többet mondana, mint hát kellene.

Ismétlem a dolgozattal alapjában egyetértek, jónak tartom és szükségesnek is, hogy erről a kérdéstről a külföldi tudományos érdeklődés tájékoztassék. Az Újévre minden jókat kívánva őszinte barátsággal üdvözlő:

Debrecen, 1957. január 5.

Szabó István

NB. Pótlólag hadd jegyezzem meg, hogy bizonyos feloldhatatlan ellentmondás jelentkezik értekezésed szövegében azzal kapcsolatban, hogy a költözési szabadságot 1446–1556 között bizonyos mértékben, de mégsem jelentéktelen eredményeket közve,⁹⁶ akkor állítják vissza, amikor megállapításod s megállapításaink szerint a majorsági gazdálkodás a XVI. században a legnagyobb lendületet látszik venni.⁹⁷

*Szabó István lektori véleménye a Maksay Ferenc által szerkesztett urbárium-kötet bevezetéséről*⁹⁸ Debrecen, 1958. május 3.

Kulcsfontosságúnak tekintem az itt következőkben kifejtetteket: Szabó István ismét csak a magyar jobbágság átmeneti helyzetét húzza alá. Bár itteni fogalmazásában kelet-európai jobbágyrendszerekről beszél, ennek csak úgy van értelme, ahogy a Maksay

Ferenchez írt 1959. február 12-i keltezésű, a továbbiakban teljes terjedelmében közlendő levelében írja: a magyar jobbágyság Nyugat és Kelet között foglal el átmeneti helyet. Így foglal állást és fogalmaz 1947–48-as tanulmányaiiban is és ugyanígy értelmezi felfogását Maksay Ferenc is 1948-ban.⁹⁹ (Utóbbiban Maksay Ferenc is azt emeli ki, hogy Szabó István szerint a magyar jobbágy helyzete Nyugat és Kelet között átmeneti helyet foglal el.)

A következőkben Szabó lektori véleményének első, bevezető részét teljes egészében közlöm, hiszen számos elvi jelentőségű megállapítást tartalmaz. A részletmegjegyzések közül pedig néhányat kiemelek, amelyek véleményem szerint szintén elvi szinten mozognak.

„A szerző a bevezetésben azt a célt tűzte maga elé, hogy a közreadott urbariumok alapján átfogó képet nyújtson a parasztgazdálkodás XVI–XVII. századi állapotáról. Ezt a célt magától adódónak is lehet tekinteni, mégis támadhat kétely bennünk, hogy az átfogó jellegű és éppen ezért csak összegező értekezés helyett, mely egyébként igen rövidre szabott is, nem lett volna-e helyesebb valamelyik, az urbariumok alapján felvethető kérdés mélyebbre szántó analizisét végezni el? Az első nagy gyűjteményes urbariumkiadványban különösen is jó alkalom lett volna az urbariumok létrejöttének, szerkezetének, megújításainak és főleg jogforrás jellegének alapos megtárgyalása.¹⁰⁰ Hangsúlyozni kívánom, hogy a szerző által választott bevezetés is igazolható, egyenesen járt utat követ vele. Nem találok viszont eléggé hangsúlyozva azt, hogy a szerző általános igénnyel előálló megállapításai a valóságban csak azokra az uradalmakra vonatkoznak, amelyek urbariumai a kötetben helyet foglalnak, ha egyébként az ezekben megfigyelt jegyek a dolog természete szerint szélesebb általánosításokra is módot adnak. Ezt a körülményt véleményem szerint a bevezetés elején világosan is meg kellene jegyezni, hogy az általánosítás csak a szóban forgó uradalmak adataira támaszkodik.

Ez a bevezetés az előrebocsátottak szerint az általánosítható vonások összefoglalására irányul, különösen fel lehetett volna használni arra, hogy a kibontakozó általános kép egy szélesebb európai háttérbe helyeztessék.¹⁰¹ A szerző ugyan néhányszor utal az európai fejlődésre, azonban ezek az utalások meglehetősen formálisak és szűkszavúak. Amellett a szerző véleményem szerint túlságosan is sématiszusan utalja ki a magyar jobbágyság helyét a kelet-európai parasztság keretében, holott fenntartott véleményem¹⁰² szerint a magyarországi jobbágyság bizonyos átmeneti¹⁰³ helyet foglal el ekkor a kelet-európai jobbágyrendszerek között. E tekintetben természetesen a jobbágy személyi és dologi jogi állapota lehet mérvadó¹⁰⁴ s ha az urbariumok erre vonatkozólag nem is öntik olyan bőven az adatokat, mint más források (jobbágyvégrendeletek, szerződések stb.),¹⁰⁵ mégis megszólaltathatók lettek volna.

A szerző a bevezetésben – bár az éppen általánosító és összefoglaló jellegű – igen mostohán bánt az eddigi kutatások eredményeivel. A lengyel Ruttkowski-n¹⁰⁶ és saját tanulmányain kívül csupán Belényesy Mártára és Makkai Lászlóra tud hivatkozni.¹⁰⁷ Mintha mások a nevezettek által tárgyalta legtöbb kérdést nem vették¹⁰⁸ volna fel és nem tárgyalták volna meg, ha esetleg eltérő eredménnyel is. Elég e tekintetben a Domanovszky Sándor által szerkesztett sorozat egyes értekezéseire,¹⁰⁹ Ila Bálint: A gömői jobbágyság a XVI–XVII. században az úrbérrendezésig c. munkájára¹¹⁰ (pedig a munka éppen azzal a murányi uradalommal is foglalkozik, melynek urbariumai a kötetbe felvették), sőt magamnak is némely vizsgálódásaira utalni.¹¹¹ Természetesen jól tudom, hogy a szerző a tartózkodása bizonyos, az utóbbi időben elharapózottnak mondható gyakorlatot követ¹¹², viszont véleményem szerint ez a gyakorlat végeredményben sem tudományosnak, sem etikusan nem minősíthető.

Az előrebocsátott általános megjegyzéseim nem jelentik azt, mintha a szerző megállapításai nem volnának elfogadhatóknak, sőt szilárdnak tekinthetők. Annál is inkább, mert a megállapítások sokszor nem éppen problémaigényesek, sőt közhelyszerűek is.¹¹³ Pl. annak felsorolása, hogy a falusi jobbágyiparosok között milyen iparúzők találhatók s hogy pl. milyen iparosok végzik a fa- vagy bőrfeldolgozó ipari munkát.¹¹⁴

Szabó István további megjegyzéseiből:

Az 1. bekezdéshez:

„Nem lehet még ilyen általánosságban sem egyenlőségjelet tenni a magyarországi parasztság sorsának, mindennapi életének a mohácsi katasztrófát megelőző és az azt követő legfontosabb meghatározói között. Később maga a szerző is utal – kissé talán a kelleténél erőtelenebbül – a termelő erőknek a török korbéli nagyarányú pusztulására mind az emberben, mind a termelő eszközökben. A két kor azonos »meghatározói«-ról csak a meghatározó nyomatékos kivételezésével lehet beszélni.¹¹⁵

16. l.-hoz:

„A majorsági fejlődésről mondottakhoz hozzá kívánom fűzni: nem látom máig sem megokoltnak, hogy feladjam azt a megállapításomat, hogy a XVI. század végén a tizenöt éves háború idején megtorpant s igazi új lendületet országosan csak a XVIII. században vett.¹¹⁶ E tekintetben mégis indokolt az egyes vidékek meghatározó tényezőit tekintetbe venni. Különben a szerző utóbb maga is szól, ha talán kevesebb hangsúllyal is, a szóban forgó megtorpanásról.¹¹⁷

20. l. utolsó bekezdés:

„Különös, zavaros szöveg. Mert a szerzőnek abból a megállapításából, hogy a földesurak a XVII. sz. végétől »már« csak kis mértékben vagy egyáltalában nem vontak el parasztbirtokot allódiumaik számára, arra lehet következtetni, hogy előbb igen. De valóban így volt-e? Aligha, ha egyébként szembekerül is bizonyos tézisszerű megállapítással.¹¹⁸ Egyébként a szerző helyesen és bátran vonta le következtetéseit. (Magam, mint már előzőleg Makkai László által is¹¹⁹, idevonatkozó s egyesek által tagadásba vett megállapításomat látom újból igazolva.)¹²⁰

*Ms 5438/III Szabó István levele Maksay Ferenchez. Debrecen, 1959. február 12.*¹²¹

„Kedves Ferenc!

Mellékelten visszaküldöm az új kéziratot.¹²² Alig lehet ráismerni: sokkal jobb, mint az előző. Több a mondanivalója, mélyebbre megy és gondosabb.

Nincs is sok észrevételem.

1. Az első mondathoz mindjárt: nem »több mint 15 éve«, hanem: 13.¹²³

2. 17.l. Bérből guba? Amennyire én tudom, ilyen nem volt.

3. 39. Taxa extraordinaria.¹²⁴ Valóban igen súlyos – az én adataim szerint: a legsúlyosabb – földesúri pénzadó. Már korábban is. De ha vannak rá adatok, jó lenne itt megmondani, hogy milyen alkalomból s milyen időközökben vetették ki s hogy mennyit tett ki (esetleg u. ott a censushoz képest.).

4. 30.l. A termés fölöslegét az úr rákényszerítette a jobbágyaira: De a szövegben csak szénáról és borról van szó. Egyéb nem is igen lehetett. (Sőt a szénáról mondtak sem igen utalnak feltétlenül kényszervételre.)

Végül ismét csak szólok a telekfoglalásokról, anélkül azonban, hogy bármi változtatást javasolnék a szövegben. Magam annak idején rövid mondanivalómat a kérdéstről ebben összegeztem: a jobbágyoknak földjeikről (az előzőkben helyesebben telkeikről) való erőszakos kitétele s földjeiknek erőszakos elvonása csak kivételes jelenség

volt/198. I./¹²⁵ Körülbelül ezt vallom ma is¹²⁶. Mert: ami nem kivételes, az általános vagy rendszeres. Lehet erről beszélni? Juhász¹²⁷ adatai nem dönthetik el a kérdést, mert ha egy-egy helyen egy-egy időpontban nagyobb számban fordultak is elő, »rendszer«-ről még aligha lehet beszélni. (Egyébként Juhász Ung megyei adatai nagyon is megszűrendőnek látszanak.) Egyébként magam az említett helyen azzal zártam idevonatkozó megállapításaimat, hogy »a magyar telkes jobbágy viszonya földjéhez szilárd és mély volt: a magyar paraszt sokkal inkább összenőhetett földjével, mint az allodizáló kelet-közép-európai¹²⁸ nagybirtok hányt-vetett robotoló jobbágysága.«(198. I.)¹²⁹ Te bizonyára jobban ismered a keletközépeurópai parasztságot s így jobban meg tudod ítélni is, hogy a magyar paraszt birtokjogához nem igen hasonlítható az említett terület egyik másik parasztnépének különböző fokozatok között mozgó s ezek között egészen laza kapcsolatot is mutató jogaival, mely telke, földje felett megillette. (Magam az előző évben erről többet is mondtam.: A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyság korában c.¹³⁰ értekezésben.) Társadalmat nem egyes esetekkel, hanem típusjelenségekkel lehet jellemezni. Én ma is¹³¹ meg vagyok arról győződve, hogy a magyar jobbágyság mindent egybevéve valaminő átmeneti¹³² helyet foglal el Európában a keleti és nyugati paraszttrendszer típusok között, ha – ami döntő – személyi és dologi jogosítottságát mérjük össze.¹³³

A majorsági gazdálkodás megindulásáról, megtorpanásáról és újra lendüléséről mondotokkal most már nagyjában egyet tudok érteni. De az értékelést kifejező szavakkal kissé takarékosabban bánnék. Mert ha a XVI. században rohamos fellendülésről, majd a XVII. században újjáépítésről szólnak, akkor hogyan tudjuk értékelésben kifejezni a majorsági gazdálkodás igazi korszakát, a XVIII. századot, ennek is a második felét s vajon hogyan volna így arányosítható pl. a kelet-németországi allodizálással a magyarországi?¹³⁴

Végül: szinte név szerint világosan reám s még Wellmannra és Berlászra¹³⁵ utalva »egykori« magyar történetírókat említsz (31.l.) Való igaz, hogy mi ma körülbelül »nem való«-k, tehát csak multiak, tehát egykoriak vagyunk. Az »egykori« minősítés mégis túlzott, figyelembe véve e szónak valami távolabbra mutató értelmét. Bizonyára csak megfontolatlan kifejezés. Egyébként, ha netán a »polgári történetíró« bélyegétől óhajtottál volna így megkímélni, azt gondolom, hogy még mindig helyesebb »polgári«-t írni.¹³⁶

Örömmel üdvözlöm a térképeket, nem kevésbé az összekötő szövegeket. Igazolva látom, hogy helyes volt ezt felvetni.¹³⁷ A függelékrészek igen jól megszerkesztettek¹³⁸ De néhány megjegyzés: az ászokpénzt kinek fizették, szállásab alatt magam inkább a hegyvidéki tisztásokon a szállások körül vetett session kívüli zabföldek megadóztatására gondolnék. Gyanusnak tartom a pecunia falsitatis és a sarlópénz magyaroztatás is: dézs-majegyzékekben gyakran találkoztam a pecunia falcis-szal s ez mintha a föld nélküli, de sarlóval részes aratóként gabonát szerző zsellér adója lett volna?¹³⁹

A viszontlátásig őszinte barátsággal

Debrecen, 1959. február 12.¹⁴⁰

(*Néhány következtetés*) Szabónak a népi történetiszemlélettel, sőt a népi irodalommal való rokonságát már többen megállapították,¹⁴¹ a népiségtörténeti tanulmányaiban pedig látható az is,¹⁴² hogy saját maga is egy a politikai nemzetfogalommal szembeállított népi nemzetfogalmat jelölt meg saját nézetei elvi háttéréként. Hivatkozni lehet itt a fentiekben vázolt, valamikor az 1940-es évek közepén/második felében készült előadására¹⁴³ is, amelyben a 18. századi előzmények felvázolása, s pl. a dualizmuskori hamis népieskedés (Gárdonyi Géza, Mikszáth Kálmán, Szabolcska Mihály) bírálata után¹⁴⁴, egyértelműen a két világháború közötti, a népet/parasztságot a maga realitásában megközelítő

tudományt, művészetet, irodalmat, sőt politikai irányzatokat (Sarló, Erdélyi Fialok, Márciusi Front) nevezi meg a népi gondolat legfontosabb reprezentánsainak, akiket nyilvánvalóan saját nézetei egyfajta előképének, előfutárának tekint.¹⁴⁵

Szabónak ebben a népi, alkalmanként „narodnyik” gondolattal való rokonításában kevés szó esett arról, hogy mi is ennek a tulajdonképpeni tartalma?

Meglátásom szerint (s ezt már több korábbi írásomban felvetettem, illetve előzőleg itt is utaltam erre¹⁴⁶), Szabó nézeteire a népi gondolat elemei közül az egyik legnagyobb hatása a *harmadik út* koncepciójának volt, s ezt jelölném meg itt taglalt szemlélete legfontosabb elemének is. A harmadik út tézisének természetesen számtalan definíciója, illetve megközelítése van¹⁴⁷, de Szabó előzőkben vázolt nézeteiben roppant módon szembeszökő az újkori magyar fejlődés *átmenetiségének* különleges hangsúlyozása, ami a nyugat- és kelet-európai fejlődés közötti átmenetet jelenti (az előzőkben számos példát hoztam minderre, vö. 1948-as kötet, „A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyság korában”, „A parasztság a magyarság történetében”, Maksay Ferenchez írott levelek, egyetemi előadások stb.).¹⁴⁸

Hangsúlyozni szeretném ugyanakkor, hogy ez a „harmadik út” gondolat Szabónak a második világháború befejezését megelőző időszakban készült munkáiban nem bukkan fel, mert azt sok vonatkozásban a német Volkstumskunde mintáinak a követése, illetve Mályusz Elemér népiségtörténetének a hatása jellemzi.¹⁴⁹ Utóbbiak népi szemléletéből, népi nemzetfogalmából pedig a „harmadik út” eszméje tökéletesen hiányzik, mint ahogy az ehhez szorosan kötődő Kelet-Európa gondolat, a „tejtéstvérség” nézete is.¹⁵⁰

Meglátásom szerint tehát a fenti tanulmányok, illetve az előzőleg idézett egyéb források világosan bizonyítják ezt a „harmadik utas” elgondolást, hiszen alapvetően ebből adódik Szabónak a hivatalos, marxista–kommunista történetírással való szembekerülése is, s mindez elsősorban az 1940-es évek második felében, különösen 1945 és 1948 között (de utána is alapvető) kerül Szabó nézeteinek előterébe.¹⁵¹

Joggal vetődik fel persze az a kérdés, hogy mi ennek a tulajdonképpeni tartalma, illetve az, hogy csak a népi irányzat befolyásolta-e Szabó ilyen jellegű nézeteit (hiszen az előzőkben azért elsősorban inkább történészek nevei vetődtek fel).¹⁵²

Véleményem szerint e gondolatok (a „harmadik út”) fő tartalma a kora újkori parasztságtörténet vonatkozásában az, hogy Szabó (még a Domanovszky-iskola mezőgazdaságtörténeti tanulmányaira építve, láttuk erről recenzióit, illetve hivatkozásait 1948-ban, de 1947-ben is¹⁵³) egyfajta kiindulópontjának a kora újkori magyar társadalmi fejlődésnek Nyugat-Európához (de a középkori magyarhoz) képest is¹⁵⁴ egyfajta eltérését, megrekedését állapítja meg, amely a parasztság helyzetének a romlásában, a kizsákmányolás és a feudális kötöttségek erősödésében, a földesúri sajátkezelésű birtok, a Gutsherrschaft kifejlődésében nyilvánul meg. Szabó szerint azonban valamiféle „második jobbágyság”-ról (ami a marxista–kommunista történetiszemlélet mesternarratívájának számít) nem beszélhetünk, láttuk, hogy az első jobbágyság, valamiféle középkori „Leibeigenschaft” fogalmát is roppant aggályosnak tartja, sőt egyenesen cáfolja, hiszen a parasztság helyzete szerinte akkor is inkább emelkedő. Az újkorban pedig részint szintén számos tulajdonlási/tulajdonszerzési lehetősége¹⁵⁵, részint pedig sok vonatkozásban mégiscsak szabad mozgástere, költözködési lehetősége volt (meg is szokhatta persze). Mindez lehetőséget adott azután a társadalmi emelkedésre, nem ritkán a nemessé válásra, már csak azért is, mert a jobbágyság – amúgy Szabó szerint nagyszámú – felső társadalmi rétegeit, és a nemesség – szintén nagyszámú – alsóbb rétegeit nem választotta el éles határvonal, sem pedig valamiféle antagonisztikus osztálytudat, vagy osztályérdek.¹⁵⁶ Úgy gondolom, hogy ebből a szempontból nyeri el jelentőségét Szabó István

szembeszökő érdeklődése ezen emelkedést biztosító és bizonyító társadalmi rétegek és intézmények, így a hajdúk, a végvári katonaság, s különösen a mezővárosok (egyik fő példa itt Debrecen¹⁵⁷), később a tanya, de kisebb részben a székelyek, jászkunok, vagy pedig a különböző félszabad vagy teljesen szabadmenetelű rétegek (agilis, manumissi, taksás, kontraktuális stb.) vagy szabad paraszti közösségek, mint a hegyközségek vagy a parasztvármegye iránt.¹⁵⁸

Hozzá lehet fűzni mindehhez ugyanakkor, hogy Szabó nézeteinek alakulására, közelebbről „harmadik utas” elképzeléseire nemcsak a népi mozgalom és irodalom volt nagy hatással, hanem történész kollégái is.¹⁵⁹ A Szabóval foglalkozó irodalom ennek vizsgálatát ez idáig nagyrészt figyelmen kívül hagyta, egyedül Wellmann Imre mutatott rá¹⁶⁰ a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, legfőképpen pedig Tagányi Károly hatására, különösen a földközösséggel, illetve általában is a „közösség”-i gondolaton alapuló elméletekkel összefüggésben.¹⁶¹

Az előzőekben láthattuk ugyanakkor, s több más egyéb forrással/dokumentummal tudjuk bizonyítani,¹⁶² hogy Szabóra az 1940-es, 1950-es években igen jelentős hatása volt Benda Kálmán, Wellmann Imre, Ila Bálint, Jakó Zsigmond, Berlász Jenő, Guoth Kálmán¹⁶³, Holub József, Maksay Ferenc, Makkai László, Varga Endre, Fügedi Erik (azaz részben a korábbi Domanovszky-, illetve Mályusz-iskola történészei) nézeteinek, legalábbis lényegbevágó munkakapcsolatot tartott fenn velük, s felfogásának értelmezéséhez mindenképpen relevánsnak tűnik az említésük.¹⁶⁴

Ennek a történetírói irányzatnak (az ún. Századok körének) az egyik legfontosabb jellemvonása az volt, hogy a Szekfű Gyula által fémjelzett szellemtörténeti iskola legnagyobb riválisa, kihívója volt a két világháború közötti időszakban és nézeteit tudatosan a Szekfű-féle irányzattal szemben fogalmazta meg.¹⁶⁵ Ezt a pozíciót úgy is szokták értelmezni (ők maguk is), hogy a Szekfűék-féle (s pl. Hóman Bálint, Deér József, stb. által képviselt) állam- és politikátörténet centrikus történeti koncepcióval szemben elsősorban gazdaság- és társadalomtörténeti irányultságúak voltak. Véleményem szerint azonban legalább ugyanilyen fontosságú az az álláspontjuk, hogy Szekfűék felfogását (magyar történelemmel kapcsolatban interpretációját) túlságosan is nyugatosnak találták, s ezzel szemben sokkal inkább részben a magyar művelődés önállóságára és erejére (mondjuk a Habsburgokkal szemben), részben pedig a kelet-európai vonatkozásaira és párhuzamaira hívták fel a figyelmet.¹⁶⁶ Nem lehet kétséges, hogy ez az egyik legfontosabb összekötő kapocs a Domanovszky–Mályusz–Hajnal hármastörténetírói törekvéseiben, aminek egyik különösen fontos bizonyítéka – pl. az említett Magyar Művelődéstörténet mellett – a Domanovszky-féle mezőgazdaságtörténeti iskola és sorozat, amelynek tagjai részben Mályusz és Hajnal tanítványai is voltak, részben Mályusz saját településtörténeti sorozatának legfontosabb rokon törekvéseként is megjelölte őket. A Domanovszky-iskolának pedig egyes munkáiról Szabó alkalmanként ugyan heves, de az alapkonceptiót nem érintő bírálatokat írt¹⁶⁷, sőt felfogásukat szinte teljes egészében beépítette az 1948-as kötetnek az újkori nagybirtok kérdését feszegető tanulmányaiba.¹⁶⁸ Ezeknek a legnagyobb novuma pedig az ún. *Grundherrschaft*ról és *Gutsherrschaft*ról (termeltető és adóztató nagybirtokról) való tézis,¹⁶⁹ azaz az a felfogás, hogy a korai újkorban a magyar fejlődés eltér a nyugat-európaítól, amennyiben az adóztató (és így a szabad paraszti bérletekké való fejlődés lehetőségét magával hozó) nyugat-európai nagybirtokkal szemben a nagybirtoknak egy másik típusa, a termeltető, a földesúr saját kezelése alatt lévő birtok kerül előtérbe. Ez pedig a jobbágyi munkaerő (robot) fokozottabb igénybevételén (tehát nem a jobbágyi szolgáltatásokon) alapul s amely így a jobbágy helyzetének nagyfokú rosszabbodását is maga után vonja (pl. a szabad költözködési jog megvonását stb.). Hangsúlyozni

szeretném egyúttal, hogy ennek a koncepciónak (amely a magyar művelődés önállóságát, kelet-európai vonatkozását húzza alá) számtalan egyéb momentuma is van a Szekfű-féle elképzeléssel való oppozícióban, aki szerint az ún. „nagy magyarok”, tehát a Habsburgokkal kiegyezők, a katolikus nagybirtokos dunántúli nagyurak az igazi magyarok (akik a barokk szellemiséget testesítik meg). A Századok köre¹⁷⁰ szerint azonban inkább az ország keleti fele (s így Erdély) képviselte a magyar állam folytonosságát, sokkal pozitívabb szerepet tulajdonítottak a protestantizmusnak és a rendi-függetlenségi mozgalmaknak (Bethlen, Bocskai, Rákóczi és persze Kossuth), s a barokkal szemben is inkább a klasszicizmusban és a felvilágosodásban látták a „magyar észjárás”-sal inkább egybevágó áramlatokat (hogy Karácsony Sándor, egyébként korántsem hajánál fogva előrangotott fogalmát használjuk).¹⁷¹

Alapvetően megváltozik Szabó történetírói mondanivalójának kontextusa 1945 után, ráadásul ez átnyúlik az 1948 utáni időszakra, tehát a kommunista hatalomátvétel korszakára is. Meg kell jegyezni persze, a változásnak részben az is az oka, hogy Szabó ebben az időszakban teljesíti ki, érleli végső formájára mondanivalóját, hiszen – mint láthattuk – számos alapvető és elvi jelentőségű tanulmánya ekkor készült. A változásnak a legfőbb tartalmát azonban (persze ez az elem megjelent a korábbi írásokban is, csak nem igazán ezen volt akkor a hangsúly) az jelentette, hogy Szabó fő törekvése nem a magyar társadalmi fejlődés nyugat-európai úttól való eltéréseinek bizonyítása volt, hanem sokkal inkább a kelet-európai modelltől való távolodás bemutatása. Az új hatalmi berendezkedés egyik legfontosabb, legelső ténykedése a történettudományban az volt (ami nyilván saját hatalmának a „tudomány” eszközeivel való legitimálását célozta), hogy megfogalmazta az ún. „második jobbágyság”, vagy „elkanyarodás” (a későbbi időszakra a „porosz út”) tézist, amely (bár különböző formákban és szinteken létezett) részben csatlakozott is a Domanovszky-iskolához s azt hirdette, hogy – már 1514 előtt is, de különösen utána – a magyar társadalmi fejlődés – Kelet-Európa egyéb területeihez (és persze az oroszhoz) hasonlóan – megrekedt, a polgárosodás elakadt, a nemesi-rendi hatalom és a nagybirtok újból előretört, ami a különböző jobbági terhek nagyarányú megnövekedését, a kizsákmányolás s ebből egyenesen következően az osztályharc és az osztályellentéték, a belső társadalmi konfliktus fokozódását vonta maga után. Azt is láthattuk viszont korábban, hogy Szabó István e korban írott – egyébként is nagyszámú – tanulmányainak vezérmotívuma abban jelölhető meg, hogy – bár elismeri a jobbági helyzet romlását – a „második jobbágyság” terminust (sőt az első jobbágyságét is) kategorikusan visszautasítja, azzal az ebben implikált tézissel együtt, hogy a magyar jobbági helyzete egyenlő lenne kelet-európai osztályos társaiéval. Hiszen Szabó egyik legfontosabb törekvése, és számos tanulmányának konklúziója az volt, hogy bizonyítsa: a magyar jobbági számára már a középkorban is megvoltak az emelkedés lehetőségei, pl. sokáig szabadon költözködhetett, ekkor alakul ki a viszonylag szilárd birtoklást jelentő telekrendszer, de irtásföldje, szőlője stb. is lehetett (ezeket Szabó mind megismétli és kiemeli az egyetemi előadásokban is), ráadásul a szabadság magasabb fokát jelentő mezővárosokba is költözhetett, és – mint a pusztásodás bizonyítja – költözött is, s éppen ez a magasabb életformára tartó igény volt végső fokon előidézője 1437-nek és 1514-nek is. De sok tekintetben ez a folyamat figyelhető meg 1514 után is: mert bár a törvények kimondják a jobbágyság teljes jogfosztását, ezt (éppen a társadalom szerkezete, körülményei miatt) nem tartják be, s a szökés mellett a jobbági számtalan jogosítvánnyal rendelkezett, a 16–17. században igen kiterjedté vált a jobbági szolgáltatások pénzen történő megváltása és egyéb szerződési lehetőségek a földesúrral (vö. a kontraktualisták, manumissio, exemptio, inscriptio stb. számos Szabó által említett és tipikusnak vélt esetei), s ugyanez folytatódott a 18. században, hiszen a telepítésekből automatikusan következett a jobbági helyzet könnyítésének ígérete. De ez az időszak az úrbéri rendelet (amiből Szabó ismét csak a jobbági birtokképeségének

rögzítését és védelmét emeli ki), valamint II. József jobbágyfelszabadításának a korszaka. Ráadásul, Szabó szerint, a jobbágnak számos további lehetősége nyílt a társadalmi emelkedésre is (akár a jobbágyi sorból való megszabadulásra is), hiszen ez a kor a nagy alföldi paraszti mezővárosok nagyarányú növekedésének időszaka, hajdúnak vagy végvári katonának is állhatott, s alapvetőnek tekinthető Szabó szemléletében „A jobbágy megnevesítése” című tanulmány, amely a jobbágy nemessé válásának számos lehetőségét és esetét sorolja fel.

Mindezen tanulmányokból azután két alapvető konklúzió fogalmazható meg Szabó nézeteire vonatkozóan: egyrészt ezek az esetek a magyar fejlődésnek a (nyugati mellett) a kelet-európaiktól eltérő, önálló voltát bizonyítják, másrészt ennek egyik döntő komponense egyfajta „közösség”-gondolat feltételezése, miszerint nemes és jobbágy, úr és paraszt (mondhatnánk történeti és népi) között nem volt olyan éles ellentét, mint ahogy azt a hivatalos ideológia sugallja, ergo nem kizárólag a köztük folyó küzdelem, az osztályharc a magyar történelem általános mozgatórugója, sőt ennek legalább olyan fontos motívuma a köztük meglévő „közösség”, kölcsönösség hangsúlyozása.¹⁷²

S hogy ez a „közösség”-gondolat az ötvenes években a fennálló hatalom (és történet-szemlélet) ellen irányul, ami miatt Szabót leginkább támadták, ezt világosan bizonyítja az általa kezdeményezett, nagyszabású parasztságtörténeti forráskiadvány-sorozat, amelyet végső fokon ezért vettek ki a kezéből. Mint utaltam rá ugyanis Sándor Pál 1954-es bírálatában azt hangsúlyozta, hogy Szabót éppen azért nem lehet a népi írók közé számítani, mert tagadja a földosztást és az osztályharcot s a Horthy-fasizmusnak a magyarság „népi közösség”-éről vallott nézeteit támasztja alá (mint a népiségtörténet is általában). (Hozzá lehet tenni, hogy Léderer Emma, aki Sándor Pál támadásával szemben meg kívánja védeni Szabót – ezt a közösségi gondolatot nem cáfolja, csak inkább az Otthmar Spann-féle hivatásrendi tanból eredezteti.)

De ugyanez a vád Szabó ellen H. Balázs Éva szintén 1955-ös reflexiójában is. Ő ugyanis világosan leírja, hogy Szabó parasztságtörténeti forráskiadvány-sorozata (H. Balázs esetében a „Jobbágylevelek”) azért került ki a kezéből, mert túlságosan is „patriarchálisnak” ábrázolta bennük a földesúr és jobbágy viszonyát.

Másrészt azonban nem feledkezhetünk meg arról, hogy Szabó számos esetben rámutatott a nemes és jobbágy közötti konfliktusokra, sőt a jobbágyság helyzetének viszonylagos romlására is, illetve az újkori fejlődés lényegét tulajdonképpen úgy határozta meg¹⁷³, hogy a 18. századtól kezdődően a nemesség és parasztság között igen nagy úr támad, amikor a nemesség kigúnyolt mindent, ami paraszti és népi, pedig ez a parasztság a magyarság igazi népi medencéje, hordozója (amelyből az egyéb társadalmi rétegek – nemesség, polgárság és értelmiség is – származnak és kiemelkednek).

Úgy gondolom, mindezek után nem lehet kétséges, hogy Szabó István nézeteinek van egy viszonylag jól körülhatárolható gondolati magva (tehát nem elégedhetünk meg az eklektikus minősítéssel nézeteit illetően) s ennek alapvető tartalma az, hogy a magyar fejlődés bár nem azonosítható egyértelműen a nyugat-európaival (mint azt Szekfű Gyula sugallta) és több rokon vonása van a kelet-európaival, valamiféle végleges megtorpanásról, elkanyarodásról a 15–18. században – s ez előtte és később is érvényes – nem beszélhetünk, tehát a magyar fejlődés a kelet-európaiktól is eltér. Végső soron tehát a magyar társadalmi szerkezet helyét Nyugat és Kelet között határozza meg, azaz szerinte ez a kettő között „átmeneti” képződmény.¹⁷⁴

Különösen is kiemelném még a fentiekén kívül Hajnal István¹⁷⁵ hatását, akinek ráadásul átfogó koncepciója is volt az európai, illetve a magyar társadalmi fejlődésről, amelyet döntően a Szabó által is preferált parasztságtörténetre fókuszálva fejtett ki, s amely szoros összefüggésben van az említett „harmadik utas” felfogással.¹⁷⁶

Roppant szembeszökő ugyanis Szabó szövegeiben (vö. „A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyság korában”, „A parasztság a magyarság történetében”, de számos más tanulmány is említhető itt, pl. „A parasztfalu önkormányzatának válsága az újkorban”),¹⁷⁷ a „szokásszerűség”, a „közösség”-i gondolat, a „hagyományoszerűség”/tradicionalizmus emlegetése,¹⁷⁸ amelyek par excellence Hajnal Istvánra hajazó fogalmak.¹⁷⁹

Mint ismeretes¹⁸⁰ Hajnal István teóriája szerint, amiben persze a középkori viszonyok bizonyos idealizálása, de legfőképpen a modern kori fejlődés, a kapitalizmus és a liberalizmus kritikája is kifejeződik, a középkori társadalom alapvető komponense a „szokásszerűség” és a tradicionalizmus, a „közösség”-i gondolat (a német szociológia, kitüntetetten Tönnies „Gemeinschaft”-ja¹⁸¹). Ez szemben az újkori fejlődés individualizmuson, a nyers érdekek összeütközésén alapuló mechanikus, s így „célracionális”, üzletszerű társadalomszerveződéssel („Gesellschaft” a szóban forgó szociológiában) nem a haszonszerzésre tör elsősorban, hanem az egyéni teljesítményeknek, produkcióknak, alkalmanként invencióknak a közösségi értékekbe, a közösségi elvvel való integrálására. Hajnal István értelmezői (nem mindenki, pl. Lakatos László is csak részben)¹⁸² joggal mutatnak rá arra, hogy Hajnal szemléletében (nem véletlen szellemi rokonsága Németh Lászlóval, vagy Bibó Istvánnal¹⁸³) mindebben egy „harmadik utas” szemlélet érvényesül, amely az említett szokásszerűséget és „közösség”-i gondolatot nem abszolutizálja (sőt azt a keleti típusú, megrekedt, megmerevedett társadalmak fő jellemzőjének tartja), mert az individuum, az iniciatíva, az invenció nagy szerepét is hangsúlyozza a társadalmi fejlődésben, hiszen enélkül a közösség nem fejlődik, megmerevedik, üres és tartalom nélküli, mechanikus önisméltés lesz a fő jellemzője.¹⁸⁴

Nem lehet kétséges, hogy sok vonatkozásban hasonló keretek között értelmezhető Szabónak az előzőekben ismertett gondolatai, amelyek azonban Hajnalhoz képest egy teljesen új kontextusba kerültek az 1940-es évek végétől, 1950-es évek elejétől, a marxista-kommunista történetírás megjelenésével,¹⁸⁵ sőt kizárólagos uralmi pozícióba kerülésével. Ez a történetiszemlélet elutasított mindenfajta „harmadik utas” felfogást (hiszen az a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti társadalomfelfogást jelentett, így végső soron antimarxista és kommunizmusellenes volt), azt „narodnyik”-nak vagy feudálisnak minősítette, alapvetően az élesedő osztályharc és az egyre fokozódó kizsákmányolás tézisére épített, s így arra, hogy a parasztság helyzete a történelem folyamán állandóan súlyosbodik, ez pedig a földesúr és a jobbágy közötti antagonisztikus osztályellentét és osztályharc legfőbb előidézője.¹⁸⁶

Szabó nézeteiben azonban – mint láthattuk – bár számos vonatkozásban taglalja a paraszti helyzet súlyosbodását, alapvetően mégis földesúr és jobbágy egyfajta „közösség”-éről, egymáshoz való lojális, „patriarchális” viszonyáról is beszél,¹⁸⁷ amelyet szerinte nem éppen az osztályharc egyetemes, minden korra érvényes törvénye, hanem sokkal inkább a „szokásszerűség” szabályozott. Ennek egyenes folyományaként pedig a társadalomban számtalan átjárási lehetőség nyílt a két társadalmi réteg/osztály között, hiszen a jobbágy akár nemessé is válhatott, egymással gyakran házasságra léptek, a nagytömegű egytelkes nemes a parasztokhoz hasonló, sőt egyenesen „közös” életmódot folytatott.

Míndez a szokásszerűségről, illetve „közösség”-ről alkotott gondolatok már maga is szemben áll a kollektívizmusra esküvő marxista-szocialista teóriával, amelyben persze szintén meghatározó a közösség, a kollektívizmus gondolata, közösségen azonban csak a tulajdon eredendő s később megvalósítandó osztatlanságát,¹⁸⁸ az egyenlőséget érti, amelyet a földesurak (és pl. gazdagparasztok, kulákok, polgárok) mohó, egoista hajlamaikkal szüntelenül megsértének.¹⁸⁹

Szabó gondolatainak alapvető eleme azonban (s itt érhető tetten a harmadik út) inkább a kölcsönösségen alapuló közösség,¹⁹⁰ másrészt éppen az egyéni autonómia, az egyéni szabadság és tulajdon, amit a jobbágy vonatkozásában számtalan tanulmányában és számtalan vonatkozásban (költözés, irtásföldek, szőlő, legelő, egyéb ingóságok) hangsúlyoz, különösen az önkormányzat, a tulajdon, de magában a jobbágytelek kérdésében is. Ezzel van szoros összefüggésben az említett tény is, hogy figyelme azokra a formákra és jelenségekre irányul elsősorban, amelyek a jobbágyi emelkedést, a jobbágyi autonómia megvalósíthatóságát jelentik az adott időszakban, a mezővárosoktól, a hajdúkon, parasztvármegyén keresztül egészen a tanyáig.¹⁹¹

Hozzá kell tenni, hogy Szabó (amint a fenti tanulmányaiban mindezt gondosan mérlegeli) gyakran hangsúlyozta mindennek korlátait is ebben a korszakban (a kora újkorban), azokat a társadalmi tényezőket nevezetesen, amelyek mindennek a nyugat-európai modell szerinti megvalósulását megakadályozták.¹⁹²

Szüntelenül elhatárolja ugyanakkor a kora újkori magyar fejlődést a kelet-európaiktól is (kitüntetetten pedig az oroszoktól), ellentétben a hatalmi pozícióban lévő, s aktuális fennálló hatalom szája íze szerint történelmet író történettudománytól, s a magyar fejlődés alternatíváját, helyét egy Nyugat és Kelet közötti *átmenetben* jelölte meg, amit az előzőek értelmében ismételtlen egy „harmadik utas” elképzelésként értelmezhetünk.¹⁹³

Minderre némileg rímél, hogy Szabó 1945 után, amikor – persze kényszerűségből – kénytelen volt feladni népiségtörténeti kutatásait (részben a felmerülő kritikák, sőt támadások hatására is), egyértelműen, sőt majdnem kizárólag – bár mindezzel már a háború előtt is foglalkozott – a parasztság, az alsóbb társadalmi rétegek történetére koncentrált. Arra a társadalmi rétegre tehát, amelyet 1945 előtti írásában (amikor inkább a populus, a nép, a teljes nemzet, azaz az alsóbb és a felsőbb társadalmi rétegek egybefonódó történetét tekintette alapvetőnek¹⁹⁴) inkább plebsnek minősített, legalábbis akkor, ha ezt a felsőbb/akár paraszti társadalmi rétegektől elválasztva, azzal szembeállítva vizsgálták. Mindez nem jelenti azt, hogy megtagadta volna korábbi nézeteit, pl. a nemesség sokszor pozitív szerepét (a populus gondolata jegyében) az 1848–49-cel foglalkozó tanulmányokban, de lektori véleményeiben, vagy 1976-os tanulmányában (vö. Nemesség és parasztság osztályviszonyai¹⁹⁵) szintén alapvetőnek, a nemzet szempontjából nem egyszer történelminek tartotta.¹⁹⁶

JEGYZETEK

* Részlet a szerzőnek a Szabó Istvánról készülő monográfiájából. Korábbi fejezetek a Valóság 2017/2, illetve 2017/9-es számaiban jelentek meg, e cikk első része pedig a Valóság 2018/3-as számában.

1 Vö. *A harmadik út felé*, 2006. 310–319.

2 Ms 5440/14. Az I/2. kötet az úgynevezett kései feudalizmus, tehát az 1526–1790 közötti időszakot öleli fel. Szabó lektori véleménye, természetesen, a középkori kötettel is foglalkozik, ebből a magyar történeti szintézisét tárgyaló következő részben idézek hosszabban.

3 Vö. *Magyarország története 1526–1790*, 1962. Szabó István e lektori véleményének dátuma 1954. június 28. A lektori véleményben utal arra

is, hogy nem kapta meg a teljes kéziratot, feltehetően főként a XVI–XVII. század köztörténetével kapcsolatos részek nem jutottak a kezébe. Az egyetemi tankönyvekhez vö. ROMSICS I. 2011/a. 457–480.

4 Vö. előző jegyzet.

5 Vö. J. GRIMM–W. GRIMM 1885.

6 Vö. *Der Grosse Brockhaus in 12 Bänden*. 1955.

7 Vö. alább.

8 Szabó nyilván olyan műre gondolt itt, mint pl. G. L. MAURER 1863. Jegyzeteinek tanúsága szerint Maurer műveit maga is alaposan áttanulmányozta és hasznosította.

9 Vö. F. ENGELS 1949.

10 Vö. erre a későbbi jegyzet.

- 11 Az egész kérdésről átfogóan vö. SZABÓ I. 1965. 10–31.
 12 Wenzel Gusztávról vö. LÉDERER E. 1969. 66–67. Valamint LAJTAI L. L. 2011. 95–126.
 13 Szabó nézeteinek végső megfogalmazása a kérdésről SZABÓ I. 1965. 10–31.

Látható, és ez kulcsmomentumnak tekinthető nézeteinek értelmezésében, hogy itt Szabó István alapjaiban kérdőjelezi meg a korszak mesternarratívájának számító „második jobbágyság”-ról való tézist. Felfogását korábban számos helyen kifejtette, így pl. SZABÓ I. 1947/a., vagy a Revue d'Histoire Comparée-ban, 1947-ben megjelent tanulmányában (vö. É. SZABÓ 1947. 167–192.), 1948-as kötetében (SZABÓ I. 1948/d. 159–201.). De utal a kérdésre ötvenes évekbeli egyetemi előadásáiban, Maksay Ferenchez írt levelében, illetve az Urbáriumok kötetéhez írt lektori véleményében, valamint 1959-es lektori véleményében. E szövegek környezetéből látható, de a felidézett tanulmányokban is azt fejtí ki, hogy a magyar jobbágyság Nyugat és Kelet között egyfajta átmeneti helyet foglal el. A kérdéshez vö. még ERŐS V. 2003. 94–108.

Szabó nézetei értelmezéséhez szintén kulcsmomentumnak tekintem Pach Zsigmond Pál véleményét, aki a „második jobbágyság” tézisének tulajdonképpeni megfogalmazója, amit nem utolsósorban éppen Szabó Istvánnal szemben fejtett ki. Részletek ezzel kapcsolatos 1963-as könyvéből:

„A jobbágyság szociális-jogi helyzetének alakulása csak a tulajdon- és jobbágyviszonyok, az agrárstruktúra változásával, valamint a városi-polgári fejlődés alakulásával összefüggésben érthető meg. A rőghöz kötés megszilárdítását a XVII. század eleji Magyarországon Szabó István éppen azért vezette vissza csupán a megyei nemesség súlyának gyarapodására, önkormányzatának kiteljesedésére, illetve a Tripartitum tételeinek »társadalmi szemléletté« válására (id. mű, 108–109. old.), mert az örökös jobbágysággal foglalkozó alapos fejtegetését nem kapcsolta össze az uradalmi gazdálkodást tárgyaló tanulmányával, illetve mert még nem ismerte fel, hogy a rőghöz kötés megszilárdulása egybeesett a robotoltatás megnövekedésével s a földesúri majorkodás kiterjedésével... Minthogy pedig mindezzel egyidőben a földesuraknak város- és mezővárosellenes fellépése is élesedett, utóbbinak »vonzása«, a jobbágyok költözését-mozgását elősegítő, a rőghöz kötés rendszerét fessegető hatása is korlátozottabb mértékben érvényesülhetett.” (PACH ZSIGMOND P. 1963. 255.) A szerző a szövegben Szabó István 1948-as könyvére hivatkozik, az alábbiakban is. Vö. SZABÓ I. 1948.

Pach Zsigmond Pál négy pontban foglalja össze, hogy miért volt második jobbágyság a szóban forgó időszakban.

„Történetirodalmunkban volt olyan nézet, amely

tévesnek minősítette a »Leibeigenschaft« fogalmának a korabeli magyarországi viszonyokra való alkalmazását, mivel e fogalom nem a rőghöz, földhöz, hanem az úr személyéhez, személyes hatalmához való kötöttséget jelenti. (Szabó: Id. mű, 150. old.) Bár a megkülönböztetés természetesen helyes, s bizonyos félreértések (Acscsády Ignác: Magyarország Budavár visszafoglalása korában. Bp. 1886. 184–185. old.) helyreigazítása szükséges volt, az érvelés egészét és eredményét mégsem tehetjük magunkévá.

Először: a földhöz kötöttség /Hörigkeit, Grundhörigkeit/ s az úr személyéhez kötöttség (Leibeigenschaft) ugyanakkor a súlyos jobbágyi függésnek gyakran egymásba összemosódó változatai – miként ezt már a nyugat-európai korai feudalizmus, az »első Leibeigenschaft« viszonyai is mutatják...

Másodsor: az »örökös jobbágyság« Magyarországon szociális-jogi vonatkozásban döntően persze rőghöz kötöttséget jelentett, de egyáltalán nem volt mentes az úr személyes hatalmának való alávetettség mozzanataitól – még ha ez a jobbágyok telkétől elkülönülten történő adásvétel nem is foglalta magában. Elsősorban persze a jobbágy személye feletti hatalom legpregnánsabb kifejezésére: a közvetlen fizikai erőszaknak – a robotoltatással szükségképpen együtt járó – gyakorlatára kell rámutatnunk. (Lásd e tanulmány 5. pontját.) Egyebekben pedig nem csak azokra a hitelvelekre utalhatunk, amelyekben »halálos vétékbe esett« paraszt megkegyelmeztetése fejében fogadja, hogy földesurának »örökös helytartó jobbágy« lesz; hogy »én teljes életemben az én uramat uralom... és ő kegyelmének maradékát is uralom« (A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára. (Károlyi okl.) IV. köt. Bp. 1887. 235., 259. old. (1630, 1638.); stb.); nemcsak ama kényszerű jobbágyi nyilatkozatokra, miszerint »szabad nagyságod mind marhánkkal, mind magunkkal« (Héderváry okl. II. köt. 239. old. (1634)); hanem olyan adatokra is, amelyek kifejezetten jobbágyoknál úri részről személyileg történt megvásárlásáról, zálogos adásáról szólnak, s a személyi alávetettséget jellemzik akkor is, ha az adásvétel telekkel együtt történik...

Harmadsor: Szabó István szerint »ezt a szolgaságra alázuhant jobbágyrendszer« /ti. a Leibeigenschaftot/, »az újkori rőghöz kötések országában csupán Oroszországban lehet megtalálni, a rőghöz kötés rendszerére áttérő más európai országokban nem... kelet-német és cseh-morva területeken se« – holott utóbbiakat illetően az egykorú terminológia s a polgári történetirodalom is gyakran használta a szóban forgó megjelölést, ti. maga sem szűkítette le azt a telektől elválasztva való adásvétel kritériumára.

Negyedszer és döntő módon: a marxista történetírás a Leibeigenschaft, illetve »második Leibeigenschaft« fogalmát nem jogi, hanem

gazdasági-társadalmi kategóriaként értelmezi..., amelyet a jobbágy súlyos személyi függése mellett a naturális járadékformák, főként a robot kiemelkedő szerepe, az önkezelésű földesúri gazdaság kiterjedt volta jellemez, s mindezzel összefüggésben a város és falu polgári fejlődésének korlátozottsága, gyengesége, az osztályoknak a tőkésedés perspektívája szempontjából szerfölkött kedvezőtlen erőviszonyai. Ebben az értelemben joggal tekinthetjük az örökös jobbágyság rendszerét a »Leibeigenschaft második kiadásá» – természetesen sajátos vonásokkal bíró – magyarországi variánsának.” (PACH ZSIGMOND P. 1963. 256–257.)

Vö. még az egész kérdéskörhöz GYÁNI G. 2002/a. 241–248. Az írás eredetileg a BUKSZ 1992-es évfolyamában jelent meg. Ugyanerre természetesen alapvető és a Pach által képviselthez képest homlokegyenest ellentétes álláspont: VARGA J. 1969. Érdemes itt megjegyezni, hogy Gyáni írásában hivatkozik Varga Jánosnak egy 1993-ban hozzá írt levelére, amelyben Varga kifejti, hogy nagy művét kifejezetten Pach téziseinek cáfolataként írta. Nem lehet kétséges, hogy Varga János egyik eszmei forrása Szabó István volt, ezért logikusan kerültek mindketten szembe a marxista történetírás apostolával.

Vö. még mindezekhez, illetve Pachról, Pach Zsigmond Pál irodalmi munkássága, 1984. 313–334. BEREND T. I. 2001. 145–147. BEREND T. I. 2002. 123. ROMSICS I. 2011. 594–595.

Az egész kérdéskörhöz (az elkanyarodás problematikájához) vö. még GYÁNI G. 2002/b. 231–240; GYÁNI G. 2002/c. 249–261; GYÁNI G. 2002/d. 285–295. (E tanulmányok mind korábban, az 1980-as évek végétől jelentek meg, s összefoglalják az ezzel kapcsolatos vitákat, „diskurzusokat”).

Valamint pl. *Helyünk Európában. I–II., 1986.* Kell-e nekünk Közép-Európa? 1989. KÖVÉR GY. 1999. 285–293. NIEDERHAUSER E. 2006. 15–22. (Niederhauser Emil 50–50 százalékan tartja marxista mítosznak és tudományos felfogásnak a „második jobbágyság” tézisént. Gyáni Gábor idézett munkáit és az ebből kibontakozott diskurzust nem ismeri, Varga János vonatkozó, vagy a később még említendő Hanák Péter munkáit sem említi.)

A nemzetközi, főként marxista irodalomból vö. pl. J. NICHTWEISS 1953. 687–717. J. NICHTWEISS 1960. ANDREI O., 1955. W. KULA, 1985.

Pach Zsigmond Páltól még a kérdésre vonatkozóan PACH ZSIGMOND P. 1971. 1–20. PACH ZSIGMOND P. 1982. 373–404.

Valamint, mindezekben felül KÖBLI J. 1985. 17–38. (E tanulmányban több utalás található Szabó István vonatkozó tanulmányaira, a szerző koncepciójának kialakítására nyilvánvalóan nagy hatással volt a debreceni történe.) SZÜCS J.

1983. SZÜCS J.–HANÁK P. 1986. HANÁK P. 1993. (Hanák Péter utóbbi kötetében szereplő cikkei a kérdést már az ún. „porosz utas” fejlődés problematikájához vezetik át, amely lényegében a „második jobbágyság” tézisének egyfajta meghosszabbítása. Vö. minderre részletesen a Szabó utolsó évtizedét tárgyaló kézirat, illetve PACH ZSIGMOND P. 1958/a. 146–173. PACH ZSIGMOND P. 1958/b. 79–90.)

Fontos még megemlíteni a kérdéshez Varga János doktori értekezésének vitáját, 1973-ból. Itt Pach Zsigmond Pál (az egyik opponens) utal a Varga János és a Szabó István nézetei közötti összefüggésre. Vö. Századok, 1973. 440–447. Granasztói György összefoglalása Varga János: „Jobbágyrendszer a kései feudalizmus századaiban 1556–1767” című akadémiai doktori értekezésének vitájáról.

„Varga János érdeme éppen az, hogy kutatásait nemcsak a XVIII. század első felére, hanem a XVI–XVII. századra is kiterjesztette. Munkájának legfőbb eredménye ennek a körülménynek köszönhető: teljes értékű, minden oldalú bizonyítását adta egy korábbi, Szabó István által még csak éppen felvillantott hipotézisnek. A tézis szerint az örökös jobbágyság magyarországi rendszerén belül megjelenő szabad költözésű parasztkategória eredete csak részben kapcsolható a XVIII. század települési és telepítési mozgalmához, részben még korábbi, XVII. századi fejleménynek tekinthető.” (Századok, 1973. 440.) A Szabó István és Varga János gondolatai közötti rokonságot egyébként már Gyáni Gábor is jelezte, vö. GYÁNI G. 2002/a, 241. 7. sz. lábjegyzet. Varga Jánoshoz vö. SZABAD GY. 2008. 1538.

14 Vö. F. ENGELS 1882.

15 Uo.

16 Vö. a következő jegyzet.

17 Ms 5440/14/D.

18 Ms 5440/14. 5.

19 A lektori vélemény utolsó részében Szabó István inkább didaktikai kérdésekkel foglalkozik. Ebből csak egy részletet közlök, amelyben arra utal, hogy a kérdéses szövegrész írója (Wittmann Tibor), túlságosan is részletezve, felaprózva, az eseménytörténetre koncentrálna adja előmondandóját. Ezzel szemben Szabó a rendszerezés igényét emeli ki, ami egyébként az egyetemi előadásaira – mint erről szó esett – valóban jellemző volt, de különösen is tanulmányaira.

20 Ezekről Szabó részletesen megemlékezik SZABÓ I. 1951/a SZABÓ I. 1951/b.

21 Ms 5440/14. 5.

22 Ms 5440/14/D Vö. *Magyarország története 1526–1790*, 1962. Szabó Istvánnak ez a lektori véleménye – s ez az itteni jelzetekből is kiderül – szorosan kötődik az 1954-es, sőt 1951-es lektori jelentéséhez. Látható, hogy alapvető kontinuitás

- figyelhető meg a különböző kérdések véleményezésénél. A lektori vélemény felépítése itt is: az első részben főként didaktikai kérdésekről (periodizáció, stílus, fejezetbeosztás stb.) van szó, majd következik a legfontosabb elvi kérdések, a „második jobbágyság” problémájának az újbóli körüljárása, végül Szabó István egyes részletkérdésekhez is megjegyzéseket fűz.
- 23 Végül megmaradt a tankönyvnek az eredeti időbeli felosztása.
- 24 Vö. természetesen SZABÓ I. 1947/a, illetve SZABÓ I. 1948/c. 65–158.
- 25 Szabó István tehát itt is, sokadszor jelzi: nem ért egyet azzal, hogy a jobbágyság 1514 után örökös szolgálóállapotba kerül, s rámutat a szabad menetel jelentőségére.
- 26 A szóban forgó szövegrész az egyetemi tankönyvben H. Balázs Éva munkája.
- 27 Az élményszerűség itt is feltűnik Szabónál. Vö. még népiségtörténeti tanulmányok. SZABÓ I. 2005.
- 28 A végül 1607–1664-ig bővülő fejezetet Wittmann Tibor írta.
- 29 Ms 5440/14. 9–10.
- 30 E fejezetet pedig Ember Győző készítette.
- 31 Ms 5440/14. 11.
- 32 Szabó bírálatának e részében a kötet kulturális kérdésekkel foglalkozó fejezeteit veszi számba.
- 33 Ms 5440/14. 13. Jellegzetesnek tekinthető ez a szövegrész is. A kora újkori kulturális viszonyok ábrázolásában Szabó István főként a népi kultúra elhanyagolását kéri számon.
- 34 Helyesebben: a 2. jobbágyság.
- 35 Vö. a korábbiak, illetve Szabó 1954-es lektori véleménye.
- 36 Ua.
- 37 Engels felfogásához vö. az 1954-es lektori véleményhez írt jegyzetek.
- 38 Vö. minderre még SZABÓ I. 1963. 1–49. 301–338.
- 39 Vö. főként PACH ZSIGMOND P. 1952, illetve a Maksay levelekhez írt megjegyzések még a továbbiakban.
- 40 Pedig, mint Szabó korábban írta, még a középkori servus sem azonosítható minden további nélkül a német Leibeigene-vel.
- 41 Vö. SZABÓ I. 1947/a.
- 42 Az erdélyi jobbágykérdésről vö. BERLÁSZ J. 1958.
- 43 Az egyetemi tankönyv végleges szövegébe végül is differenciáltabb megfogalmazás került. Vö. *Magyarország története 1526–1790*, 1962. 98–97. A fejezetet egyébként a régi ismerős, Sinkovics István írta.
- 44 Itt is érdemes figyelni a szóhasználatra: Szabó közép- és kelet-európai történet különbségéről beszél és – számos egyéb, korábban már felsorolt bizonyíték mellett – pl. a Maksay Ferenchez írt levelek is bizonyítják: a magyar fejlődést az előbbihez, tehát a közép-európaihoz sorolja.
- 45 Vö. előző jegyzet.
- 46 Mint a korábbiakban jeleztem, ilyen bevezető végül nem készült ehhez a kötethez. Valami hasonló azonban megjelent a 10 kötetes *Magyarország története* vonatkozó időszakról szóló kötetekben. Ez Pach Zsigmond Pál munkája, aki ragaszkodik korábbi, a „második jobbágyság”-ról kifejtett téziséhez, s ez így a szintézis egyik elméleti sumája. Vö. PACH ZSIGMOND P. 1987. 74–100.
- 47 Ms 5440/14. 13–16. A kérdésről átfogóan vö. SZABÓ I. 1965. 10–31.
- 48 Ms 5440/14. 16.
- 49 Vö. erről a korábbi megjegyzések. Hogy mindez a részletmegjegyzések között is felbukkan, az csak a probléma súlyát húzza alá Szabó nézeteiben.
- 50 Ms 5440/14. 17.
- 51 A telekkatonaságról vö. BOROSY A. 1971.
- 52 Ms 5440/14.18. Itt is látható, hogy Szabó István nem sokat enged korábbi, már „A magyarság életrajza”-ban megfogalmazott nézetéből: A nagybirtokos arisztokrácia is beletartozik a nemzeti „közösség”-be, a török ellen folytatott nemzetvédő harcainak jelentősége tehát tagadhatatlanul kiemelkedő és pozitív. Vö. SZABÓ I. 1941/c. Illetve a Szabó népiségtörténetét tárgyaló kézirat.
- 53 Itt és a következőkben egyértelmű: Szabó István elutasítja, hogy a reformáció (és általában a vallás) valamiféle osztályuralom, osztályérdek elleplezésére szolgáló köntös. Sőt a protestantizmusnak a par excellence magyar vallásként való megfogalmazása, amely már a húszas évek cikkeiben is felbukkan, a magyar társadalom különböző – és „elvileg” ellentétes érdekű – rétegeinek „közösség”-ét fejezi ki. Szabónak a protestantizmusoz való viszonyára vö. SZABÓ I. 1933. 457–470., SZABÓ I. 1952/b. SZABÓ I. 1948/e. 203–263. SZABÓ I. 1958. 1959. 203–230. 132–174. 301–370.
- 54 Vö. előző jegyzet.
- 55 Ms 5440/14. 20.
- 56 Ms 5440/14.23. Vö. a korábbi megjegyzés a nemesség nemzetvédő szerepéről. Ilyen jellegű felfogását Szabó egy 1955-ös dokumentumban, egy akkori történelem szakköri kiadványról készített véleményében is megfogalmazza. *Történelem szakköri kiadvány*, 1955, vélemény, vö. *A harmadik út felé*, 2006. 229.
- „2. téma: »A végvári vitézség« A rendelkezésre álló idő nem engedi meg, hogy ezzel a témával bővebben foglalkozzam. De ez a téma kevesebb észrevételt is kíván, hiszen valójában szemelvényeket nyújt egy-egy kérdés feldolgozásához. Ezekhez a szemelvényeket a kitűzött témákhoz jól kiválasztottan találok. A témák között azonban magam szívesen látnék olyat is, amely Drégely, Eger stb. várostörmain kívül és a végvári vitézek elnyomorodásán kívül a

- végvári vitézek igazi korát, az 1560-80-as évek 72 Vö. MÁLYUSZ E. 1939.
 73 vitézi életét mutatná be. Ezt igen vonzóan lehetne
 elvégezni (névtelenségből felemelkedő hősök, a
 harci készség, a rettenthetetlen személyi bátorság
 példái, a bajvívások, portyák stb.) A szöveghez
 annyi megjegyzésem volna, ha bizonyos kivéte-
 lekkel beszélnék a nagybirtokosok közömbösség-
 éről, sőt áruló szerepéről e harcok tekintetében,
 hiszen olyan főrendi birtokosok foglalnak helyet
 e küzdelmek ma is tisztelt hősei között, mint
 Zrínyi Miklós, Losonczy István a temesvári védő,
 akiről más helyen a szöveg azt mondja, hogy saját
 birtokait is elzalogosította a temesvári védőrség
 fizetésére, Nádasdy Ferenc, a nádor fia. (De nem
 utolsósorban Balassi Bálint, akinek néhány versét
 jó volna beilleszteni, talán éppen a végvári küzde-
 lem hősi korszakához.)” Ms 5440/8.
- 57 Ms 5440/14. 25.
 58 Ms 5440/14. 26. A nemesség szerepéről vö. a
 korábbi megjegyzések.
 59 Vö. a majorsági gazdálkodás előtöréséről és a
 „második jobbágyság”-ról korábban elmondot-
 takat. A fejezet nyilván az utóbbi bizonyítása
 érdekében hangsúlyozná az előbbi.
- 60 A fejezet írója Wittmann Tibor.
 61 Ms 5440/14. 27.
 62 Ms 5440/14. 28.
 63 Természetesen a Rákóczi-szabadságharcról van
 szó.
 64 Egyértelmű itt, hogy Szabó István a Rákóczi-
 szabadságharc kapcsán annak nemzeti jellegét s
 így a nemesség pozitív szerepét is látja, s ezért
 kritizálja a szabadságharc államának osztályural-
 mi, osztályelnyomó aposztrofálását. Az uralkodó
 tézisekkel nyilván ez is opponál.
- 65 A tézis, miszerint a Rákóczi-szabadságharc fő-
 ként belső osztályküzdelem az ötvenes évek új
 Rákóczi felfogásának fundamentuma volt. Vö.
 KÖPECZI B. – R. VÁRKONYI Á. 1955.
 66 Ms 5440/14. 30. Vö. mindezekhez még ERŐS V.
 2011. 1–20. ERŐS V. 2012/a. 98–119.
 67 Ms 5440/14. 31. Szabó itt is tiltakozik a leegyszer-
 rűsítő „második jobbágyság” kategória erőltetése
 ellen. Ez egyúttal – mint a fenti sorokból is kide-
 rül – a magyar fejlődésnek a Kelet–Európához
 való besorolása elleni deklaráció is.
- 68 Ms 5440/14. 32.
 69 Ms 5440/14. 33. Vö. 1951-es lektori véleménye.
 70 Vö. 1951-es lektori vélemény, valamint SZABÓ I.
 1943. 280–320. Korábban már említettem,
 hogy Szabó István már 1934-ben recenziót ír a
 debreceni történész, Szabó Dezső kérdéskörrel
 foglalkozó művéről. Szabó Dezsőnek az urbá-
 rium keletkezéséről való értelmezése – amely
 diametrálisan ellentette az ötvenes évekbeli ide-
 ológiának – Szabó Istvánra élete végéig jelentős
 hatást gyakorolt. Vö. SZABÓ I. 1934/c. 244–246.
 71 Ms 5440/14. 34.
- 72 Vö. MÁLYUSZ E. 1939.
 73 Ms 5440/14. 35. A II. Józsefről szóló rész, mint
 erről szó esett, szintén H. Balázs Éva munkája.
 74 Ms 5440/14. 36. Itt megjegyzendő, hogy Szabó
 István II. Józseffel kapcsolatban is (s az úrbéri
 kérdés, illetve Mária Terézia vonatkozásában
 szintúgy) fenntartja korábbi – pl. 1951-es – néze-
 teit. A probléma úgy válik jelentőséggel telítetté,
 hogy a hivatalos ideológia szerint egyikőjük sem
 törekedett igazi reformokra, társadalmi moderni-
 zációs lépéseik kizárólag hatalmuk konzerválását
 szolgálták s ami ezen túlment, azt az alsóbb
 társadalmi rétegek küzdelmei kényszerítették ki.
 Szabó István itt is deklarálja: nem ismeri el az
 osztályharc dominanciáját, s szerinte mindkét
 uralkodó a felvilágosodás eszméi is motiválták.
 Ez egyúttal a felülről, reformok útján, a történe-
 ti osztályok kezdeményezésével, de legalábbis
 együttműködésével történő polgárosodás elisme-
 rését is jelenti. Ugyanezt Szabó István már első
 parasztágtörténeti szintézisében megfogalmazta.
 Vö. Szabó I. 1940/a.
- 75 Vö. ehhez I. TÖTH Z. 1946. Előbbiről Szabó
 István ismertetése vö. SZABÓ I. 1947/b. 238–239.
 76 Tehát II. József reformjai sem egyszerűen pusztán
 a rendszer önfenntartó szükségletéből erednek
 Szabó István interpretációja szerint.
- 77 Ms 5440/14. 37.
 78 Ms 5438/110. Feltevésém szerint MAKSAY F.
 1958/a. tanulmányának eredeti kéziratáról van
 itt szó. A tanulmány először német nyelven ké-
 szült, sőt német folyóiratban is jelent meg. Szabó
 István leveléből kiderül, hogy ő a német folyóirat
 számára készült változatot tartotta a kezében. A
 német szövegre vö. MAKSAY F. 1958/b. 37–51.
- 79 Vö. előző jegyzet.
 80 A Bauernlegen jelentése itt: a parasztnak a
 földjükről való erőszakos elűzése, és – értele-
 szerűen – az attól való megfosztásuk.
 81 Vö. MAKSAY F. 1958/a. 31. 3.sz. lábjegyzet.
 82 Vö. erre éppen Maksaytól, MAKSAY F. 1984.
 277–295.
 83 Tehát Szabó ezzel is tagadja a mesternarratívát: a
 magyar fejlődésben nem érvényesül az általános
 tendencia: a majorsági gazdálkodás, a nagybirtok
 újbóli előtérbe kerülése, a parasztnak a földtől
 való megfosztása.
 84 Vö. SZABÓ I. 1948. 159–201.
 85 Tehát Szabó István itt valóban a német eredeti
 szövegre utal, hiszen annak a címe – mint erről
 már volt szó –: Gutsherrschaft und Bauernlegen
 in Ungarn im XVI. Jahrhundert. A tanulmány
 magyar címe ettől eltérő.
- 86 Tehát Szabó István itt is rögzíti, hogy tartja
 magát korábbi, 1948-as álláspontjához. Ez is-
 méléseknek itt és a továbbiakban igen nagy je-
 lentőséget tulajdonítok, mert mind azt igazolják,
 hogy Szabó István egy alapvetően teljesen más

történelmi-politikai helyzetben is ragaszkodik meggyőződéséhez.

87 Azaz Szabó István alapján véve tagadja a Bauernlegen magyarországi jelenlétét és jelentőségét.

88 Itt pedig azt vitatja, hogy a Maksay által Bauernlegennek tartott jelenségek megfelelnek a fogalomnak.

89 Ua.

90 Ez az arány ugyanis Maksay tanulmányának végső eredménye.

91 Szabó Werbőczy-értelmezéséhez vö. 1944-es írását. ST. SZABÓ 1944. 11–12.

92 Ez a felfogás szintén a kor mesternarratívájának tartozéka.

Érdemes még megemlíteni, hogy Pach Zsigmond Pál későbbi tanulmányaiban is több alkalommal hivatkozik Szabó Istvánra, s saját álláspontját gyakran Szabóval szemben koncipálja. Vö. pl. PACH Zsigmond P. 1977. 285–303. Itt is leszögezi, hogy Szabó István szerint a jobbágytság első kiadásáról sem lehet beszélni, s magyar jobbágytság helyzete a 16–18. századokban is különbözőt kelet-európai osztályos társaitól.

„A másik fő vonás pedig az, – idézi Pach Zsigmond Pál Szabót szóban forgó tanulmányában – hogy ez »az újkori örökös magyar jobbágyrendszer« a középkori szolga-parasztság rendszerével nem volt azonos! A szolga-parasztság középkori fogalmának, vagyis a »Leibeigenschaft«-nak ugyanis az az értelme, hogy »a jobbágy valójában nem a rögéhez volt kötve, hanem ura személyes hatalmához, ami együtt járt azzal is, hogy a jobbágyot ura telkétől bármikor megfoszthatta, telkétől elkülönülten is elidegeníthette, adhatta-vehette, csereberélhette, sőt ezt megtehetette a földesúr a jobbágy családtagjaival is.« Viszont »A magyar jobbágy földjéhez és ura hatalmához kötött, de nem lett szolga, ún. Leibeigene, személyében nem került forgalomba, még kevésbé családjának egyes tagjai«; »a magyar jobbágy elválaszthatatlan volt földjétől, valóban hozzá volt rögéhez kötve«. Maga »nem találkozott olyan adattal, amelyben kifejezetten és tisztán jobbágy-nak személyében való árusításáról lenne szó.« – hangsúlyozta többféle megfogalmazásban, főként Acsádyval vitatkozva, Szabó István.

Magyarországon tehát a XVI–XVII. században kifejlődött az örökös jobbágytság rendszere – summázhatjuk Szabó István értelmezését –, de ezt nem lehet a kora középkori Leibeigenschaft »második kiadásának«, s ilyen értelemben »második jobbágytság« tekinteni.” Vö. PACH Zsigmond P. 1977. 301.

A Szabó–Pach viszonyhoz meg kell még emlékeznünk Pach Zsigmond Pálnak egy 1961. október 6-án készült lektori véleményéről Szabó István: *A parasztság történelmének problemati-*

kája Magyarországon című tanulmányáról. Vö. Ms 5440/53. Itt bár Pach alapvetően igen elismerően nyilatkozik mind Szabó Istvánról, mind annak írásáról, több kritikus szempontot is felvet. Leginkább azt kifogásolja, hogy Szabó nem hangsúlyozza eléggé a kapitalizmus korában a parasztságnak ellentétes társadalmi osztályokra való szakadását, s a falusi burzsoázia kialakulását.

93 Főként, és elsősorban persze PACH Zsigmond P. 1952. könyvétől kezdődően. Megjegyezném itt, hogy azért Maksay jelen írásában Pach Zsigmond Pál felfogásától alapvetően elhatárolódik, s ő is úgy tartja: Pach túlzottnagy szerepet tulajdonít a XVI. században a majorsági gazdálkodásnak, az allodizálásnak. Ugyanakkor, mint ez Szabó István leveléből kiderül, a debreceni történész még a Maksay által a Bauernlegen fogalma alá sorolható jelenségeket sem tartja expressis verbis annak.

94 Vö. erről a korábbi jegyzetek.

95 Mint említettem, Maksay cikke eredetileg a *Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* című német folyóiratban jelent meg először. Itt is jelentkezik egyébként Szabónál a népiségtörténeti tanulmányokban jelentkező szempont: elhatárolódás a német behatolási törekvésektől.

96 Sic! Talán: közvetítve.

97 Ms 5438/110. Tehát Szabó szerint még az az összefüggés sem egyértelmű, hogy a majorsági gazdálkodás előretörése ekvivalens volna a teljes röghöz kötéssel.

98 Ms 5440/16. A szóban forgó kötet: *Urbáriumok*, 1959. Mint Szabónak az 1946. III.4-i keltezésű *Pro memoria*-jából kitűnik, ő maga is kezdeményezte egy hasonló kötet összeállítását, az azonban középkor végi urbáriumokat tartalmazott volna. Az persze elképzelhető, hogy a Maksay Ferenc által szerkesztett kötet részben támaszkodik Szabó István előmunkálataira.

99 Vö. Maksay F., 1989. 552–553. Vö. erről 66-os jegyzet.

100 Sic!

101 Szabó egy ilyen szélesebb európai háttérrel korábbi – pl. 1947-es és 1948-as tanulmányaiban – mindig felvázolt. Ebből bontakozott ki azután az alább is érintendő felfogás a magyar jobbágytság és a magyar társadalom európai helyzetéről.

102 Itt Szabó István nyilván arra utal, hogy alábbi véleményét már korábban, véleményem szerint először 1947-ben megfogalmazta. Vö. a következők.

103 Vö. a korábbiak.

A Szabó István és a Maksay Ferenc közötti viszony megvilágításához egy részlet Maksay 1958-as tanulmányából: „A magyar történetkutatás a Domanovszky-iskola működésének megindulása előtt alig foglalkozott a struktúra kérdéseivel s így a földfoglalás problémáját sem érintette. Az utóbbi a részleteredmények során először

- Szabó István kitűnő összefoglalásában került vizsgálat alá. (Tanulmányok 193 sk. I.) Szabó nagy körültekintéssel és óvatosan hangsúlyozza, hogy a nagybirtok a XVI–XVII. században a jobbágybirtokot »rendszeresen erősen« nem apasztotta, »állagát észrevehetően nem bontotta meg«, csupán elszorította. Amikor azonban kategorikusan kijelenti, hogy »nem került sor a jobbágyoknak telkeiből való erőszakos elváltolására«, akkor, mint látni fogjuk, szavai bizonyos korrekcióra szorulnak. – Úgy véljük továbbá, hogy a »Bauernlegen« határait is igen szűken vonja meg. Szerinte a »magyarországi nagybirtokon a német Bauernlegenre elvéve is alig találunk példát«, s Szabó ezt a közép- és kisbirtokra is kiterjeszti. Nem szólva most arról, hogy a jobbágyföldek közvetlen, erőszakos elvételének is elég számos esetéről van tudomásunk, a nemzetközi terminológia alapján ezen kívül is ide kell vonnunk mindazokat az eseteket, amikor a földesúr a parasztot addigi telekjogaiból kivetve, zsellérségbe taszította vagy amikor bánásmódjával szinte kikényszerítette, hogy a telek pusztává váljék. Ilyen módon a pusztafoglalás számos esete is egy körbe vonható a »Bauernlegen«-nel, eredményét – a paraszti földbirtok elidegenítését – tekintve legalábbis miben sem különbözik attól. – Egészében Szabó állásfoglalása teljesen helytálló, amikor a pusztafoglalás »ellenpéldáira« hivatkozik s ezt az »ellenkező« tendenciát »szinte általánosabb«-nak tartja a földkisajátítás tendenciájánál. A valóságos helyzetről már célkitűzéseivel és témaválasztásánál fogva is egyoldalúbb képet ad Pach Zsigmond Pál idézett munkája. Itt a nagy számban felsorakoztatott adatok valamennyien élesen és harcosan kívánják támogatni a magyarországi allodizáció folytonos előretöréséről és a parasztság kegyetlen kisajátításáról szóló előadást és cáfolni a XVI–XVII. század fordulóján végbement visszaesésről szóló korábbi állításokat.” Vö. MAKSAJ F. 1958. 31. 3. lj. Maksay Ferencről irodalom: *Portrét a magyar statisztika és népességtudomány történetéből*, 2014. 471. Valamint BÉLAY V. 1985. 99–100. BUZÁSI J. 1985. 137–139.
- 104 Vö. erről pl. SZABÓ I. 1947/a, valamint Maksay Ferencnek az előző jegyzetben idézett ismertetése.
- 105 Vö. erre Szabó István 1946-os, korábban idézett *Pro memoria*-ja. Ms 5439/12.
- 106 Vö. J. RUTKOWSKI 1927.
- 107 Vö. pl. BELÉNYESY M. 1957. 517–557; illetve MAKKAI L. 1954; valamint MAKKAI L. 1957. Valószínűleg Szabó István, egyebek mellett, e művekre gondol.
- 108 Sic! Nyilván: vetették.
- 109 A Domanovszky Sándor által szerkesztett mezőgazdaság történeti sorozatról, illetve ennek jelentőségéről Szabó nézeteiben vö. pl. ERŐS V. 2005. 7–44.
- 110 Helyesen vö. ILA B. 1938.
- 111 Valószínűleg 1948-as tanulmánykötetere referál Szabó István.
- 112 Ezt, mint látható lesz 1951-es, a Spira-féle kötethez írt bírálatában is megemlíti Szabó István, talán az ott követett gyakorlatra is utal. Ms 5440/20.
- 113 Itt azért Szabó István meglehetősen élesen fogalmaz, de ezt, mint láthattuk, egyéb lektori véleményeiben is megtette, nem ritkán Maksaynál nagyobb hatalmi-politikai befolyással rendelkező történészek esetében is.
- 114 Ms 5440/16. 1–2.
- 115 Ms 5440/16. 2–3.
- 116 Vö. SZABÓ I. 1948/d. 159–201.
- 117 Ms 5440/16. 4.
- 118 Vö. még levelek Maksayhoz a korábbiakban, illetve később. Nem kétséges, hogy a téziszzerű megállapítás a jelzett „második jobbágyág”, azaz az „elkanyarodási” narratívával kapcsolatos. A jobbágyoknak a földjüktől való erőszakos megfosztása, a nagybirtok és a majorsági gazdálkodás előtérbe kerülése ennek egyik sarkalatos eleme.
- 119 Vö. valószínűleg MAKKAI L. 1954. MAKKAI L. 1957.
- 120 Ms 5440/16. 4–5.
- 121 Ms 5438/111.
- 122 Feltevésem szerint Maksay Ferenc által szerkesztett Urbárium-kötet átdolgozott kéziratáról van szó. Állításomat arra alapozom, hogy levelének következő mondatában Szabó az 1946-ban megfogalmazott pro memoriára utal. Márpedig Maksay Ferenc az Urbárium-kötetbe írt bevezetőjében veti fel azt, hogy a szóban forgó források módszeres összegyűjtését először Szabó István vetette fel tervezetében. Megjegyzendő persze, hogy Szabó eredetileg csak a középkor végi urbáriumokról írt.
- 123 Itt van tehát Szabó korrekciója: nem 15 évvel azelőtt vetette fel az ötletet, hanem 13. Azaz 1946-ban, erre bizonyíték is van, hiszen a korábbiakban teljes egészében közöltem Szabó 1946. március 4-i tervezetét.
- 124 A kérdésről vö. még NÓGRÁDY Á. 1996. 125–148. Szerző itt nem ért egyet Szabó értelmezésével és az említett adót nem tekinti különösebben nagy tehernek. Szabó István a kérdést érinti még SZABÓ I. 1975. illetve SZABÓ I. 1969.
- 125 SZABÓ I. 1948/d. 159–201.
- 126 Szabó István tehát itt is ragaszkodik eredeti fel fogásához, még ha ez a hivatalos „narratívá”-val szemben álló nézet is.
- 127 Feltehetőleg JUHÁSZ L. 1936.
- 128 Érdemes itt figyelni a szóhasználatra is, Szabó István még véletlenül sem ír Középkövet-Európát.
- 129 Vö. korábbi jegyzet.

- 130 Vö. SZABÓ I. 1947/a.
- 131 Szabó István tehát maga is hangsúlyozza, hogy tartja magát korábbi felfogásához. A kérdésről vö. még ERŐS V. 2003. 94–108. illetve ERŐS V. 2005. 7–44.
- 132 Mint erre korábban már utaltam, ez kulcsmondat Szabó életművének interpretációja szempontjából: a dátum is fontos, hiszen 1959-ben vagyunk, feltevésem szerint Szabó élete végéig ezt az elgondolását már nem adta fel. De ez a végső summája említett 1947-es tanulmányának is.
- 133 Tehát Szabó a magyar társadalmi fejlődés helyét Nyugat és Kelet között jelöli ki, 1959-ben is.
- 134 Ua.
- 135 Wellmannra és Berlászra, illetve a Szabóhoz való viszonyukra vö. a korábbiak.
- 136 Némileg ez a szóhasználat is figyelemre méltó: arra utal, hogy Szabó alapjában véve a háború, valamint 1948 után is fenntartotta korábbi nézeteit.
- 137 Vö. az *Urbáriumok*, 1958. passim.
- 138 Ua. A szóban forgó kiadvány e részében pl. a nomenklátúra-jegyzék, mértékegységek és ünnepek mutatója található. E megjegyzések is alátámasztják, hogy a fenti levélben valóban az *Urbárium-kötetről* van szó.
- 139 Vö. erről SZABÓ I. 1954/a. passim.
- 140 A Szabó–Maksay viszonyhoz vö. Maksay már felidézett 1948-as recenziója Szabó 1947-es kötetéről. A recenzió körülményeihez vö. ERŐS V. 2005. 7–44. illetve a korábbiak.
- 141 Vö. még a korábbi, a középkori parasztság történetét tárgyaló fejezet. Illetve pl. FÜR L. 1976. 7–30. BALOGH I. 1989. 130–135. Hozzátenném még, hogy mindez egyáltalán nem magától értetődő, mert Sándor Pál nem népi írókhoz közel állónak tekinti Szabót, hanem a „Horthy-fasizmus” népi közösségre alapuló ideológiája kiszolgálójának. Vö. SÁNDOR P. 1954. 373–419.
- 142 Szabónak a népiségtörténeti kutatásait, amint korábban már említettem, külön munkában dolgozom fel. Ennek előtanulmányaként tekinthetők többek között ERŐS V. 2013/a. 33–62. ERŐS V. 2005. 7–44. ERŐS V. 2005/b.
- 143 Vö. SZABÓ I.: Parasztságszemléletünk alakulásáról. In: *A harmadik út felé*, 2006. 235–248.
- 144 Uo.
- 145 Uo. Szabónak a népi irodalommal való ekkori kapcsolatát bizonyítja a Veres Péter könyvéről írott ismertetése is 1957-ből. Ebből egy jellemző részlet:
„A balmazújvárosi krónika annak idején a falukutató népi irodalom sodrában lépett a napvilágra. Ez az irodalom – egyre egyetértőbben kellene látnunk – eszmélés és program [sic!] volt, mely a harmincas évek fülledt társadalmi légtérében nagy erejű légmozgást kavart fel s valamilyen társadalmi újjárendezés hajtóereje óhajtott lenni.
- A mozgalom írói felmérték – sőt: valósággal felfedezték – a köztudat látóhatárából régen kiesett falu népének viszonyait s ha gyakran a múlt mélyébe ástak, akkor is a tarthatatlan jelent kívánták megvilágítani. Krónikájával Veres Péter is a múltba fordult, de soraiban – sokszor kimondva, máskor kimondatlanul is hallhatóan – a forradalmi feszültség moraja zúgott: a nagy parasztfalu kiutat keres elnyomorodott parasztsága fullasztó formáiból. A másfél évtized alatt, mely a krónika első kiadása óta elfutott, megfordult a magyar világ, a forradalmi átalakulás új rendet és új formákat teremtett az egész társadalom, a parasztfalu életében is.
De éppen ezért mindenki felvetheti a kérdést: a munka, mely a múltat ábrázolja is előrelépést, programot sugallt akkor, ezért is jött létre, ma, a gyökereig ható átrendezés után nem veszítette-e el politikai időszerűségével irodalmi érdekességét és értékét is? Mindjárt feleljünk:”
Vö. *A harmadik út felé*, 2006. 354–355. Illetve SZABÓ I. 1957. 61–65. A szóban forgó munka VERES P. 1956. A Veres Péterrel való kapcsolatról vö. még BEKE A. 1994. 22–55. Valamint jelen sorok szerzőjének Szabó utolsó évtizedéről szóló kézirat. Legfőképpen pedig BALOGH I. 1989. 130–135. BALOGH I. 1998. 37–52. Veres Péterről vö. még SZŐKE D. 1996.
- 146 Vö. ERŐS V. 2003. 94–108. *A harmadik út felé*, 2006. Illetve ERŐS V. 2010, 2012/a. 98–119., 2012/b, 2013/a. 33–62.
- 147 A népi mozgalomról és ideológiáról vö. LACKÓ M. 1996/a. 165–190. BORBÁNDI GY. 1989. BORBÁNDI GY. 2006. A nemzetközi irodalomból pl. G. RAULET 2001. *'Regimes of Historicity'*, 2014. Valamint még pl. SALAMON K. 2002. PAPP I. 2012. GYURGYÁK J. 2007. NÉMEDI D. 1985. Természetesen nem törekedtem teljes felsorolásra.
- 148 Vö. a korábbiak.
Szabó nézeteinek ilyen jellegű értelmezését erősíti Romsics Ignác is említett historiográfiai összefoglalásában. Romsics Ignác is a magyar jobbagság átmeneti helyzetét hangsúlyozza Szabó nézeteiben, s a következőket írja erről (alighanem jelen sorok írójának megállapításaira támaszkodva):
„Fontos eredményének tekinthető a magyar jobbagság átmeneti, az Európa nyugati és keleti felében uralkodó viszonyoktól egyaránt eltérő jellegének a dokumentálása is. Domanovszky nézeteihez kapcsolódva Szabó is úgy vélte, hogy az ún. termeltető nagybirtok Magyarországon nem lett annyira domináns, mint Kelet-Európa más területein, s hogy 1514 után a parasztság helyzetében nem történt olyan mértékű visszaesés, amely indokolná a »második jobbagság« fogalmát, s valamiféle külön fejlődési utat feltételezett. A magyar jobbagságok beköltözhetnek a mezővárosokba,

- végvári katonának, illetve hajdúnak állhattak, sőt még nemességet is szerezhettek.” (ROMSICS I. 2011/a, 334–335.)
- Megjegyzem azonban, hogy Romsics Ignác mindezek során súlyos kronológiai problémákkal küzd. Szerinte ugyanis Szabó mindezt a népiségtörténeti tanulmányok megkezdése előtt állapítja meg, ami bizonyosan nem igaz, hiszen az e kérdéskörre vonatkozó parasztság történeti tanulmányait Szabó István a népiségtörténeti kutatások után mélyíti el. (mint láthattuk, elsősorban az 1940-es évek végén, illetve az 1950-es években, amikor Szabó már régen nem folytatott népiségtörténeti kutatásokat.)
- 149 Vö. a korábban hivatkozott népiségtörténettel foglalkozó készülő hosszabb lélegzetű tanulmány. Illetve ERŐS V. 2013/a. 33–62. ERŐS V. 2005. 7–44. ERŐS V. 2005/b.
- 150 Vö. ERŐS V. 2013. 33–62.
- 151 Vö. ERŐS V. 2003. 94–108.
- Valamint BALOGH I. 1998. 37–52. Utalnék itt ismételtelen a Szabónak a Debrecen és az Alföld történetére vonatkozó kutatásait elemző tanulmányra is. Vö. ERŐS V. 2017/a. 19–52.
- 152 Itt jegyezném meg, hogy mindezt a korábbi Szabóval foglalkozó tanulmányok edz nem vetik fel. Gyáni Gábor korábban idézett tanulmányaiban nem foglalkozik a harmadik út tézisével, mint ahogy mindennek a népi ideológiával való összefüggésével sem, illetve politikai-ideológiai tartalmával csak részben (megállapítva, hogy a fennálló ideológiát szolgálta a „második jobbágy-ság”-ról szóló teória).
- Pedig a Nyugat és Kelet közötti átmenetiségről szóló tézisnek Szabó (és mások) esetében sem csak egyszerű, mondjuk földrajzi, „semlegességű” mondanivalója van, hanem társadalmi és politikai töltetű mindez.
- Szabónál egyébként az 1960-as évek tanulmányai is azt bizonyítják, hogy történeti-politikai elképzelései egy pl. az egyén szabadság és közösség elv harmóniáján/kölcsönösségén alapuló (amúgy pedig kapitalizmus és szocializmus között pozicionálható) harmadik utas elképzelésen nyugszanak. Vö. mindezt még a Szabónak a hatvanas években megfogalmazott nézeteit elemző tanulmány. Illetve GYÁNI G. 2002/a. 241–248. Helyünk Európában. I–II., 1986. Kell-e nekünk Közép-Európa? 1989. *Századvég*.
- 153 Vö. a korábbiak. Legfőképpen SZABÓ I. 1947/a. SZABÓ I. 1948/d. 159–201.
- 154 Vö. Szabónak a középkori parasztság történetére vonatkozó nézeteit elemző tanulmányom. ERŐS V. 2017/b. 33–63.
- 155 Vö. SZABÓ I. 1947/a.
- 156 Vö. a korábbiak. Illetve SZABÓ I. 1941/a. 44–80. SZABÓ I. 1976. 237–252. SZABÓ I. 1941/b. 11–21.
- 157 A parasztvármegyéhez vö. SZAKÁLY F. 1969.
- 158 Későbbi tanulmányaiban a parasztság e rétegeire a *rusticus* megjelölést alkalmazza Szabó. Vö. SZABÓ I. 1965. 10–31.
- 159 Egyik bizonyítéka mindennek a Mályusztanítvány Jakó Zsigmonddal való 1948-as levélváltása is.
- Ebben Jakó melegen gratulál Szabó 1948-as kötetéhez, abban különösen a gazdaság- és társadalomtörténeti kutatásokhoz lát ösztönzéseket.
- Jakó Zsigmond levelei Szabó Istvánhoz*. Ms 5438/140.
1948. május 29. Kolozsvár.
- „Mindenek előtt őszinte örömmel gratulálok remek munkádhoz. Nem szólom ez, Pista Bátyám, hogy számomra tanulmányaid voltak az utolsó négy esztendő legnagyobb szaktudományi élményei. Olvasásuk egészen felkavart, felrázott kábultságomból, szinte azt mondhatnám, hogy megszólaltatta bennem a lelkiismeret szavát. Úgy éreztem magam, mint az eltévedett házastárs, amikor rádöbben, hogy a hűtlenül elhanyagolt feleség az egyetlen és az igazi. Nem volt könnyű számomra az a döntés, amikor sok esztendei gyűjtő-munkám eredményeit, kedvenc terveim egy részét íróasztal-fiók fogságra kárhoztattam, és másod-, harmadrendű érdeklődési területem témáit vettem kidolgozás alá. Dolgozataid olvasása nyomán régen melengetett kedvenc álmok és józan megfontolások keltek birokrá bennem amíg végre arra az elhatározásra jutottam, hogy a helyi nehézségek ellenére ismét munkába veszem társadalom- és gazdaságtörténeti témáimat. Igazán hálás vagyok Neked, Pista Bátyám, ezért az indításért, melyet könyveddel akaratlanul is adtál nekem.”
- „Prodan ígéretét már is bírom, hogy az itteni román egyetem tört. int-nek évkönyvében ismertetné könyvedet. Imrehnek pedig a székely faluközösség és közbirtokosságra vonatkozó kutatásaihoz lenne állandóan szüksége tanulmányaidra. Imrehnek a székely falutörvényekről megjelent dolgozatát elküldöm, amint módom nyílik rá. – Végül a szerkesztésedben megjelent »A szabadságharc fővárosa Debrecenben« [sic!] c. kötetedből kérek egyet a levéltárnak s egyet magamnak ismertetés terhével.”
- Ms 5438/141. Kolozsvár, 1948. június 29.
- Vö. *A harmadik út felé*, 2006. 258–259.
- Jakóhoz vö. még *Portrék a magyar statisztika és népességtudomány történetéből*, 2014. 337–338.
- Ugyanott irodalom is róla. David Prodanhoz vö. pl. ERŐS V. 2015. 349–350.
- 160 Vö. ehhez ERŐS V. 2013/a 33–62. (Benne: WELLMANN Imre: *Szabó István az agrártörténetirő*. 56–62.)
- A kérdéshez még vö. pl. GYARMATI Zs. 2001. 87–93. Utóbbi tanulmányban a szerző Szabót szintén inkább a 19. század végétől kialakuló magyar társadalomtörténet írás vonulatában helyezi el.

- 161 Vö. WELLMANN I. 1989. 278–302. Valamint CSÍKI T. 2004. 363–375.
- 162 Vö. *A harmadik út felé*, 2006. passim.
- 163 Vö. pl. Guoth Kálmánhoz a korábbi jegyzetek. Illetve Szabónak az 1946-os *Pro memoria*-ja, az említett recenziók, levelek stb. Többek között Ms 5439/12
- 164 Vö. *A harmadik út felé*, 2006., valamint a jelen munkában felvetődött korábbi dokumentumok. Az említett történésekről irodalom pl. BUZA J. 2010. 316–326. *Gazdaságtörténeti Könyvtártörténet*, 2001. BOTH N. Zs., 2012. 273–315. GLATZ F. 1994. 12–13. CSÍKI T. – RÉMIÁS T. 1999. SZEBERÉNYI G. 2014. 453–472. Ila Bálinthoz *Portrét a magyar statisztika és népeség tudomány történetéből*, 2014. 329–330.
- Megjegyzendő, hogy a korábban felvetődött Varga Jánossal Szabónak szintén volt kapcsolata, amiről előbbinek egy Szabóhoz írott 1968-as levele is tanúskodik. De Varga Jánosnak Szabóéhoz részben hasonló vitája volt a marxista történetírással az 1848–49-es gerillaharcok értékelésében, s később az 1848-as jobbágyfelszabadítás nemesi vezetésének problematikájáról vallott felfogásuk is számos párhuzamot mutat. Varga János nagy, a kései feudalizmus jobbágyi viszonyairól írott, már többször említett művében számos alkalommal hivatkozik Szabó István kutatásaira, s mint korábbi idézetem tanúsítja, Pach Zsigmond Pál a kötet akadémiai doktori vitáján Varga János egész koncepcióját Szabó Istvánra vezeti vissza. Vö. még a Szabónak a Debrecen és az Alföld történetére vonatkozó tanulmány (ERŐS V. 2017/a. 19–52.), illetve az életművének utolsó évtizedét elemző kézirat. Illetve VARGA J. 1967, 1971. SZABAD GY. 2008. 1538.
- Benda Kálmánról vö. BENDA K. 2004; Valamint ÓZE S. 2014. (Utóbbi kiadvány sok információt nyújt Benda Kálmán és mások, pl. Szabad György főként 1950 utáni állambiztonsági megfigyeléséről, tevékenységük/nézeteik az akkori hatalom szempontjából ellenzékiként való értékeléséről. A kiadvány készítőjének szubjektív, érzelmi alapokon nyugvó elfogult megállapításai – pl. Kosáry Domokossal szemben –, valamint szakmai szempontból való számos hiányossága miatt a kötet azonban csak alapos körülmétekintéssel használható.)
- A későbbiek/következő generáció képviselői közül Péter Katalin, Zimányi Vera, Bácskai Vera és persze Szűcs Jenő nézetei kapcsolhatók össze sok vonatkozásban Szabóéval. Vö. BÁCSKAI V. 1965. SZÜCS J. 1983.
- PÉTER K. 2005. 266–269. KÁLI R. 2017. Illetve ERŐS V. 2017/b. 33–63.
- A hatvanas–hetvenes évek gazdaság és társadalomtörténeti törekvéseiről KÖVÉR Gy. 2016. 242–258. ROMSICS I. 2011/a. 422–457. GUNST P. 1995. CSÍKI T. – HALMOS K. – TÓTH Á. 2004. 208–240.
- 165 Vö. S. B. VARDY, 1976/b. 161–174. ROMSICS I. 2011/a. 316–337. ERŐS V. 2015. 181–182. ERŐS V. 2016. 78–98.
- 166 Ua.
- 167 Vö. É. SZABÓ 1933. 214–216. SZABÓ I. 1933–1934/a. 205–214. SZABÓ I. 1933–1934/b. 432–435. Illetve KÖVÉR Gy. 2013/b. 219.
- 168 Vö. SZABÓ I. 1948/d. 159–201. SZABÓ É. 1947. 167–192.
- 169 Vö. WELLMANN I. 1937/a 1–51. 1999. 24–56. GLATZ F. 1988. 242–274. CSÍKI T. 2003. LUKÁCS G. 2009.
- 170 Vö. pl. Domanovszky bírálata Szekfű Gyula Magyar Történet-éről. Erről és az ezzel kapcsolatos irodalomról legújabbán ERŐS V. 2016. 78–98. DÉNES I. Z., 2015. illetve ÓZE S. 2009.
- 171 Jelen sorok szerzője számára nem kérdéses, hogy a Szekfű által kifejtett szemléletnek szólnak mindazok a sorok, (amelyekből látható volt, hogy Szabó az egész magyar történelemre kivetített), amelyek számtalanszor azt hangsúlyozták, hogy az ország nyugati részével szemben, az ország keleti, tiszai területei jelentik (mint Szabó írja: mindig) a magyarság nemzeti és forradalmi (értsd nyilván: társadalmi) mozgalmainak bölcsőjét. S hogy mindez valóban Szekfűvel szemben fogalmazódik meg, arra világos bizonyíték 1934-es recenziója a Három nemzedékről, amelyben – mint láthattuk – nem ért egyet a Szekfű által „nagymagyar”-nak nevezett koncepcióval, s egyértelműen az ellentétes, Szekfű által „kismagynak” aposztrofált irányzat mellett teszi le a voksot. Nem kétséges azután, hogy Szabó felfogásának ezen oldalát 1945 után is fenntartja, amire bizonyíték – mondjuk az itteni előadások szövege mellett – pl. 1954-es, az Élet és Tudományban megjelent „Debrecen a történelemben” című írása is, de az ekkoriban készült Kossuth tanulmányok, sőt az 1952-ben az egyetem névadó ünnepségén tartott Kossuth előadás is, amelyek min a még a húszas években körvonalazott koncepciót visszhangozzák: Kossuth azért támaszkodhatott erre a vidékre (tehát az ország keleti-tiszai területére), mert ez képviseli a tősgyökeres magyarságot, tehát a függetlenségi hagyományokat is.
- Vö. SZABÓ I. 1952/a. 509–532. SZABÓ I. 1959. 29–46. illetve ERŐS V. 2017/a. 19–52.
- Valamint Szabó István előadása Kossuth Lajosról a debreceni egyetem névadó ünnepségén. 1952. szeptember. In. *A harmadik út felé*, 2006. 300–305. Rövid kommentár ugyanott a jegyzetekben. Ms 5439/10.
- 172 Hogy ez a „közösség” gondolat milyen alapvető szerepet játszik Szabó gondolkodásában és történetírói koncepciójának kialakításában, arra

számtalan, részben már említett példa felhozható. A harmincas évek végén keletkezett „A debreceni közösség” című tanulmánya például, amely azt bizonyítja (mint láthattuk, az előadás szövegében is), hogy – ellentétben a nyugati országok elzárkózó városaival – Debrecenben szabadon lehetett költözni s a városi *communitas* egyenlő rangú félként fogadta be a nemest és a parasztot egyaránt. De ugyanez a közösségi gondolat jelentkezik Szabónak pl. az 1948-as kötetében megjelent, „A parasztfalu önkormányzatának válsága az újkorban” című tanulmányában, ahol különös nyomatékkal hangsúlyozza, hogy a jobbágyfalu életét a középkorban a szokásszerűsége és a hagyományokon alapuló közösségi önkormányzat (amibe a falu földesura is beletartozott) szabályozta, s ezt csak a 16. századtól rendítették meg a falu földesurainak (a társadalom fejlődésével kongruens) egyeduralmi törekvései (bár a közösségi önkormányzat az alföldi parasztvárosokban ekkor is megmaradt). S hogy mindez a hatvanas években is alapvető, arra világos példa Szabó vezetés munkája, „A középkori magyar falu”. Ennek egyik középponti kategóriája ugyanis a Tönnies értelemben vett „közösség” (*Gemeinschaft*) fogalom, s Szabó számos esetet hoz arra, hogy a falu életét a hagyományok, a – részben a kölcsönösségen alapuló – szokásszerűség határozták meg. Teljesen világos mindez a monográfia „Társadalom és közösség” című fejezetéből, ahol Szabó *expressis verbis* kifejti, hogy gondolatait Tönnies-től kölcsönözte, valamint azt is, hogy a középkori falu életét – a társadalmi megosztás mellett – a közösségi gondolat és a szokásszerűség szabályozta.

Vö. még ehhez SINKOVICS István: *Jelentés Szabó István „A középkori magyar falu” c. kéziratáról*. 1968. aug. 2. In: *A harmadik út felé*, 2006. 416–418. Uo. kommentár a jegyzeteken. Ms 5440/55.

- 173 Vö. SZABÓ István: *Parasztságszemléletünk alakulásáról*. In: *A harmadik út felé*, 2006. 235–248. A tanulmányt részletesebben bemutatam ERŐS V. 2017/b, 33–63., illetve a korábbiakban.
- 174 Látható volt ugyanakkor, hogy Szabó a magyar fejlődésnek ezt az önálló, átmeneti voltát az 1946–48-as időszakban fogalmazta meg először, úgy gondolom tehát, hogy ekkor érlelődött meg benne. Meglátásom szerint alapjában véve ez az 1948-as kötetnek az alapvető koncepciója, amire több bizonyítékunk is van. Egyrészt, mint látható volt, Szabó a magyar fejlődésnek ezt az átmenetiségét a kötet több tanulmányának végső summájaként határozta meg. Másrészt Maksay Ferencnek a kötetéről írott, de csak később (1989-ben) publikált recenziójában ugyanezt fogalmazta meg. Végül jelen sorok írójának feltételezése szerint 1996-ban nyomdafestéket látott szeredete („A parasztság a magyarság történetében”) elődetileg ennek a kötet-

nek a bevezető, elméleti, összegző tanulmánya volt (Szabónak a Hajnal Istvánhoz írott leveleiből következtethető az azonosság.) Ennek pedig egyik fő mondanivalója a magyar fejlődés átmenetiségéről való tézis. De láthattuk, hogy Szabó hasonló szellemben nyilatkozik 1954-es lektori véleményében, amikor döntő elméleti szempontként kezeli a „második jobbágyság” tézisést s részben azt is tagadja, hogy akár első jobbágyság lett volna, részben pedig szerinte ez az 1514 utáni időszakban sem adja vissza a magyar fejlődés lényegét. Ugyanezt erősíti meg az ötvenes évek második felében – mint láthattuk – a Maksay Ferenchez írt leveleiben, a Maksay-féle urbárium kötethez írott lektori véleményében, illetve az egyetemi tankönyv újabb változatához írott észrevételeiben. Ezekben egyértelműen rögzíti és megismétli a 16–18. századi magyar fejlődés átmenetiségéről vallott korábbi gondolatait, illetve az egyetemi tankönyv szövegeiben éppen azért lát pozitív változást 1959-ben, mert már nem használja „második jobbágyság” kifejezést, s helyette a tankönyv szerzője „örökös jobbágyság”-ról beszél, aminek tartalma egészen eltérő ettől.

Természetesen a magyar fejlődésnek az átmenetiségéről vallott felfogásnak roppant politikai tétje volt az ötvenes években. Meglátásom szerint ugyanis, amint itt több helyen utalok rá, illetve bizonyítom, emögött egy „harmadik utas” koncepció húzódott meg, ami nyilván szemben állt a magyar politikai rendszert szovjetizálni kívánó törekvésekkel. Példaként csak Szabónak a gazdag parasztok – a parasztarisztokrácia -, illetve a parasztság értékes, igyekvő felsőbb elemiről (értsd: kulákokról) vallott nézeteit említem, amelyről még a hatvanas években (vö. Sági-ügy) is azt állították, hogy „osztályhamisítás”, másrészt nyilván szemben állt a Rákosi-féle berendezkedés kulákokról alkotott nézetével, amely bennük megsemmisítendő osztályellenséget látott. Általában is érvényes – s nyilván ezért volt roppant jelentősége 1514 vonatkozásában, hogy kinek tulajdonították az igazi forradalmi iniciatívákat – , hogy az ötvenes évek berendezkedése csak az alsóbb társadalmi rétegeket, a szegényparasztságot és a szellemiséget tekintette a nemzeti értékek hordozójának a nép letéteményesének (vö. „népi demokrácia”). Szabó István azonban több helyütt is megfogalmazza a plebs és *populus* (már Werbőczy által kifejtett) megkülönböztetését, s például a népi írók baloldalát azért bírálja, mert népnek csak az alsóbb társadalmi rétegeket tekintették. Holott szerinte népen igazából mégiscsak a *populust* kellene érteni, azaz ebbe beletartozna magyar társadalom számos egyéb rétege – akár a nemesség is – nem véletlenül bírálja már 1947-ben a magyar történeti szintézis készítőit (mint láthattuk), hogy a magyar nép történetét akarván

- megírni, megkuritják történetünket, hiszen ebbe a magyar állam története (s nyilván így a nemesség is) beletartozik.
- A Sági-ügyről vö. a Szabó utolsó évtizedéről szóló kézirat. Illetve Ms 5440/25-29. Szabó válasza Sági Vilmos megjegyzéseire, Bp., 1964. okt. 31.
- 175 A Hajnal-irodalomra vö. a következők.
- Szabó István és Hajnal István viszonyáról érdemes elmondani, hogy már a Századok szerkesztésében is együttműködtek, de számos érintkezési pont van a negyvenes évek elejéről is, amikor Hajnal recenziót is ír Szabó egyik levéltári cikkéről. Amint a korábbiakban látható volt, kettőjük levelezése alapján különösen fontos volt Hajnal szerepe Szabó 1947-es és 1948-as kötetének az előkészítésében, de a parasztságtörténettel kapcsolatos forrásgyűjtés megindításának ösztönzésében is.
- Vö. mindezekről *A harmadik út felé*, 2006. 249–253. Valamint SZABÓ I. 1940/41. HAJNAL I. 1941. 423. ERŐS V. 2017/b. 33–63.
- 176 Hajnal István mellett még igen fontos Erdei Ferenc hatása is, azonban ez inkább a későbbiekben és a későbbi korokra vonatkozóan érvényes Szabó számára. Az pedig szintén hangsúlyozandó, hogy Hajnal és Erdei egymásra is nagy hatással voltak. Vö. ERDEI F. 1942. 463–496.
- GLATZ F. 2016. (Hajnal és a népi irodalom/népi gondolat – elsősorban Erdei Ferenc – kapcsolatáról 784–787.)
- Az Erdei–Szabó viszonyhoz vö. BALOGH I. 1998. 37–52.
- Erdeihez vö. még DÉNES I. Z. 1988. 256–304. HUSZÁR T. 2012. KIRÁLY S. 2012. 95–126. BOGNÁR B. 2010. BOGNÁR B. 2012.
- 177 Vö. SZABÓ I. 1947/a. SZABÓ I. 1948/f. 265–310.
- 178 Vö. ezekre még ERŐS V. 2005. 7–44., de Szabó „*A parasztság a magyarság történetében*” című említett előadása is. Vö. ERŐS V. 2017/b. 33–63. SZABÓ I. 1998. 55–70. SZABÓ I. 1996. 309–322. SZABÓ I. 1948/f. 265–310.
- 179 Vö. még BALOG I. 2015. 129–163.
- 180 A Hajnal Istvánhoz való irodalomról vö. Lakatos L. (szerk.), 2001. LAKATOS L. 1996. LAKATOS L. 1992. 30–46.
- Lakatos László tanulmányaihoz (részben a következőkből pl. Kovács Gáborra is érvényes ez), hogy meglehetősen egyoldalúan és sommásan értékeli (persze nem elemzi) a két világháború közötti magyar történetírást. Nehezen tartható a véleménye, miszerint a szóban forgó időszakban a szellemtörténettel szemben Hajnal társadalomtörténete képviseli egyedül a tudományos szempontokat. Ilyen par excellence „esszencialista” kijelentést csak úgy lehet megkockáztatni, hogy a szerzőnek fogalma sincs Hóman Bálint, Eckhart Ferenc, Domanovszky Sándor, Mályusz Elemér, de akár Váczy Péter vagy Deér József munkásságáról (pl. úgy általában a medievisztikáról, de a szellemtörténetről sem).
- A további Hajnal-irodalomhoz vö. pl. Glatz F. (szerk.) 1993. GLATZ F. 2016. LACKÓ M. 1996/b. 345–368. IRINYI K. 1962. 167–183. KOVÁCS G. 2000. 3–21. Legújabbban még ILLIK P. 2014. 24–30.
- 181 Vö. F. TÖNNIES 1983. Tönnies-hez a magyar nyelvű irodalomból pl. FELKAI G. 1999. 251–425.
- 182 Vö. LAKATOS L. 1992. 30–46.
- 183 Vö. KOVÁCS G. 2002. 64–75. KOVÁCS G. 2013. 67–79. KOVÁCS G. 2012. 340–347. LÁNYI K. 2002. 3–15. POMOGÁTS B. 2006. 69–75.
- 184 Vö. ehhez még ERŐS V. 2015. 411–432. Hajnal mellett még Erdei Ferenc hatására vö. a korábbiak.
- 185 Vö. ROMSICS I. 2011/b.
- 186 Vö. KRAUSZ T. 1980. 627–680. A.G. MAZOUR 1971.
- A cseh történetírás hasonló fejleményeire Vö. KOLAR 2010.
- 187 Amint látható volt, a Domanovszky-iskolával szemben ugyanez merült fel fő kifogásként Sándor Pál részéről. Minderről vö. még ERŐS V. 2016. 78–98.
- 188 Vö. ehhez még MOLNÁR E. 1950.
- 189 Vö. még mindehhez a 18. századi, Spira György által vezetett parasztságtörténeti munkaközösség kötetének bírálata a következőkben. Ms 5440/20
- 190 Vö. SZABÓ I. 1940. 73–77. SZABÓ I. 1969. SZABÓ I. 1941/a. 44–80.
- 191 Szabó Istvánnak a tanyákról alkotott nézeteiről részletesebben vö. a Szabó utolsó évtizedét elemző kézirat. Ezzel kapcsolatos munkái pl. SZABÓ I. 1929. 214–244. SZABÓ I. 1960/a. 139–207.
- 192 Különösen is érdemes felidézni Szabó 1948-as kötetéből az eddigiekben még csak érintett tanulmányát, amelynek címe „A parasztfalu önkormányzatának válsága az újkorban”, amely világosan bizonyítja az itt fejtegetett gondolatokat, s amely több szempontból megelőlegezi a hatvanas évek falutörténeti monográfiáinak eszméit. Például ilyen a falu keletkezésében a téli szállásokra, mint előzményekre való utalás, de általában már a kiindulópont is: eszerint a falu életét a közösségi elv, illetve a szokásszerűség irányította a középkorban, a jobbágyi helyzet pedig emelkedő volt, amit alátámaszt a falusi önkormányzat Nyugat-Európával vetekedő fejlettsége, ami leginkább a szabad bíróválasztásban nyilvánult meg. Az így működő falusi bírói funkció Szabó szerint olyan erős volt, hogy még a falvakban élő nemesek is kénytelenek voltak végrehajtani annak döntéseit (persze egyéb nemesi privilégiumaik érintetlenül hagyásával). A tanulmányban Szabó hosszasan elemzi ennek a közösségi jellegnek a különböző komponenseit, így pl. a földközösséget, a nyomáskényszert, vagy akár a falugyűlések működését, s megállapítja, hogy jöllehet a földes-

úr megkísérelte a saját érdekeit az önkormányzattal szemben érvényre juttatni, azt mégis főleg a szokásszerűség határozta meg. Ezt tükrözi az a tény is, hogy más és más földesúr alatt az ország különböző részein lényegében mégiscsak azonos szokások érvényesülnek még a földesúr által adományozott falutörvényekben is. Vö. SZABÓ I., 1948/f. 265–310. 288. Szabó ezután a lehető leg-szorosabban kötődve az egyéb tanulmányai gondolatmenetéhez, azt állapítja meg, hogy e kedvező középkori viszonyok után, párhuzamosan az alapvető társadalmi-gazdasági folyamatokkal, az adóztató nagybirtokokkal szemben a termeltető nagybirtok újbóli előtérbe kerülésével (amely során itt is megállapítja, vö. 293., hogy ennek fejlődése többször megtorpant, illetve felütően megállt a termeltető-adóztató jelleg között) a parasztfalu önkormányzata is nagymértékben csorbult, sőt egyenesen válságba került. Ez mindenekelőtt a korábbi szabad bíróválasztás elsorvadásában nyilvánult meg, a földesúr ugyanis elérte, hogy a falusi bíró ne a faluközösség, hanem az ő érdekeit képviselje, azáltal, hogy az ő jelöltjei közül kerültek ebbe a pozícióba.

A kérdésben törvényi aspektusból végül az úrbérendezés tett pontot a dolog végére, amely a földesúr jelöltjei közül lehetővé tette ismét a választást, a korábbi hanyatlást azonban már nem lehetett jóvá tenni, a falusi bírók hatalmaskodásai már túlnyomók voltak.

Egy jelenség azonban mégis módosít e szomorú képen: a mezővárosokban és egyes falvakban megmaradt az önkormányzatosság és az autonómia több eleme. Különösen is felhívja a figyelmet Szabó a török hódoltság földesurat nem ismerő, alföldi (!) paraszti térségeire, ahol a parasztfalu (parasztvármegye?) kényszerűségéből is ellátott önkormányzati feladatokat. SZABÓ I. 1948/f. 265–310.

- 193 Hogy ez hogyan vetíthető ki a parasztság későbbi történetére Szabó István felfogásában, illetve, hogy mennyire érvényesül ez a szemlélet a középkori magyar parasztságtörténettel összefüggésben vö. Erős V. 2017/b. 33–63., illetve a Szabó utolsó évtizedét bemutató kézirat.
- 194 Vö. SZABÓ I. 1943. 730–738. 836–844. 891–895. 1944. 34–42. Újra megjelent In: *A harmadik út felé*, 2006. 165–198.
- 195 Vö. a korábbiak, illetve a Kossuth-tanulmányok. SZABÓ I. 1952/a. 509–532. SZABÓ I. 1959. 29–46.
- 196 Ugyanezt húzza alá Pach Zsigmond Pál korábban említett kritikája Szabóval szemben, miszerint túlságosan is hangsúlyozza a nagybirtok nemzetvédő szerepét a 16–17. században. Ilyen ideologikus relevancia magyarázza azt is, hogy „A jobbágy megnemesítése” című tanulmányának ki kellett maradnia 1976-os, amúgy reprezentatív-nak szánt kötetéből.

Vö. PACH Zs. P. 1951. 391–404. Illetve FARAGÓ T. 1999. 296–307. 1977. 76–80.

Fontosnak tartom mindezek igazolására még egy másik, korábban már említett lektori véleménynek további felidézését is az 1950-es évek elejéről. Vö. Ms 5440/20. *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711–1790*, 1952. kötetéről.

Szabó István e lektori véleménye is, mint erre már utaltam, számos elvi jelentőségű megállapítást tartalmaz, amelyeknek kifejtéséhez az új hatalmi berendezkedéssel szemben nem kevés emberi tartás és erkölcsi bátorság volt szükséges. Szabó István amellett, hogy szüntelenül felhívja a figyelmet a forrásbázis szűkösségére, állandóan rámutat e felfogás spekulatív jellegére, s itt is pozitívan értelmezi a parasztság helyzetének javítását célzó, felülről történő kormányzati intézkedéseket, különösen Mária Terézia reformjait és II. József felvilágosult abszolutizmusát. Emellett éles szavakkal bírálja Szabó az ún. parasztarisztokráciáról szóló fejezetet (amely végül nem került a kötetbe), amely végeredményben és aktuálisan a „kulákság” fölötti paltatórést jelentette. Szabó számára azonban, mint ahogy korábban láthattuk, az emelkedő paraszti rétegek egyáltalán nem a parasztság árulói és a földesúri érdekek kiszolgálói voltak, akik tulajdonképpen ennek köszönhetőek kiváltságos pozíciójukat is, hanem a parasztság legszorgalmasabb, leginkább igyekvő, legértékesebb elemei, akik nem ritkán a nemesi címet is elnyerhették. (Vö. minderre már SZABÓ I., 1940/a. Ezt a gondolatot emeli ki Szekefi Gyula is utóbbiról való ismertetésében vö. Szekefi Gy. 1940. 5–6.) Részletek a lektori véleményből In: *A harmadik út felé*, 2006. 281–288.

Az alábbiakban néhány további releváns értékelést közlök még a bírálatból. (A részleteket az eredeti számozást/sorrendet követve közlöm, a végső, megjelent változat ettől eltér, volt olyan tanulmány, amely meg sem jelent.) A 3. tanulmány kapcsán, Iványi Emmának a parasztarisztokráciáról kifejtett nézetéről (amely a parasztság igazi érdekeinek elárulója a szerző szerint) írja Szabó: „Kérdésesnek látszik továbbá, hogy a parasztfalu önkormányzatának hanyatlása milyen mértékben hozható összefüggésbe a földközösség hanyatlásával, hiszen az önkormányzat a XVI–XVII. századbeli visszaeső folyamat után válságos állomáshoz éppen a XVII–XVIII. sz. fordulója táján látszik érkezni, amikor pedig a földközösség új felvirágzása indul meg.” Ms 5440/20. 19.

„Kérdezni lehet továbbá, hogy vajon mennyiben földesúri törekvés és mennyiben a feudalizmus osztályképző tényezői hozták létre ezt a réteget? Kérdezni lehet azt is, hogy ha a feudalizmus falusi parasztarisztokráciáját a szerző módján éppen ispánok, falusi bírók meg uralgói hajdúk, meg a

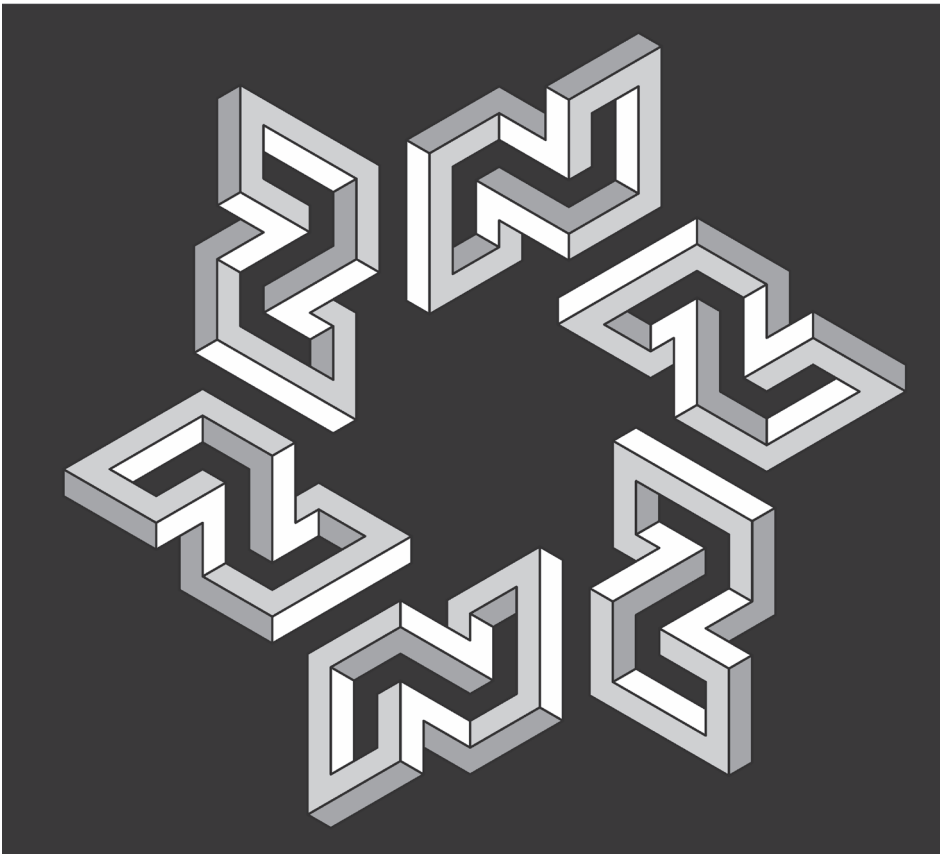
szerző részéről alig – főleg korcsmabérletek kapcsán – emlegetett, de lényegében más értelmű szerző jobbágyságok személyeiben találhatjuk meg, hová kell akkor tennünk a falusi gazdagparasztokat, az exemptusokat, a liberek, $\frac{1}{2}$ telkesek, a félnemes-félpasztozok rétegét?” Ms 5440/20. 21.

Az 5. tanulmányról, amelyben Szántó Imre ír az úrbérendezésről:

„A szerzőnek kedvenc tétele, hogy az úrbérendezés szilárd telekrendszerrel vezetve be, megakadályozta, hogy a jobbágy nagyobb telek birtokába emelkedjék /100. l/ – igen egyoldalú szemlélet az úrbérendezésnek ilyen kártékony felfogása: amikor a magyar jobbágyosság történetének éppen az a korszaka következett el, amelyben a földesúr

földszerző törekvése a jobbágyföld elvonására irányul, észre kellene venni – és inkább ezt kellene észrevenni –, hogy a királynő urbáriuma a föld kisajátításának tilalmat állított, ha a gyakorlatban azután sokszor ki is játszották azt.” Ms 5440/20. 29.

Bizonyos vagyok benne, hogy az ilyen kategorikus kijelentések nem oldják meg az úrbérendezés kérdését... Saját munkatársai is kimutatták, hogy milyen mértékben súlyos volt a robot az úrbérendezés előtt. Arról is lehet beszélni, hogy az úrbérendezés nem tette ugyan lehetetlenné a jobbágy kisajátítását, de annak megállapításához, hogy az úrbérendezés fokozta a jobbágyság kisajátítását, csak a logikának és a fejlődés tényeinek figyelmen [nyilván: kívül] hagyásával lehet jutni.” Ms 5440/20. 31.

Szekfű Gyula örökségéről I.

Szekfű Gyula munkássága mindig az érdeklődés homlokterében állt. Tudósi kvalitásai mellett ez szépírói vénájának köszönhető, mely nagy műveit a szélesebb közönség számára is élvezhetővé tette, miközben gyakran határozott ideológiai elkötelezettség, egyértelmű állásfoglalás jellemzi azokat. Felelős írástudóként érdeklődött saját kora közügyei iránt, jelentős publicisztikai tevékenységet folytatott, véleménye a szakmai berkeken jóval messze hatott. Provokatív egyéniségről van szó, munkái mellett nem lehet szó nélkül elmenni, véleménye egy-egy fontos kérdésben gyakran vitára ingerel, állásfoglalásra készítet, ahogyan egy korabeli szerző fogalmaz: vele szemben „nehéz az objektivitás hangját megtalálnom.”¹

A Valóságban gyakran jelennek meg írások hozzá kapcsolódva, a közelmúltban három szerző is fontosnak tartotta kifejteni véleményét róla. Monostori Imre Szekfű hagyatékával foglalkozik,² és úgy ítéli meg, hogy a magyar történetírás alapvetően az ő nyomdokain haladt. Számba vesz néhány történeti témát, ezekben röviden bemutatja álláspontját, majd azt bizonyítja, hogy az 1950-es évek átideologizált marxista történetírásának hanyatlása után az utókor őt követte értékelésében, ezért munkássága megkehlhetetlen.

Az alábbiakban elsősorban Monostori írásának első fejezetéhez csatlakozom, amely a 17. századi felkelések megítélésével foglalkozik, Bocskai István megítélése alapján azt igyekszem bizonyítani, hogy cseppet sem könnyű megragadni a „Szekfű-féle felfogást”. Pályafutása során két alkalommal következett be fordulat a fejedelem értékelésében, ezért nehezen beszélhetünk egységes nézőpontról. Amennyiben csupán fő művét, a *Magyar történetet* tekintjük, akkor sincs könnyebb dolgunk, számos ellentmondásba botlunk, melyek a Szekfűben végbemenő vívódásra, az ideológus és a historikus küzdelmére figyelmeztetnek.

(*A Bocskai-kép változásai*) Monostori dicséri Szekfű árnyalt válaszait a kismagyar–nagy magyar kérdésre. Számomra sokkal szembetűnőbbek az ellentmondások, a két fordulópont, amikor jelentősen módosul korábbi álláspontja.

A korban elterjedt romantikus felfogásnak megfelelően eleinte az erdélyi fejedelmek mozgalmait hasonlóknak feltételezi, bennük a „magyar szabadságért” küzdőket, az alkotmány és a vallásszabadság harcra kész védelmezőit látja. A mohácsi vésztől a szatmári békéig „egyetlen biztos pont az erdélyi fejedelemség volt, belőle indult ki Bocskai, Bethlen, a Rákócziak alatt a magyarság védelme”. Rákóczi felkelését szükségesnek tartja, akárcsak Bocskaiét, aki Rudolf abszolutizmusától mentette meg a magyar államot és nemzetet.³

Meglehetősen sematikus kép ez, a történészek már jóval Szekfű fellépése előtt figyelmeztettek e mozgalmak különbségeire: Szécsen Antal világossá teszi, hogy azok nem egyforma jellegűek, Andrassy Gyula leszögezi, hogy Bocskai szabadságharca „elsősorban Felső-Magyarország érdeme. Onnan indul ki és onnan meríti erejét mindvégig”. Szekfű tanára, Marczali Henrik már azzal a „dogmával” is szembehelezkedik, amely szerint Erdély biztosította a királyi országrész rendi és vallási szabadságjogait, „Magyarország legalább és ugyanannyiszor szerezte vissza szabadságát e kis hazának”, mint fordítva.⁴

Első összefoglalójában, *A magyar állam életrajzában* nem módosul lényegesen a kép, Erdély „zászlai Bocskai óta a magyar nemzetiség és a vallásszabadság ígéit hordozták; mind a két követelmény Erdélyben már régóta érvényben volt, s a fejedelemség évtizedeken át azért harcolt, hogy ugyanezeket az anyaország számára megszerezze.” Ezért „a protestáns Erdély minden erejét egybefogva, nekikészült, hogy a nyugati magyarság nemzeti és vallásos sérelmeit fegyveres erővel érvényre juttassa. Az egyesült felsőmagyar és erdélyi haderőket először Bocskai vezette győzelemre... Magyarországot nemzeti és vallásszabadságát... elismerték...” Dicséri a fejedelem bölcsességét, amivel belátta, török támogatással a nemzeti állam egysége nem állítható helyre: „éles szeme felismerte ezt a tényállást, innen van, hogy győzelmes serege élén sem fogadta el a török kezéből a magyar koronát. Ha Erdély csakugyan megkísérelte volna Magyarországot az erdélyi fejedelem jogára alatt újra egyesíteni, ez a törekvése a nyugati magyaroknál is kemény ellenállásba ütközött volna.”⁵

A világháború, a forradalmak, az ország szétesése nyomán a magyar történelem tragikus fordulatot vesz, az előzmények átértékelődnek. Mi vezetett ide? Ki a felelős? A közéleti ügyek iránt oly fogékony Szekfű mindezt mélyen átéli, szembe akar nézni „azon erőkkal, amelyek az egészséges fejlődés sodrából kivetették a nemzetemet”. Nem tud, talán nem akar kitérni a kínzó kérdések elől; őszintén vall erről néhány év múlva: „Mi, a trianoni fagynak fázós gyermekei... korszakok mezsgyéjén léptünk át és csak most, visszatekintve, borzong igazán lelkünk, látva a kitölthetetlen mély szakadékot, mely a múltat jelenünktől elválasztja.”⁶

Így születik meg legismertebb könyve, a *Három nemzedék*, „mellyel a száműzött tudós az elit élére került.”⁷ A korszak végén azt írhatja róla Joó Tibor, hogy ebből indult ki „e két évtizeden át jóformán minden szellemi fejlődés – beleértve világnézeti és politikai mozgalmat is”.⁸ A széthullás belső okait keresve határozottan szembefordul az előző korszak „liberalizmus”-ával, amiért a tönk szélére sodorta az országot, megakadályozta, hogy a magyarság élni tudjon a kiegyezés által nyújtott nagyszerű lehetőséggel. A cél, Németh László szavaival: leszámolni a romlásba vivő liberális kurucsággal, „a magyar természet nagyobb felével”.⁹

A korábbi évszázadok megítélése gyökeresen megváltozik, Bocskai hivatkozási pont marad, csakhogy immár az elvetendő „függetlenségi” hagyomány képviselője. Szekfű felismeri ennek mozgósító erejét, ám megretten tőle, úgy véli, csakis forradalmi izgatásra, felszínes magyarkodásra használható. Mivel szerinte ez vezetett a közelmúlt tragédiáihoz, teljes mértékben elutasítja azt, mint ami gyengítette a Habsburg uralmat. A 19. század sajátos hanyatlástörténetében a kiegyezés a legfőbb pozitívum: „Ausztriával történt egybeházasításunk óta állami függetlenségünk soha nem volt oly reális és biztos, mint a kiegyezési törvény folytán. Deák bölcs méltányossága jobban biztosítja azt, mint győzelmes szabadságharcaink, Bocskai és Bethlen támadásai.”¹⁰

Nem csupán saját korábbi munkájához képest feltűnő a változás: az előző korszakban sokan a kiegyező fejedelmet méltatták, Deák elődeként jelent meg, Szekfű elsősorban „támadó”-ként tekint rá, a haza bölcsével szembeállítva vonultatja fel. Miközben kárhoztatja a Thaly Kálmán neve által fémjelzett „függetlenségi” felfogást, elfogadja és átveszi annak egyoldalú értékelését. Nem követi mestereit, az őt az egyetemi tanárságra ajánló Marczali és Angyal Dávidot, vagy az általa nagyra becsült Károlyi Árpádot, akivel Bécsben közeli ismeretségbe került. Ők Bocskai lojalitását is hangoztatják. Bírálnak akár a fejedelmek aktuálpolitikai célok érdekében való felhasználását – ő viszont nem fordul a szabadságharcos hagyomány kisajátítása ellen (ahogyan például Ady tette), szimbolikus alakokként ábrázolja őket, mintha támadásaik egyformák lettek volna.

A kiegyezéssel szembeforduló ábrándokat kergetnek, irreális ellenzékiességük természetlen, káros, így lesz „szerves” következménye 48–49-nek, majd a 67 utáni függetlenségi politikának 1918–19 és Trianon. A mű első sorban a 19. századi liberalizmust hibáztatja, ám mivel a kurucos-függetlenségi ellenzék gyakran hivatkozott a „szabadságharcos” erdélyi fejedelmekre, őket is felvonultatja. „48 megmaradt a magyar függetlenség gyűjtőlencséjének, mely magában egyesíti Bocskai és Bethlent Rákóczi át Kossuthig minden nemzeti hősünk fogalmát, magában foglalja a teljes nemzeti függetlenséget, az Ausztria nyomásától megszabadult nemzeti autonómiát és mindazon szenvedélyeket, melyek Bécs százados nyomása alatt bennük kifejlődve végül kurucos németgyűlöletben érték el tetőpontjukat.”¹¹ Németh találóan mutat rá: Szekfű „a szűk 1919-es liberalizmushoz csinál egy igen tápat... Afféle praeliberalizmus volt, ha jól meggondoljuk, már Erdély és a kurucság is.”¹² A fejedelem egydimenziós marad, csak hogy most már az elítélendő liberális „ősök” egyike, akik Kossuth szabadságharcát és az első világháború utáni bukást vetítik előre.

Ezt követően Erdély megítélése is gyökeresen megváltozik: szó sincs már belső függetlenségről, a „magyar nemzeti gondolat” védelméről, különállása „nem nevezhető autarkciónak, legfeljebb a török szuveraintól engedett autonómiának... autarkája még Bethlen Gábor uralkodása alatt is csak posztulátum, nem pedig valóság volt... az erdélyi autonómia... árnyékfogalom... Bethlen Gábor uralmát megelőzőleg és a 16. század folyamán is.”¹³ Egy gyenge és kiszolgáltatott ország képe bontakozik ki e sorokból, pedig néhány éve éppen függetlenségét, erejét emelte ki, amikor „a török uralom alatt is lényegileg önálló életet élt” és képes volt megőrizni a magyar államiság folytonosságát.

Bocskai előzőleg a vallásszabadság védelmezője, 1923-ban is úgy látja, a bécsi béke a „vallásszabadságról”¹⁴ rendelkezett. Fő művében, a *Magyar történetben*, valamint több cikkében viszont tagadja a tolerancia meglétét, ami egy modern fogalom visszavetítése, a többnyire szegény származású prédikátorok „súlyosan érezték a határokat, melyeket működésük elé egy-egy katolikus földesúr von, aki az alatta élő falvakat is katolikus hitben tarthatja”. A hajdúk és prédikátorok nem voltak „az egyének lelkiismereti szabadságának szószólói”, nem igaz, hogy századokkal megelőzték volna korukat!¹⁵

E szemlélet jegyében írja meg a korszak reprezentatív történeti összefoglalása, a *Magyar történet* számos kötetét.

Az 1930-as évek második felében újabb fordulatra kerül sor értékelésében. Hitler hatalomra kerülése, majd a háború felé való sodródás nagy hatással vannak publicisztikai és történetírói tevékenységére, az addig uralkodó német orientációja visszaszorul, a változó körülményekhez alkalmazkodva, úgy tűnik, jobban megértette azokat a történelmi személyiségeket, akik viharos körülmények közt, két nagyhatalom szorításában igyekeztek megteremteni a magyar politika mozgásterét. Akiket korábban keletieknek, kismagyaroknak minősített, más történelmi helyzetből egészen másnak mutatkoznak.

Amikor 1939-ben, az általa szerkesztett nevezetes *Mi a magyar?* tanulmánykötetben a magyar jellemről ír, a korábban lebecsült fejedelemség történetének három kiemelkedő alakját választja mintának, ők azok a „nagy politikai tehetségek, akik a hazai föld primer szeretetéből éveket és évtizedeket átdolgoztak a szétszakadt ország egyesítésére.” „Három nemzedék három nagy magyarja” közül az utolsó Bocskai („elődjei” Fráter György és Báthory István). Korábban rokonszenve egyértelműen azoké, akik mindvégig kitartottak a „nyugati” irányzat mellett, Bocskait megosztó személyiségként mutatja be, most már úgy látja, legfőbb célja az ország egységének megvalósítása, amelynek érdekében előbb „a németet” választotta, utóbb „a török szövetségese lett”. Benne a magyar machiavellista politikus rajzát alkotja meg: „A törökhöz állva nem melegegett vele össze;

azt kell hinnünk, hogy a haza boldogulásának akadályozóit, törököt és németet, sem nem szerette, sem nem gyűlölte. Mindegyiket hidegen nézte és nyugodtan mérlegelte hatalmi eszközeiket és módszereiket.” A fejedelem ismét „a protestáns vallásszabadságnak Európaszerte ismert kálvinista harcosa”¹⁶

Ekkoriban keletkezett egy hosszabb összefoglaló munkája Magyarország 1606 utáni történelméről, mely akkor nem jelent meg. Ebben sincs szó Erdély elszakításáról, az egységes nemzeti lélek szétfoslásáról, a bécsi megbékéléssel „a magyar rendi állam visszanyerte függetlenségének nagy részét, melyet a 16. század folyamán lassanként elveszített, s magyar nemzeti törekvéseiben, Bocskai akarata szerint, az újonnan berendezett Erdélyi Fejedelemségre támaszkodhatott.” A bécsi béke jelentőségének elismerését mi sem jelzi jobban, mint annak elnevezése: „1606-iki alkotmánytörvények”. Visszatér az 1920 előtti értékeléséhez, Erdély mindig készen áll „a királyságbeli magyarok alkotmányos és vallásszabadságának védelmére”, ezzel megvalósítja a Bocskai által kijelölt szerepet – azt, amit éppen ő minősített néhány éve idealisztikusnak – „valóban a magyar faj védőbástyája lehetett a két ellenséggel, törökkel és némettel szemben.” A fejedelemség függetlenségének célja az államon kívül feküdt: „a királyságbeli magyarság életfeladatait” kellett beteljesítenie, a Portával való jó viszonya „eltávoztatta a magyar-török háború veszélyét is”¹⁷

Erős Vilmos, ugyancsak a Valóságban úgy véli, Szekfű nézeteiben valójában nem állt be lényeges fordulat az 1930-as években, azok „kontinuusnak” tekinthetők, ugyanazok a kérdések foglalkoztatták, mint korábban.¹⁸ Csakhogy azokra időnként eltérő válaszokat adott. Ez részben érthető, hiszen különböző történelmi helyzetekben, más nézőpontból más arcát fordítja felénk a múlt, ám kétségtelenül zavaró, és megakadályoz abban, hogy egyértelműen megragadjuk álláspontját. Mit tarthatunk „Szekfű-féle” felfogásnak pl. Bocskai fejedelemségének megítélése kapcsán?

(*A Magyar történet Bocskai portréjának ellentmondásai*) A fentiekben ismertetett két fordulat elsősorban „külső”, politikai fejlemények következménye, ám jól kivehető belső vívódása, fő művében meglepően ambivalens, ugyanakkor kétségtelenül izgalmas, és minden korábbinál összetettebb Bocskai-kép tárul elénk.

Elmarasztalja a fejedelmet, amiért a „törökbarát koncepció” nyomán a magyarság elszakadt „kétszáz esztendőös törökverő múltjától, megpróbálta az ősi ellent saját céljai szolgálatában felhasználni... lelkében nem ég többé a pogány elleni küzdelem zsarát-noka.” Egyértelműen állást foglal: „A keleti magyar, Erdély fejedelmeinek példáját követve, kezdett megnyugodni a török uralomban, s közömbösen vette tudomásul, hogy Budavárában és Dobó István várában török basa székel, valamint hogy Erdély is Konstantinápolynak van immár sokkal állandóbban alávetve, mint még Bocskai előtt.” A zsitvatoroki békével „hirtelen és váratlanul” kiszorul „a történet homlokteréből a török kérdés, mely az elmúlt századnak mindennél hatalmasabb központi élménye volt”.

A Porta védnöksége alatt létező Erdély függetlensége az oszmán uralom állandósulását jelentette, „a magyarság beláthatatlan időkre lemondani kényszerül ősi területe visszaszerzéséről, három nemzedék erőfeszítéseinek tárgyáról.” Éles szavakkal ítéli el a fejedelemséget, amely ekkor, vagyis 17. századi „megalakulásakor jó hazafiak, katolikusok és protestánsok előtt azon tál lencsének tűnt fel, melyért el akarják adni az ősök örökségét.” Bocskai Erdély megerősítésével „szükségszerűleg megsemmisíti azon reménységeket, melyek a mohácsi vész óta lefolyt nyolcvan esztendő alatt soha nem aludtak ki végképpen a hazafiak lelkében, azon reménységeket, melyek megvalósításáért immár három generáció dobta oda áldozatul életét a naponkénti török küzdelemnek.”

Emelkedett mondataival őt teszi felelőssé a hosszú háború eredménytelenségéért:¹⁹ „épp akkor szerzett barátot a törökben, mikor az fegyveres ellenségnek nem is volt már félelmes. A tizenöt éves háború végkép felőrölte a török hadi erőt, mely az évtizedes perzsa hadjáratokban is erősen megfogyatkozott.”²⁰

Saját korábbi szintéziséhez képest hatalmas a változás: Erdély a 16. században „csak szükségalakulat”, létrejött „a nemzettest csonkulását... a természetellenesen, erőszakkal leszakított tagok reflexmozgását, tengődését jelentette”. A trianoni trauma tagadhatatlanul befolyásolta őt: „a kettéválás nem „magyar nemzeti szükséglet: hatalmi szónak, külpolitikai kényszernek lett az eredménye, s e tekintetben a szultáni parancs, mely nem tűrte, nem tűrhette a keleti és nyugati magyarság egyesülését, az európai történetben szinte példátlan erőszakot konstituált, melyhez hasonlóra csak a világháború utáni békediktátumok mertek vetemedni.” A török hódítás következményeként „éppen úgy erőszakoskínálta, fenyegetésalkotta állam, akárcsak a német birodalomtól eltiltott osztrák alakulat. Ha lehet, még inkább az, mert jóformán alig rendelkezett a külön államiság előzményeivel.”

Idegenkedve tekint a formálódó fejedelemségre, tényleges függetlenségét a bécsi békétől számítja, megfélelkezve annak Bocskai előtti teljesítményéről. A Fráter György által bevezetett intézmények „nem képviselheték többé a régi magyar állami hagyományokat”, vele szemben „a tradíciót, az ősivel való összefüggést, a nyugati fél tartotta fenn, az, amely egyúttal, idegen eredetű király alatt, idegen tartományokkal szoros összefüggésben, az európai hatásnak is sokkal inkább ki volt téve. A régi tőből ez a nyugati állam az új hajtás, mely újra törzssé izmosodik, minden más életforma, még az erdélyi is, mellette csak esetleges, időleges mellék-hajtás, mely nem önmagának, hanem külső körülményeknek köszöni létét.” Erdély már nem a nemzeti és vallásszabadság, a modern Magyarország bölcsője, a nyugati országrész az állami folytonosság letéteményese.²¹

Németh Lászlót meghökkenti a változás: „az Erdélyről olvasottaknál azonban meg kell dörzsölni a szemünket”, mindaz, amit *A magyar állam életrajzában* írt a fejedelemségről, „tökéletesen ellentéte annak, amit a *Magyar történetben* és *Bethlen Gáborában* állít.”²²

A fejedelem nevezetes Erdély-konceptiója „a magyar nemzeti politika szempontjából... kétségtelenül megalkuvást, a viszonyok előtt meghajlást jelentett”, hiszen „teljesen födte a török álláspontot, melyet Szolimán fejezett ki először, nem engedte meg semmi áron, hogy a kettős királyválasztás következményei elsimuljanak, és a kettészakadt ország ismét egy fő alatt egyesüljön.” Ekkor „Európa védbástyájának százados őrei az ősi ellenséggel együtt, nem mint szegény, alávetett, hódoló kis vazallusok, mint még Zápolyai János, hanem jól felfegyverzett harcosok, egyenrangú szövetségesek indulnak keresztény, magyar vár ostromára.”²³

Mindezek mellett ott vannak az elismerő gondolatok: Bocskai „egy fejfel” kimagaslik kortársai közül, „belső kormányban és hadvezetésben idegen gyámkodástól függetlenül, vezető, rendelkező, első szerepet” tölt be. Miután annyit tett Erdélynek a királyi országrészhez való visszatérése érdekében, kénytelen levonni a megfelelő következtetéseket, kiábrándul a nyugati koncepcióból, „a Habsburgi Magyarország első nagy realistájává” válik, akit „rendkívüli realiztikus érzék” jellemez.²⁴

Csak úgy sorjáznak a dicsérő jelzők: „a kezdődő század legvilágosabb fejű, legbiztosabb politikai érzetű magyarja”, „hatalmas reális érzékkel” bír, „nagy realista”, a „dolgot ömagát néző, bismarcki magyar”, ezért „magasabbrendű államférfi”. A fejedelemség alatta már „nem a régi... Basta alatt meghúzódó, Báthory Zsigmond és oláh vajdák előtt annyiszor alázkodó kis Erdélyország, nem a három nemzet laza, anorganikus konglomeratuma”. Hosszú távú megoldást keres, amely „nem máról holnapra, hanem hosszú évtizedekre biztosíthatja” a stabilitást, és sikerül olyat találnia, amely „saját erejéből is meg tudott

állani lábán, sőt még Bethlen korában, eredeti feladatain túlmenően is használható volt”.²⁵ Mindez kiváltja, az őt máskülönbben határozottan bíráló Németh elismerését: „Kemény Zsigmond is alig írhatott volna jobbat a Bocskai-féle magyar realistákról, mint ő.”²⁶

A kettősség különösen ott feltűnő, ahol Bocskait ismét jelképes alakként szerepelteti: Kelet és Nyugat szembenállását igyekszik minél szemléletesebbé tenni, ragaszkodik korábbi beállításhoz, ezért kiterjedt levelezésük alapján a fejedelem és főtanácsosa, Illésházy István kapcsolatára irányítja a figyelmet, kettejükben két, látszólag kibékíthetetlen világot mutat be. Nagyformátumú személyiségekről van szó: a majdani nádor „a mozgalom ügyét országos és középeurópai magaslatra emelte, pozitív eredményhez juttatta”, a bécsi béke közös sikerük: „ez a két magyar nagyúr, akik birtokaik elvétele miatt fordultak el a Habsburg-háztól, most visszatérve megpróbálják az utolsó század minden konfliktusát rendezni, minden problémájának méregfogát kihúzni.”

„A nagy ellentétet Nyugat és Kelet vonzóereje okozta... a nyugati magyar és a vele szembe fordult erdélyi-tiszai lélek ekkor jelentkezik Bocskai és Illésházy lelkében, akik így előreformált szimbólumai a század egész fejlődésének.” Dualisztikus látásmódja kétségtelenül szerepet játszott abban, hogy „mély szakadék”-ot vél felfedezni köztük, „melynek egyik partján a nyugati, Habsburgi Magyarország, a másikon a Nyugat felé felfegyverzett Erdély fog állani a 17. század következő évtizedeiben”.

Illésházy több alkalommal ajánlotta Bocskainak Erdély különállásának megerősítését, majd néhány alkalommal bírálta Erdély „elszakításáért”, később elfogadta a különállás szükségességét. Más téren is valójában a fejedelem politikáját folytatta, Szekfü azonban a különbségre helyezi a hangsúlyt: míg Bocskai számára Erdély nemzet- és alkotmányvédő feladatokat lát el az idegen elnyomás ellenében, Illésházynek szükséges rossz, a földrajzi helyzet következménye, léte megakadályozza egy újabb háború kitörését, függetlenségébe bele kell törődniük a török uralom hanyatlásáig.²⁷

Neheztelését elsősorban az egység megszűnte váltotta ki, a *Magyar történet* általa írt kötetében, monográfusa szerint tulajdonképpen „az államterület és a magyar politikáló osztály értékrendje kettészakadásának a történetét mondja el.”²⁸ Szekfü úgy véli, létezett egy középkori „egységes nemzeti lélek”, amelyet a Bocskai felkelésében előtörő ellentétek „foszlányokra készülnék szagatni.” Erdély az ő elgondolásában, utódai által megvalósítva lesz „valóságos, öncélú állam, mely most már nemcsak északi és nyugati hatalmakkal, de az anyaországgal is egyenrangúnak tartja magát.” A bihari nagyúr „példátlan politikai sikere volt, hogy az egész nyugati Magyarország ellenzésével szemben kiharcolta Erdélynek a magyar királyságtól való függetlenségét”. Terminológiájának megfelelően Bocskai koncepciója nem más, mint „kis Magyarország” létrehozása, ami „kiszorítandó volt a lelkekből Nagymagyarország őseitől örökölt képét, mit eddig még minden magyar öröknek, a magyar faj egyetlen lehető területi életformájának tartott”. Másutt viszont arról ír, hogy Bocskai „Erdéllyel a magyarországi magyarságot akarta fenntartani”, a fejedelemiség Bethlen idején válik öncéllá, annak „kialakítása önmagában is nagy és hasznos munka, tekintet nélkül arra, hogy a királyságbeli magyaroknak hasznára lesz-e vagy sem.”²⁹

Monostori szerint Szekfü „árnyalt válaszokat” adott a kismagyar–nagymagyar kérdésre, magam sokkal inkább Németh Lászlóval értek egyet: „senki úgy bele nem ragadt a kuruc-labanc kátyúba, mint ő. Valóságos lélektani rejtély, hogy egy ilyen nagy képzettségű és nagy anyagú író, hogy tud kétezer oldalon át ebben a most már igazán fölülmúlható antinómiában újra és újra alámerülni.”³⁰

A „kuruc” mellett időnként a „nagymagyar” Bocskai alakja bukkan fel, meglepő a kettősség a „koronás fejedelem” értékelésében. „Szabadsághősnek” tartja, Kossuth elődének, ám rögtön szembeállítja vele, „nem volt az a szerencsés természet... aki lelkesedésében

nem látva a valóság veszélyeit, bátran haladt az úton, melyről a szabadság ideája intett neki.” Dicséri, amiért új koncepció megvalósítására törekszik, hosszú távra szeretné a magyarság jövőjét biztosítani, ő az első, akinek a fejében megszületik a két birodalom egyensúlyozásának gondolata. Míg Fráter György és Bethlen Gábor a két szomszédos birodalom egymás elleni kijátszásával, azok kihasználásával kísérleteztek több-kevesebb sikerrel, Bocskai „komolyan állandónak hitte a viszonyt, melyet a két fél közt volt megalapítandó”. Tartós megoldást akar, olyat, amely egyaránt elfogadható a feleknek, és amely lehetővé teszi a béke helyreállítását. Harcának célja nem a győzelem, akárcsak Deák, „békességet... állandó nyugalmat akar elérni... nem folytonos feltámadást, minőket zseniális utóda, Bethlen Gábor, rendezett: Bocskai eredeti koncepciója mindörökké ki akarta zárni a polgárháború lehetőségét.” Bethlen és I. Rákóczi György támadásai „nem az ő gondolatkörében gyökereztek”.³¹

Itt képes megragadni a jeles erdélyi államférfiak politikája közti egyik fő különbséget. Annál meglepőbb, amikor a *Három nemzedék*hez hasonlóan ismét Deákkal szemben, támadóként sorakoztatja fel, azok mellett, akiktől korábban megkülönböztette! „Deák és Ferenc József műve a nemzeti szuverenitást és autarkiát sokkal inkább biztosítja, mint 1526 óta bármely törvényünk, vagy akár Bocskai, Bethlen, Rákóczy György és Ferenc támadásai.”³²

Tudja, szükség volt egy olyan személyiségre, aki képes a törökhöz közeledni, tisztában van vele, mennyit tett Bocskai a Habsburgokkal való kiegyezés érdekében, reálpolitikát folytatott, hosszútávon működőképes koncepciót alkotott. Mindezek dacára nem tud szabadulni saját megosztó szemléletétől, Trianon utáni rögeszméjétől, mellyel korának politikai történéseit, a Monarchia és a történelmi Magyarország szétesésének vélt és valós okait vetíti vissza a múltba, ahol az Erdélyi Fejedelemség pusztája léte a keresztény erők, a magyarság gyöngítését jelenti. Ezért lesz Bocskai fordulata végzetes lépés, amely hasadást idézett elő az addig egységes „magyar nemzeti lélek”-ben. Az 1920-as évek Magyarországból olyan követelményrendszert állít a 16–17. századi Erdély elé, amelyet az nyilván képtelen teljesíteni. Benda Kálmán visszaemlékezése szerint, tanára „átmeneti jelenségnek, epizódnak” tartotta Bocskai fejedelemségét, azzal szemben a királyság hordozta a magyar történelem alakulását. „Még az is lehetséges – mondotta –, hogy Bocskai fölkelése, a magyaroknak Bécs ellen a török hatalommal való megegyezése kitolta az ország oszmán hódoltság alóli felszabadításának idejét.”³³

Őt teszi felelőssé az erős fejedelemség megteremtéséért, amellyel megosztja a magyarságot és ellehetetleníti az eredményes törökellenes harcot, néhány sorral odébb már az egységre törekvő politikust csodálhatjuk benne, aki Illésháznak semmit sem köt annyira lelkére, mint „a magyar nemzetségnek örökösön való megegyesését”, amit noha „mindenik császár bánni fog, de minékünk ez a fundamentoma megmaradásunknak, hogy egyik magyart az másikkal ne rágassák, ételessék...” Szekfű szerint, Bocskai közvetlen utódai nem vesznek tudomást az erdélyi nemzetvédelemről, szintézisében egy fejezet címe: *Erdély Bocskai végrendelete ellen*.

Találunk olyan helyet, ahol egyszerre sikerül bemutatnia a bomlasztó és bölcs Bocskait: „nem alkotott ideális koncepciót, mely a magyarság életében haladást, nagyobb energia-fejlesztést jelentett volna, de ő volt az egyetlen, aki a valóság talajára állva lemondott az akkor elérhetetlenről és megalkotta azt, ami az adott helyzetben és sokáig utána, egyedül volt elérhető. Az erdélyi koncepció lemondás Nagymagyarországról, visszavonulás, de ezt senki sem vethette Bocskai szemére, aki akkor az egyedüli alkotó magyar volt.”³⁴

Zavaró kettősség ez: mintha megvalósíthatatlan célokat kérne számon tőle, mintha szemére vetné, amiért „a valóság talaján állt”. Ítéletét saját korának eseményei magyarázzák: előbb a hangzatos jelszavakat puffogató, Erdélyt idealizáló függetlenségi politikával való

szembenállása, majd a fájdalmas Trianon-trauma, amely a múltbeli különválást is érthetlenné, és elfogadhatatlanná teszi. Bár tudja, hogy „az egyedül elérhető” lehetőségről volt szó, károsnak tartja a keleti, kismagyar politikát, amely megosztja a magyarságot.

Mínta Szekfűben a történész és az ideológus viaskodna.³⁵ A történész keresi az „igazságot”,³⁶ az ideológus megtalálta azt, az előbbi megértésre törekszik és elsősorban kérdéseket tesz fel, az utóbbi válaszokat, „útmutatást” ad, hősokeket és felelősöket nevez meg. A *Magyar történetet* elsősorban szakmunkának tartják, ám ennek oldalain is jól érzékelhető a kettősség.³⁷ A realista Szekfű tudja, hogy az oszmán hódítás korában a keleti befolyást el kell fogadni, dicséri Bocskait, aki képes hosszú távon működőképes megoldást találni. A romantikus Szekfűt érzelmei irányítják, nem tud ebbe beletörődni, elítéli a fejedelmet, amiért fellépése nyomán háttérbe szorult az ősellenséggel szembeni harc. A történész nagyra tartja a realpolitikust, Deák elődjét, az ideológus, a politika hősokeket kisajátító igyekezete nyomán a lázadót, a keleti magyarság jelképes alakját látja benne, aki letér a nyugati szövetség egyedül üdvözítő útjáról, és tulajdonképpen Kossuth fellépését előlegezi meg. Jellemző a *Magyar történet* Bocskai-fejezetének záró képe: „A magyarság két, egymás ellen fordult szervezetben indul neki az új századnak.”³⁸

Végeredményben nem tud szabadulni a kettősségtől, a szembenállás képzetétől, így továbbra sem világos, hogy mi a „Szekfű-féle felfogás”?

(*A 19. századi történetírás eredményeinek átvétele*) Miközben elavultnak minősíti a korábbi történetírást, valójában sok téren annak eredményeit közvetíti. Ha számba vesszük, mit értékel az utókor Szekfű Bocskai-képéből, nem sok sajátosságot találunk.

Monostori felhossa, hogy a bihari nagyúr támadása jogos. Ezt Horváth Mihály reformkori fellépése óta hangoztatják a történészek, általánosan elterjedt nézetük szerint a felkelés oka Rudolf téves politikája, és a kassai főkapitány, Belgiojoso támadása, nemzeti reakcióról van szó, Szekfű is ilyenként mutatja be.

A 19. század közepétől hangsúlyos a kiegyező, lojális fejedelem képe, ami uralkodó marad az egész korszakban, néhányan Deákkal állítják párhuzamba. A magyar történettudomány kiválóságai számára természetes a kuruc-labanc ellentétben való felülemelkedés.

A Monostori által emlegetett Bocskai-féle egyensúlypolitikát Szekfű előtt többen méltatták. Tanárky Gedeonnál „nyugat és kelet közti súlygyen fenntartásának politikája biztosította” a felkelés sikerét. Szilágyi Sándor hasonlóképpen jellemzi politikáját: „kivívni Erdély szuverenitását a török és német ellenében mennél többet, de egyikkel sem semmisíteni meg teljesen az összeköttetést, hanem fenntartani az egyensúlyt e két között: oda emelni Erdély hatalmi állását, hogy békében szavát, háborúban kardját ő vethesse döntőleg a mérlegbe.” Az ő érdeméből, „mint állam állott szemben Erdély két nagyhatalommal”. A fejedelemség hivatása a két birodalom közti egyensúly fenntartása.³⁹ Szekfűnél Bocskai az első, akinek a fejében megszületik e gondolat: „a két hatalmas szomszédot egyensúlyba akarja hozni, hogy ne feküdhessek többé rá ormótlan erejével a megmaradt kis magyarságra.”

Várkonyi és Nagy László dicsérik realista fejedelem-képét, amit viszont már egykori levéltári felettesénél, az általa Bocskai történetírójaként számon tartott Károlyi Árpádnál megtalálunk: „reális politikát” követett, békére törekedett, józan fejvel megvalósítható célokat tűzött ki maga elé, nem kergetett „lidércfényű ábrándokat”, „reális gondolkodású agyába” azok „sohasem férközhettek be”.⁴⁰

Monostori, csakúgy, mint Nagy, kiemeli, hogy Szekfű szerint Bocskai jelentősége meghaladja Bethlen Gáborét, hiszen nem akart polgárháborút kirobbantani. A Szekfű által nagyra tartott Andrássy Gyula korábban jóval részletesebben sorolja a kettejük közti

hasonlóságokat és különbségeket, így például nála Bocskai harca önvédelmi, Bethlen kezdetől támadó fél, az előbbi bár felhasználja a törököt, valójában a nyugati szövetség híve, az utóbbi „inkább a török szövetség barátja.” Bocskai meg akarja törni a zsarnokságot, nem akarja felbontani a kapcsolatokat, vele szemben Bethlen el akarja szakítani az országot azért, hogy „Szent István koronáját a szultán védelme mellett a maga számára megszerezze”. Bethlen be akar avatkozni az európai harcokba.⁴¹

Az általa oly gyakran és megragadóan alkalmazott kelet–nyugat szembeállítást is elődeitől vette át, például Bocsor Istvántól, akinek összefoglaló munkájában ez a kettség határozza meg az ország történelmét,⁴² vagy Tanárktyól, aki a *Nyugati hatás* és a *Keleti hatás* c. fejezetekben vázolja a török hódítás előtti időszak történéseit. Elsősorban Andrassy hathatott rá, az ő kiegészéről megjelent munkájának⁴³ példányában számos ezzel kapcsolatos gondolatot aláhúzott.⁴⁴

Másban is követi az elődöket: az akadémikus Fraknoi, és a mára az ismeretlenség homályába tűnt Kókai Kun Béla egyazon évben, több mint félszázaddal a *Magyar történet* megjelenése előtt, saját összefoglalásaikban a magyarság megosztásával vádolják a fejlődést.⁴⁵ Bocsor és Acsády Ignác hozzá hasonlóan a törökhöz való csatlakozás miatt keseregnek.⁴⁶ Andrassy a törökellenes harc elhanyagolását fájtalja, és úgy látja, hogy a nemzet lelkében történt változás,⁴⁷ a fiatalon elhunyt Szalay József, valamint Károlyi Árpád a fejedelem Machiavellihez való hasonlóságát veti fel.⁴⁸

Többen (Szalay László, Fraknoi, Károlyi, Beöthy Zsolt) szólnak korábban a Bocskai–Illésházy ellentétről, Andrassy-nál például Illésházy csakúgy, mint az őt a nádori tisztségben követő Thurzó György, „a labancok javából való. A királlyal való egyetértésben látja mind a kettő a nemzet nagy érdekét.”⁴⁹ A sort még folytathatnánk, hiszen ugyanúgy a békére törekvő fejedelem alakját emelték ki, aki véget akar vetni az elhúzódó és kilátástalanná váló háborúnak, vagy méltányolják, amiért megpróbálkozott a hajdúk bekapcsolásával a rendek közé.

Monostori idézi Pálffy-t, akinél Szekfű a források tanulmányozása, és „sokesztendei bécsi levéltári kutatást követően jutott arra a következtetésre, hogy a Habsburgok magyarországi berendezkedését nem lehet sematikusán elítélni. A magyar történelmet a közép-európai hatalmi viszonyok keretében vizsgálva úgy vélte, a Habsburgok a Magyar Királyság törökellenes védelmében a magyar nagybirtokos arisztokratákkal együtt alapvető szerepet játszottak.”⁵⁰ Az elődök természetesen jól tudták, hogy nem lehet egyoldalúan elítélni a Habsburgokat, felismerték a nyugati segítség fontosságát, azt, hogy Mohács után a Porta hódító szándékai ellenében a királyság rendjei csakis az erős Habsburg Birodalom támogatásában reménykedhettek. Andrassy-nak nem volt szüksége sokesztendei levéltári kutatásra ahhoz, hogy belássa mindezt. Hosszasan ír a nyugati (és keleti) szövetség előnyeiről, amikor arra a kérdésre keresi a választ, melyik út volt a helyes? Következtetése szerint „a török szövetség politikája teljesen téves”,⁵¹ a magyarságnak a Nyugat mellett kellett síkra szállnia, „azon irány mellett, amellyel múltja és jövője elválaszthatatlanul össze volt kötve, amelynek érdekében már annyi dicsőséget szerzett, amelynek köszönhetette szellemi tőkéje java részét, s amelynek győzelmét szíve mélyében minden magyar ember kívánta is.” Egyértelműen Szekfű későbbi „nagymagyar”-jainak dicséretét zengi, akik a Habsburg-szövetség mellett döntöttek, ezért „az utókor elismerése megilleti őket”. Erdély keleti szövetsége a 16. században káros a magyarságra és a kereszténységre nézve. Azt is tudja, hogy a királyi országgrész képtelen magát megvédeni a töröktől, ezért rászorul a birodalmi segélyre: a 16. században „a Habsburgok nem magyar tartományai többet fizetnek a közös harc céljára, mint mi”⁵²

A Monostori által felhozott további történeti témákban (Rákóczi-szabadságharc,⁵³ 18. század,⁵⁴ kiegészés⁵⁵) Szekfű álláspontjának szintén vannak 19. századi előzményei.

Mi lenne hát a „Szekfű-féle” felfogás?

Természetesen nem mondhatjuk, hogy Szekfű csupán átvette az őt megelőző történetész-nemzedékek eredményeit, ám eredetisége, példátlan népszerűsége és máig tartó hatása talán nem feltétlenül csak történetíróként megfogalmazott új felismeréseinek köszönhető. Különleges értelmezési kerete, kiváló stílusa, jellegzetes problémaközpontú megközelítése, nagyszerű szintézis-teremtő képessége, az általa többé-kevésbé következetesen alkalmazott nézőpont, az egyes korszakok megkülönböztetésére használt elnevezései, a kor „lelkének” megragadására tett kísérletei, a történelmi személyiségek alapos lélekrajza, a segédtudományok eredményeinek használata egy minden korábbinál egységesebb, sokrétűbb és „gazabbnak” tűnő összefoglaló megalkotását tette lehetővé.

A *Magyar történettel* ő lett „a Nagy Historikus”.⁵⁶ Az eseménytörténettel alig törődve az egyes korszakok legfontosabb problémáit igyekezett megragadni, az akkori embereket foglalkoztató dilemmákról, a korszakokról olvashatunk nála, ezzel átélhető történeté válik a történelem. Mindeközben saját korának gyötrő sorskérdései is fel-felbukkannak a műben.⁵⁷ Dualisztikus szemléletmódjával elmélyítette az ellentéteket, gyakran sarkos megfogalmazásaival látszólag könnyen érthetővé, egyszerűvé vált a múlt. Ismételjük meg: Bocskai (kényszerűségből bár, de) a török szövetséget választotta, így benne jelentkezik elsőként az „erdélyi-tiszai lélek”, megosztja a magyarságot, fellépésével megszűnik a „törökellenes egységfront”, a magyarság elszakad „kétszáz esztendő törökverő múltjától... lelkében nem ég többé a pogány elleni küzdelem zsarátnoka”. Erdély nem más, mint „azon tál lencse... melyért el akarják adni az ősök örökségét”, létrehozásával Bocskai megteremtette Kismagyarországot, amelynek létrehozása „kiszorítandó volt a lelkekből Nagymagyarország ősöktől örökölt képét, mit eddig még minden magyar öröknek, a magyar faj egyetlen lehető területi életformájának tartott.” Tudjuk, Szekfű hatni akart, szuggesztív erejű sorai az ideológus szenvedélyességét tükrözik, és biztos támpontokat nyújtanak az érdeklődőknek, ugyanakkor a műben kevésbé látványosan bár, de jelen van a historikus is, aki összességében a fentínél jóval árnyaltabb képet nyújt.

(Az „*akadémiai tízkötetes*” véleménye) Monostori szerint, a magyar történetírás az 1960-as évektől a „Szekfű-féle felfogás” nyomán, őt felelevenítve lépett túl a második világháború után elterjedt egyoldalú, torz beállításon. Az alábbiakban röviden összevetem a 20. század második felének reprezentatív összefoglalásával. A minket érdeklő kötet hosszas műhelymunka nyomán készült el, a történetésztársadalom jelentős részének véleményét tükrözi, és akkor jelent meg, amikor a politikai hatalom részéről korábban meglévő ideológiai elvárások már kevésbé éreztették hatásukat.

Monostori idézi Makkai Lászlót, aki ebben az összefoglalóban arról ír, hogy Bocskai szeme előtt nem a társadalom demokratizálása lebegett, amikor a hajdúságra támaszkodott „egyszerűen a magyar rendiség társadalmi bázisának mérsékelt kiszélesítésére törekedett”. Szekfűnél a fejedelem „rendkívüli realisztikus érzékének” köszönhetően a „hajdú-ellenzék nemcsak leszerelte, hanem a béke ügyén munkálkodó rendek közé is bekapcsolta... ezzel a megmerevültnek tartott rendiség egy új, demokratább taggal egészült ki.” Itt tehát éppen a „demokratizálásról” olvashatunk: „ezek a földetlen elemek most szolgáltak meg először magyar rendi gyűlésen, míg a korábbi országgyűlések mindnyájan a birtokosok gyülekezetei voltak, ahol az ügyeket kizárólag a földesurak szemével nézték.”⁵⁸

Ebben is követi az előző korszak szerzőit: Korábban Károlyi emeli ki egy új réteg megjelenését és tevékeny részvételét Bocskai gyűlésein.⁵⁹ Acsády mintha a reformkori jogkiterjesztés liberális elvét vetítetné vissza: „az ország, sőt a saját érdeke is megkívánta,

hogy a tömegek befogadtassanak az alkotmány sáncaiba s az uralkodó osztályok ne csak új vérel frissíttessenek föl, hanem számbelileg is képessé tétessenek arra, hogy a nemesség túlsúlyát Magyarországbán fenntarthassák.⁶⁰

Szekfű a fenti sorokon kívül nem foglalja közre a mozgalom társadalmi bázisával, az őt nagyra tartó Erős Vilmos értékelése szerint „historiográfiai koncepciójából alapvetően hiányoznak vagy másodlagosnak bizonyulnak a szociológiai, társadalomtörténeti elemek... viszolyog mindenféle tömegszerű, kollektív, az alacsonyabb társadalmi rétegekre építő jelenségtől.”⁶¹ Makkainál e kérdés sokkal fontosabb, úgy véli, a fejedelem „szélesebb társadalmi alapra támaszkodott, mint korábban bárki”, amivel „mintát teremtett”.⁶²

A legfontosabb hasonlóság Illésházy és Bocskai éles szembeállítása (ami már jóval Szekfű előtt foglalkoztatta a történészeket). Szekfű Kelet–Nyugat szimbolikus kettősségének jegyében ír viszonyokról, és egyértelmű rokonszenvvel beszél a majdani nádorról, Makkainál az nem csupán a későbbi udvarhű magyar arisztokrácia programját, a „labanc álláspontot” fejti ki, általa a „saját zsebét és hatalmát féltő” nagyúr is megszólal. Bírálja Szekfűt, amiért „a szabadságharc igazi hőségének a Habsburgokkal kiegyező Illésházyt teszi meg, s Bocskainak a Károlyi által még dicső értelemben adott »turáni, brachykefal Machiavelli« jellemzését már a szüklátó, protestáns, »kismagyar« szemléletre alkalmazza.” Ő a genfi emlékművön mellette álló Cromwellel és Orániai Vilmostal hasonlítja össze.

Cáfolja Szekfűt a vallásügy fontosságáról: véleménye szerint a kálvini ellenállási jog meghatározó ideológiai szerepet játszott a mozgalom kirobbanásában, ennek hatására alakult ki a fegyveres felkelés gondolata, amely „meg sem fordult a nyugati lutheránus nemesek és a városi polgárok fejében”. Nehezményezi, hogy Szekfű nyomán Eckhart Ferenc és Révész Imre még ennek az ihletését is megtagadták a mozgalomtól, amelyet „mindenestől Werbőczy szellemében vívott rendi felkelésnek tekintettek”.

Szekfű sajátosan látja a bécsi megbékéléshez kért külföldi garanciák ügyét: amikor a magyar rendek az osztrák és cseh tartományokhoz fordultak, „nem vették, nem is vehették észre, hogy a *pragmatica sanctio* és a 67-es kiegyezés kölcsönös védelmét készítik elő oly eszközökkel, melyet magyar érdek akkor nem kívánt”. A magyar, német és cseh birtoktestek közti érintkezés „különösen Mátyás főherceg érdeke, aki e területekre támaszkodva készült Rudolf ellen fellépni”.⁶³ Makkainál viszont a konföderáció a központosító törekvések háttérbe szorítását, a protestáns vallásszabadság átmeneti érvényesülését és az Erdély-ellenes támadások visszafogását eredményezte, annak „rendi érdekeket szolgáló jellegét csak félremagyarázással lehet vitatni”. A lépés „a közép-kelet-európai országok rendi fejlődésében is fordulatot hozott”, míg korábban a Habsburg-országok rendjei külön-külön vívták harcukat a központi hatalommal, ekkor elsőként valósult meg köztük a közös uralkodó személyét megkerülő, közvetlen politikai kapcsolatfelvétel, és az egymás ügyeiben való érdekelttség.

Természetesen több kérdést (az előzményeket, a bécsi béke fontosságát stb.) hasonlóan látnak, ám azokban már a 19. században kialakult a szakmai konszenzus. Ha számba vesszük, hogy a fentiekben túl miben nyújt többet, miben lép túl Szekfűn az akadémiai tízkötetes, hosszú lajstromot kell készítenünk: nagy szerepet tulajdonít a mozgalom ideológiájának, méltatja a fejedelmi udvar szerepét, hosszasan taglalja a felkelés külpolitikai tájékozódását, nemzetközi kapcsolatait, hallunk annak európai visszhangjáról, egy nevezetes röpirat kapcsán propagandájáról. Szekfű a két birodalom közé szorult magyarság ügyeként tárgyalja az eseménysort. Makkai szerint a fejedelem elsőként használta a konföderáció fogalmát két ország (Erdély és Magyarország) szövetkezésének értelmében, és az egész magyar oligarchián belül egyedülálló pozitív érzelmi kapcsolata a hajdúsághoz és a székelységhez.⁶⁴

Mindezt számba véve Bocskai fejedelemségével kapcsolatban az akadémiai tízkötetes inkább Szekfű ellenében foglal állást, és több téren jócskán meghaladta őt.

Monostori Szekfű Rákóczi-képe kapcsán elismeri, hogy az „többértelmű, több színű”, pályája során változott, ám mégis „megkerülhetetlen, s mivel többször módosította ide vonatkozó nézeteit, az utókor is ekként követi, hangsúlyait ekként helyezi el”. Ez utóbbi mondat meglep, hiszen arról ír, hogy Köpeczi Béla és Várkonyi Ágnes sokkal szélesebb összefüggésrendszert és komplexebb szemléletet jelenítettek meg.⁶⁵ Szekfű valóban megkerülhetetlen, ám számos tévesnek bizonyult, vagy saját maga által cáfolt megállapítása van, dualisztikus látásmódja időnként egyoldalú ítéletekre készítette. Ezeket gyakran nem követte a tudomány, hangsúlyait nem mindig oda, pl. a keleti–nyugati szembenállásra helyezi. Sajnos az általa elmélyített ellentét, a nála megjelenő sémák a történeti köztudatban maradandónak bizonyultak, azokat a leegyszerűsítésekre hajlamos mindenkori politika és publicisztika máig használja.

Mi tehát a „Szekfű-féle” felfogás, amely tovább él?

(A 17. század a kompromisszumok százada) Monostori szerint, Kosáry Domokos,⁶⁶ majd Pálffy Géza⁶⁷ Szekfű nyomdokán járnak, amikor a 17. századot, mint a szakítások és kompromisszumok évszázadát mutatják be. Pálffy meglepő módon „új értelmezés”-ként találja ezt, pedig volna kire hivatkoznia; nem elsősorban a Monostori által említett szerzőkre, hanem mindenekelőtt a dualista korszak historikusaira. Maga Szekfű is idézi Károlyi Árpádot, aki a bécsi békét az első kiegyezésnek tartotta.⁶⁸

Ha Bocskainál maradunk, ő egyszerre volt a korban Habsburgok ellen forduló szabadságharcos és bölcs mérsékeltől tanúságot tevő, békeszerző realpolitikus, Kossuth vagy Deák előde. Harca az erőszakos központosítás, a törvénytelen lépésekkel szembeni jogos fellépés, miközben a tárgyalások és a bécsi béke a kiegyezés előzménye.

Már 1864–65-ben, a *Győri Történelmi és Régészeti Füzetek*ben, az első magyar történeti szakfolyóiratban, a majdani jeles történész, a pályája kezdetén járó Fraknói alapos, négyrészes tanulmányban tárgyalja a bécsi megbékélés létrejöttét. Az „hazánk újabb történetének egyik legfontosabb, korszakot képező momentuma. Hivatva a politikai pártoskodások által szétszaggatott, vallási villongások által emésztett országnak, állami és vallási viszonyainak végleges rendezésével visszaadni a békét és nyugalmat.” A Bocskai által elért béke „lefelőször kísérté meg a protestantizmusnak elterjedése és a Habsburg dinasztianak trónra jutása óta hazánkban jelentkező különféle pártoknak kibékítését; nem elnyomásuk, hanem igényeik elismerése és lehető kielégítése által; miután alapjául szolgált a 17. és 18. század utóbbi egyezkedéseinek, alapjául a régibb közjognak; nyitányul politikai és vallási történetünkben egy új időszaknak: többszörös fontossággal és érdekléssel bír reánk nézve.” Fraknói a szabadságért vívott harcok mellett – és nem azok helyett! – megteremti a kiegyezések korszakát.⁶⁹

Tanárky Gedeon leírásában Bocskai úttörő kezdeményezésére első ízben került sor „a perszonális unió kötelékével fűzött nemzetek törvényszerű szövetkezésére.” Sajnálatosnak tartja, hogy a későbbiekben ez a szövetség nem erősödött meg, egyértelműen a küszöbön álló kiegyezésre, és annak ellenzőire utalva szögezi le: „a kölcsönös túlhajtások és félreértések miatt korunk sem képes felfogni ilyenmő szövetekezés előnyeinek horderejét.” Összefoglalásként a „megalkuvó ősoket” állítja példaként kortársai elé, akik kitarítottak a Habsburg-ház mellett, biztosítva „önállásunk, alkotmányunk és nemzetiségünk... soha nem feledték el, hogy noha elfogadtuk nyugat vallását és kultúráját, de érdekeink kelet által is érintve vannak, s a kettő közti egyensúly mérlegét, az adott viszonyokhoz képest többnyire helyesen eltalálták.”⁷⁰

Ráth Károly a béketárgyalások korai szakaszáról szól, tanulmánya a Győri Történelmi és Régészeti Füzetek folytatásának tekinthető *Századok* első évfolyamában lát napvilágot. Nála a fejedelem „egyike a leglojálisabb alattvalóknak”, kétszeresen hangoztatja tehát: alattvaló és hűséges – ezzel egyértelműen kijelöli az utat, amelyet utódainak többsége a dualista korban követ majd. „Iszonyú lehetett a vész, mely a hazát fenyegeté, hogy egy ily hű kormányember, mint Bocskai István, fegyvert emelt annak elhárítására.”⁷¹ Eddig elsősorban szabadságharcosként vagy rebellisként, hősként vagy áruulóként tekintettek rá, ettől kezdve fontossá vált hűségének, lojalitásának hangoztatása.

1867 után az újságíró Kókai Kun Béla azért dicséri a fejedelmet, mert „diadalmas fegyverrel a kezében” „gyönyörű mérséklet, ildomos eszély, óvatosság” jellemzi, a bécsi béke valódi kompromisszum. Bocskai nem akarta megbuktatni a dinasztíát, sem elszakítani az országot Ausztriától, tisztában volt e kapcsolat előnyeivel, amit „egyetlen egy józan hazafi sem vonakodott belátni”. Ugyanis „őseink higgadt eszüket nem hagyták szívük kesergő érzelmeitől elragadtatni”, kivívott jogaik biztosítékát a bécsi „kényuralmi” törekvések ellen nem az elszakadásban, hanem éppen a lajtántúli népekkel való „bensőbb” szövetkezésben keresték. „Közép-Európa organizmusa... a különböző népfajok békés egyensúlyában fekszik”, a fejedelem mérsékelt politikája a dinasztíával szemben, a „magyar-osztrák szövetséget fenn akarja tartani”.⁷²

A korszak egyik kiemelkedő történésze, Salamon Ferenc, úgy látja, „valamint Ausztriának tudnia kell vala a történelemből, hogy képtelen állandóan leigázni Magyarországot, úgy nekünk is szint onnan tudnunk kell vala több nevezetes példából, hogy minden összeütközés vége csak békés kiegyezés lehet, nagyjából a régi alapon.”⁷³

A dualizmus időszakának második felére felerősödött az idealizált, romantikus múltkép, melynek legfőbb terjesztője Thaly Kálmán. Elsősorban az általa felélesztett Rákóczi-hagyomány vált jelentőssé, de az egész magyar történelmet a nagy hősök, „a dicső Árpádok, Hunyadyak, Bocskaiak, Bethlenek, Rákócziak, Kossuthok”⁷⁴ tettein keresztül mutatja be. Jelképes Szécsen lemondása a Történelmi Társulat elnökségéről és akadémiai tagságáról, amikor 1894 elején az Akadémia koszorút helyez Kossuth koporsójára.⁷⁵ A zajos ünneplés mellett a tudomány legfőbb szervének tisztelgése elfogadhatatlan számára, félreállása tiltakozás a fel-fokozott nemzeti érzelmeknek a közbeszédben és a tudományban való témyerése ellen. A szakma jelesei azonban a közvélemény nyomása mellett sem vették át az egyoldalú szemléletet.

Pauler megőrzi higgadságát: „nem szabad valami tettet a szerint ítélni meg, amint mi most látjuk a dolgokat, teljes összefüggésükben, minden következményükkel.” Mintha Szekfű későbbi kismagyar–nagy magyar ellentétéről olvasnánk: a jelenből visszapillantva a 16–17. századra, „szerencsétlen opportunizmusnak kell tartanunk a protestáns erdélyiek politikáját, mely szultánnak, vezérnek kezét-lábat csókol, csak hogy megmaradhasson; s az elvűséget, az igazi magyarságot a dunai magyarokban Esterházy Miklósnban, néhány Zrínyiben kell találnunk, kik fenntarták a független Magyarország tradícióit, meghaltak várak falán, ha kellett, de Magyarország szabadsága fölött alkuba nem bocsátkoztak.” A meglepő folytatásban a katolikus szerző leszögezi, hogy az adott körülmények között Bocskai reálpolitikát folytatott, lépései a magyarság megmaradását szolgálták, nem hibáztathatjuk, amiért a törökre támaszkodott, „mert akkor és azon viszonyok közt, csak így tudott abból a rongyból, amit akkor osztrák kézben Magyarországnak neveztek, ismét országot csinálni... a bécsi béke örök dicsősége marad ez opportunizmusnak és a protestantizmusnak, s ez maga kiérdemelte e politikának, a protestantizmusnak a magyar nemzet örök háláját.”⁷⁶

A leegyszerűsítő vélemények elsősorban a publicisztikában terjedtek, ahol a függetlenségi író-politikus, Eötvös Károly értetlenkedik: Bocskai „miért nem vitte tökéletességre dicső vállalatát? Miért kötött félszakos békét ő is, mint főséges utódja, Bethlen Gábor?”⁷⁷

A történészek megértették. Károlyi Árpád számára a bécsi béke „az első osztrák-magyar kiegyezés”, „államjogunk fejlődésének egyik fordulópontja”, rendszeresen használja a „kiegyezés (a »bécsi béke«)” alakot, a szomszéd Habsburg tartományok jótállása, a velük kötött szövetség, a Pragmatica Sanctio előzménye. Bocskai harca „küszködés az államot szabályozó erők egyensúlyáért, tehát az államszervezet javáért végzett *munka*... támadásának nem a lázadás viszketegének kielégítése, hanem a vallásszabadságra s az ország jogainak helyreállítására alapítandó béke volt a célja”. A bihari nagyúr, akit „jogosult ambíciója és nemzeti politikája csupán Erdély fejedelmi trónja birtokára utalt... magyarországi vezérszerepét csak ideig-óráig tartónak nézte.” A fejedelem „lojális magatartásának” nyomait „még föltételei stylizálásában” is felfedezi, hiszen „a törvényes király előtt mindig kész visszalépni”. Benne mindenekelőtt a kiegyező fejedelem alakját csodálhatjuk, aki „a politika zseniális művésze, a jövőbe tekintő nagy látnok”, „reális politikája” kényszerítette a koronát a törökkel való békekötésre. A fejedelem a Habsburg dinasztia magyar nemzeti politikájának és a kiegyezésnek az előfutára egy olyan korban, amikor „betölté a fölkelő magyarság lelkét a béke vágya, a királyával való kiegyezés gondolata”.⁷⁸

Acsády Ignác méltatja Károlyi eredményeit. „Ide s tova négy száz esztendeje lesz, hogy a Habsburgok ősi uralkodó családja állandóan viseli Magyarország koronáját. E hosszú, viharos járású időszak folyamán több ízben megtörtént, hogy a király és nemzet közt félreértések, érdekelletések támadtak, melyek végül fegyveres összeütközésre, belháborúra vezettek. Történelmünk emlékezetes epizódjai ezek a küzdelmek, nemcsak azért, mert a magyar vitézség és katonai dicsőség lélekemelő emlékei fűződnek hozzájuk. Emlékezetesek azért is, mert a magyarság politikai józansága, helyes érzelme, mérséklete éppen ezekben a küzdelmekben, melyeket a szélsőségekre hajlás könnyen végzetessé tehetett volna, nyilatkozik meg a legfeltűnőbbben. Akárhogy döntött a kard... a kedélyekben végül felülkerekedett a bölcs mérséklet s a hosszú küzdelemnek kibékülés, a korona és nemzet békés megegyezése vetett véget.” A bécsi béke „az első nemzeti kiegyezés... melyet Bocskai István, korának Deák Ferenc, hozott létre s mely annál figyelemre méltóbb, mert a hadak istene Bocskai mellett döntött.” A két nagy politikus egyaránt megvédi „a magyarság nagy és maradandó nemzeti és politikai érdekeit. A kiegyezésben mindegyikük azon alkotmányos és közjogi alapokat igyekezett megteremteni, melyeken a magyar nemzet a Habsburgok uralma alatt szabadságát, közjogi önállóságát, belügyi függetlenségét és a szükséglethez mért önrendelkezési jogot visszanyerheti és sértetlenül megtartathatja. Tulajdonképpen csak a szavak mások, a formák különbözők Bocskai István és Deák Ferenc kiegyezésében, de a maga korához képest és annak viszonyaihoz, szükségleteihez mérten, mindegyik ugyanazt a fennkölt államférfiúi eszmét akarja megvalósítani, mindegyik egyformán az önálló és alkotmányos Magyarországot, a nemzet szabadságát és önrendelkezési jogát igyekszik a törvényes királyi hatalommal egyetértésben szabályozni.”⁷⁹

A korszak reprezentatív munkájában, a „millenniumi tízkötetesben” Acsády bírálja az „idegen hódító”-ként fellépő császári rendszert, mely „hódított tartománnyá, gazdaságilag Ausztria gyarmatává igyekezett lesüllyeszteni az országot... Az önállósághoz szívósan ragaszkodó magyar nép folytonosan tiltakozott... s nem egyszer karddal próbálta az idegen uralom béklyóit szétörni.” A nemzeti célokért harcoló „szabadsághős” fejedelem portréjának megrajzolása után annak lojalitását hangsúlyozza: „igen erős érzelme volt a törvényesség iránt s bármi veszélyek fenyegették, nem akart a fegyver útjára lépni... védelemre készült.” Bocskait, „a törvényesség emberét” „az erőszak és önkény hajtotta forradalomba”, de „soha sem téveszté szem elől a koronával való méltányos, békés megegyezés lehetőségét... tevékenységében mindig világosan kidomborodik

a kiegyezés reménye és óhaja... egyenesen csak azért harcolt, hogy a királlyal megbéküljön nem csupán a maga, hanem egész nemzete számára biztosítva a politikai és vallásszabadságot.” Deák portréja rajzolódik ki előttünk, a különöző erők közti „politikai egyensúly” megteremtése a feladata, a bécsi béke, „az uralkodóház és a magyarság közötti első kiegyezés... a magyar politikai szellem egyik legnevezetesebb alkotása... egy szerződés, amely vissza igyekezett adni Magyarországnak régi kormányzatát, s új alapokra fektette Habsburg-királyaink viszonyát a nemzet uralkodó rétegeihez.” A fejedelem érdeme, hogy „kibékítette nemzetét a koronával”.⁸⁰

Andrássy Gyula szintén Deák előfutárát festi meg benne: mértéktartó, „pártja többségénél is békülékenyebb, »németebb«... Csak azt követeli, amit elkerülhetetlenül szükségesnek tart a nemzeti nagy érdekek megvédésére. S azért el is éri célját.” Sorai jól jelzik a korszak igényeit: „szükségünk van a nyugattal való szövetségre”, a fejedelem „a nemzet jövőjét a Nyugattal való szövetségben” keresi, „amelyet az adott körülmények között csak a Habsburg-dinasztia biztosíthat”. Fontos a mozgalom legitimitása: „ha van jogosult forradalom, a Bocskaié az”, „nem akarja a Habsburgokat a tróntól megfosztani. Olyan új politikára akarja őket kényszeríteni, amellyel a magyar megbékülhet.” A kiegyezés miniszterelnökének fia könnyen megérti Bocskait, aki „a nemzet együttes működését akkor is biztosítani akarta, amikor a kényszerűség a kettéválás hívévé teszi”, a bécsi béke és az 1608-as törvények az 1867-os kiegyezésre emlékeztetik.⁸¹

Beöthy Ákosnál az alkut kötő, hűséges fejedelmet „egy pillanatra sem hagyja el a mérséklet”, nem válik a hatalom rabjává, visszalép akkor, amikor az ország érdeke azt kívánja, „a haza és az alkotmány követelményei mindig uralkodnak” rajta, tudni sem akar a királyságról. „Tapintat és erős ítélő tehetség vezérli lépkeit”, amikor „a kiegyenlítés, a békés alkotás terére lép, a végleges szakítás és törés helyett”. Számára „a kiegyezés, az úgynevezett bécsi béke”, még abban is hasonlóságot lát, hogy Illésházyt és Andrássyt egyaránt halálra ítélték!⁸²

A kor kiemelkedő történésze, Marczali Henrik számára „most jön létre az első kiegyezés Magyarország és az osztrák tartományok közt, nemcsak közjogi, hanem felekezeti alapon is”, összekapcsolódnak a felkelő magyarság és a Habsburgok érdekei: „Bocskai támasza Mátyás főherceg... aki saját jogait és a dinasztia jövőjét féltette bátyjának az eszelősségig menő macakosságától.” A fejedelem „szabadságot akart kivívni, nem elszakadást”. A kétfajta irányzatot nem állítja egymással szembe: „Egy hatalmas magyar pártnak szövetsége a törökkel abból magyarázható, hogy a nemzeti hagyományban is dualizmus állott be. A még mindig erős ösztön mellett, hogy az örökös ellenségnek elszántan ellenálljanak, fellép az a lelkes törekvés is, hogy a nemzeti királyságot a német túlhatalom ellen fenntartsák...” Harca, „törvényes felkelés”, ő pedig „mindig híve volt a Habsburg háznak”. Tudja, az erdélyi fejedelmek török hűbéresek, ám az oszmán „már nem oly veszedelmes, hogy szükség esetén fel ne lehetett volna használni”. A magyarság az ősellenség ellen vívja igazi harcát, „a német ellen csak akkor harcol, ha nemzete vagy vallása forog veszélyben; ha türhetetlen zsarolás arra készíti, hogy ne az örökös ellenség ellen fordítsa fegyverét. És még a háború alatt is a béke a cél.”⁸³

A Deák- és a kiegyezés-párhuzam természetesen nem csupán Bocskai kapcsán él. Szilágyi Sándor számos Erdély és a Királyi Magyarország közti megállapodásra használja ezt a kifejezést, így a Báthory Gábor által kötött 1608-as, 1610-es, 1611-es és 1613-as szerződésekre, vagy Bethlen Gábor hasonló 1615-ös és 1617-es egyezményeire, de kiegyezésről ír Bethlen Gábor és Eszterházy Miklós kapcsolatának jellemzésekor is.⁸⁴ Kerékgyártó Árpád és Lukinich Imre szintén kiegyezésnek mondja Bethlen első két Habsburgokkal kötött megállapodását,⁸⁵ Angyal Dávid az 1681-es soproni országgyűlést

mutatja be, mint kiegyezési kísérletet.⁸⁶ Éble Gábor Károlyi Sándort tartja Deák elődének.⁸⁷ Márki Sándor a szatmári béke kapcsán „elmondja a tiszta igazságot, mely csak kiegyezéseket ismer, nem árulókat.”⁸⁸ A példák sorát még folytathatnánk.

A korszak végén az újságíró Halász Imre a Nyugatban (vagyis nem szakfolyóiratban) közölt írása a korszak történetírásának eredményeit összegzi, amikor a 17. században lényegében ugyanazt az öt eseményt sorolja fel, melyeket Pálffy, majd ezek sorát folytatva, összesen kilenc kiegyezést tart számon: „Minden nagy erőmérkőzésnek kompromisszum volt az eredménye. Az 1606 és 1867 közti hosszú idő egész sorát mutatja a kiegyezéseknek.”⁸⁹

Miben találjuk hát meg a sajátos Szekfű-féle felfogást?

Bocskai kapcsán nem igen beszélhetünk egységes szekfűi nézőpontról, túl sok ellentmondást találunk nála, számos lényeges megállapítását, vagy szempontját a 19. századi történetíróktól vette át. Nem könnyű meghatározni örökségét. A kiegyezés időszakában a történetírók gyakran keresték saját koruk előképét például a 17. században, amely a szakítások és kompromisszumok időszakaként jelenik meg számukra – ezt tehát semmiképpen nem tekinthetjük sajátos szekfűi megközelítésnek. A halála után készült legjelentősebb szintézis számos ponton vele szemben foglal állást.

A tanulmány következő részében más irányban találunk majd rá a máig élő „Szekfű-féle” felfogásra.

JEGYZETEK

- 1 *Bóka László*: Ady és Szekfű. *Apollo* 3. (1937) 6: 76.
- 2 *Monostori Imre*: Néhány, a történész Szekfű megítélését befolyásoló történettudományi téma napirenden maradása. *Valóság* 59. (2016) 5: 74–94.
- 3 II. Rákóczi Ferenc „újra lábra fogja állítani a magyar szabadságot”, akárcsak Bocskai, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György. *Szekfű Gyula: A száműzött Rákóczi 1715–1735*. MTA, Bp., 1913. 58., 303., 335.
Szekfű Gyula: Mit vétettem én? Ki gyalázta Rákóczit? Dick Manó, Bp., 1916. 131., 141.
- 4 *Gróf Szécsen Antal*: Történeti tanulmányok I. *Budapesti Szemle* 12. (1876) 11.
Thallóczy Lajos: Gróf Szécsen Antal. *Századok* 35. (1901) 497.
Andrássy Gyula: Előszó. In: *Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely*. Főszerk. Borovszky Samu. (Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája) *Apollo Irodalmi Társaság*, Bp., 1905.
Marczali Henrik: Andrássy Gyula: A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. *Jogállam: jog- és államtudományi szemle* 4. (1905) 1: 69.
- 5 *Szekfű Gyula*: A magyar állam életrajza. *Történelmi tanulmány*. Dick Manó, Bp., 1918. 97–8., 114–5.
- 6 *Szekfű Gyula*: Állam- és nemzetfenntartás. In *uő*: *Történetpolitikai tanulmányok*. (A Napkelet könyvtára 3.) *Magyar Irodalmi Társaság*, Bp., 1924. 11.
- 7 *Szerb Antal*: *Magyar irodalomtörténet*. Bp., 1935. 508–9.
- 8 *Joó Tibor*: Szekfű Gyula 60. éve. *Magyarságtudomány* 11. (1943) 2: 168.
- 9 *Németh László*: Szekfű Gyula. In *uő*: *Sorskérdések*. Magvető és Szépirodalmi, Bp., 1989. (Németh László munkái). 535.
- 10 *Szekfű Gyula*: Három nemzedék. Egy hanyatló kor története. „Élet” Irodalmi és Nyomda Rt. Bp., 1920. 173.
- 11 *Szekfű Gy.*: Három nemzedék. i. m. 192.
- 12 *Németh L.*: Szekfű i. m. 539.
L. még: *Hatvany Lajos*: A destruktív konstruktor. (Szekfű Gyuláról) In *uő*: *Emberek és korok II*. Regényes korrajzok, naplók, cikkek. Szépirodalmi, Bp., 1964. 322.
- 13 *Szekfű Gyula*: Az erdélyi probléma. *Napkelet III* (1925) 5: 455., 462–3.
- 14 *Szekfű Gyula*: Egy hetvenéves történetíró (Károlyi Árpád). *Napkelet I* (1923) 8: 786.
- 15 *Hóman Bálint* – *Szekfű Gyula*: *Magyar történet III*. 2. kiad. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Bp., 1935. 365–6., 372–3., 387–8.
- 16 *Szekfű Gyula*: A magyar jellem történetünkben. In: *Mi a magyar?* Szerk. Szekfű Gyula. (A Magyar Szemle Könyvei XV.) *Magyar Szemle Társaság*, Bp., 1939. 520–530.
Két évre rá újra azt hangoztatja, nem a „modern vallásszabadsági és vallássegénység gondolat” született meg Erdélyben, bár az ott megvalósul

- vallási tolerancia „az újkor egyik legnagyobb művelődési tette”. *Szekfű Gyula*: Erdélyi szellem, múlt és jelen. Magyar Nemzet 1941. aug. 17.
- 17 *Szekfű Gyula*: Rövid magyar történet 1606–1939. (Millenniumi Magyar Történelem – Historikusok) Osiris, Bp., 2002. 13., 19., 41.
- 18 Állami-nemzeti kérdések, a hatalmi problémák, a külpolitika, a nemzeti szuverenitás gondolata. *Erős Vilmos*: *Szekfű Gyula*. Valóság 58. (2015) 1:18.
- 19 A későbbiekben a Wesselényi-összeesküvés kapcsán jóval megértőbben fogalmaz: a nádor török segítséghez folyamodása „egyetlen logikus következése volt Montecuccoli és az udvar vétkes török politikájának.” L. *Hóman Bálint* – *Szekfű Gyula*: Magyar történet IV. i. m. 173.
- 20 *Hóman B.* – *Szekfű Gy.*: Magyar történet III. i. m. 382.
- Hóman B.* – *Szekfű Gy.*: Magyar történet IV. i. m. 146–7.
- 21 *Hóman B.* – *Szekfű Gy.*: Magyar történet III. i. m. 63., 286.
- 22 *Németh L.*: *Szekfű* i. m. 533–4.
- 23 *Szekfű Gyula*: Bethlen Gábor. Történelmi tanulmány. Helikon, Bp., 1983. 42.
- Hóman B.* – *Szekfű Gy.*: Magyar történet III. i. m. 375.
- 24 Uo. 370–1., 385.
- 25 Uo. 379–81., 383., 389.
- 26 *Németh László*: Kisebbségben. In *uő*: Sorskérdések. i. m. 463.
- 27 *Hóman B.* – *Szekfű Gy.*: Magyar történet III. i. m. 374–5., 385.
- Hóman B.* – *Szekfű Gy.*: Magyar történet IV. i. m. 53.
- Szekfű Gy.*: Bethlen i. m. 44.
- Szekfű véleménye meglepő, hiszen tisztában volt a 17. század nagy magyar politikai gondolkodóinak változó álláspontjával: „A költő Zrínyi Miklósról évtizedeken át döntő befolyással a török-magyar ellentét van, hogy utolsó éveiben ennek elményt elhomályosítsa lelkében a magyar-bécsi ellentét, s halála előtt megkezdje az új erópár mindent lenyűgöző hatása alatt az új orientációt. Hozzá hasonlóan más államférfiaink életében is megtaláljuk a frontváltoztatást: Thurzó Györgynek, mint főkapitánynak, a török-magyar, s utóljára a magyar-bécsi érdekellentét szabja meg tevékenységét, amint Pázmány Péter is e különböző erópár hatása alatt változtatja meg Erdéllyel szemben állásfoglalását s lesz Bethlen ellenségéből I. Rákóczi György jóakaró barátjává. És amint az egyes szereplők működésénél mindegyre tekintetbe kell vennünk e különböző síkon mozgó ideákat, hasonlóképpen ez ellentétes ideák egymást felváltó működése, egyiknek hátterbe szorulása, másiknak, harmadiknak váratlan aktualitása szabja meg az egész korszaknak egymásra következő eseményeit is.” Ennek ellenére szakadékról ír Bocskai és Illésházy kapcsán. *Hóman B.* – *Szekfű Gy.*: Magyar történet IV. i. m. 145–6.
- 28 *Dénes Iván Zoltán*: A történelmi Magyarország eszménye. *Szekfű Gyula* a történetíró és ideológus. Kalligram Pozsony 2015. 316.
- 29 *Hóman B.* – *Szekfű Gy.*: Magyar történet III. i. m. 7., 382.
- Hóman B.* – *Szekfű Gy.*: Magyar történet IV. i. m. 9.
- Szekfű Gy.*: Bethlen i. m. 40.
- 30 *Németh L.*: *Szekfű* i. m. 551.
- 31 *Hóman B.* – *Szekfű Gy.*: Magyar történet III. i. m. 379–81.
- 32 *Hóman B.* – *Szekfű Gy.*: Magyar történet V. i. m. 466.
- 33 *Benda Kálmán*: Bocskai István. Második kiadás. (Századvég biográfiák) Századvég, Bp., 1993. 184.
- 34 *Hóman B.* – *Szekfű Gy.*: Magyar történet III. i. m. 381–3.
- Hóman B.* – *Szekfű Gy.*: Magyar történet IV. 53.
- Szekfű Gy.*: Bethlen i. m. 45.
- 35 Talán erről ír maga Monostori is Németh László alapján, aki a *Kisebbségben* „nem tagadja el (sőt, talán még dramatizálja is) Szekfű vergődését, amelynek oka a történetírói ösztön és a történelmi igazság összeütközése.” *Monostori Imre*: A Németh–Szekfű vita utolsó fejezete. In *uő*: Minőség, magyarság, értelmiség. (Tizenkét fejezet Németh Lászlóról.) Püski, Bp., 1994. 92.
- Németh László*: Kisebbségben. i. m. 894.
- Újabbán Miskolczy Ambrus látja úgy Szekfű Kossuth-képe kapcsán, hogy az „akkor igazabb, amikor írói tehetsége elnyomta benne, a történetíróban a doktrinert, és felszabadította a realitást.” *Miskolczy Ambrus*: „... igen, de...” Antiszemitizmus és történetírás Hunniában 2000. 24. (2012) 9: 14. [web:] <http://ketezer.hu/2012/09/miskolczy-ambrus-igen-de-i-resz/> (letöltés 2017. aug. 25.)
- 36 Pl. *Hajnal István*: Új történelemszemlélet. In *uő*: Technika, művelődés. Tanulmányok. MTA, Bp., 1993. 399.
- 37 Az ideológiai konstrukció továbbépítése... meghatározóan jelen volt benne és áthatotta azt. *Dénes I. Z.*: *A történelmi i. m. 315.*
- 38 *Hóman B.* – *Szekfű Gy.*: Magyar történet III. i. m. 390.
- 39 *Tanárky Gedeon*: Magyarország helyzete az európai államrendszerben. Történeti és politikai tanulmány. Pfeifel Ferdinánd, Pest, 1866. 75.
- Szilágyi Sándor*: Könyvismertetés. (Az 1867-iki kiegyezés és Bocskai, Illésházy, Bethlen, Rákóczi népszövetségi politikája. Pest 1869.) Budapesti Közlöny 1869. március 20.
- Szilágyi Sándor*: Erdély helyzete két nagy hatalmasság között a separató után. In *uő*: Rajzok és tanulmányok I. Athenaeum, Bp., 1875. 4., 9.
- 40 *R. Várkonyi Ágnes*: Bocskai, a közép-európai realista. In: A Bocskai István által vezetett Habsburg-ellenes rendi felkelés kitörésének 400. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia elő-

- adásainak szerkesztett anyaga. Szerk. Balla Péter. (Studia Caroliensia 2006/1) Bp., 2006. 5–27.
- Nagy László: Egy szabályos magyar úr Genfben. (A sokarcú Bocskai István). (Studia Oppidorum Haidoncalium IV) Hajdúsági Múzeum és a Polgármesteri Hivatal Hajdúböszörmény, 2000. 280–3.
- Károlyi Árpád: Bocskay és a bécsi béke. Századok 41. (1907) 13–4.
- 41 Andrassy Gyula: A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai III. Franklin Társulat, Bp., 1911. 8., 11., 13.
- 42 Bocsor István: Magyarország történelme különös tekintettel a jogfejlésre. I–VII. Református Főiskola Pápa, 1861–1869. Különösen a bevezetés: III–IV., és 503–4., 587–8.
- 43 Ifj. Andrassy Gyula: Az 1867-iki kiegyezésről. Franklin-Társulat, Bp., 1896.
- 44 Pl.: „A föld, ahol vagyunk a nyugati és keleti államrendszernek egymással érintkező pontján terjed el” vagy: „Már Szent István választott a Nyugat és Kelet között, midőn a magyar nemzetet bevezette a keresztény vallásba és a nyugati civilizációba.” „A Kelettel való fegyverbarátságnak a múlt tradícióiban és emlékeiben egyáltalán nem volt támasza.” „Utolsó megnyilatkozása a Kelettel való szövetség eszméjének Kossuth konföderációs terve volt.” L. Glatz Ferenc: Köfönetíró és politika. Szekfü, Steiner, Thim és Miskolczy nemzetről és államról. Akadémiai, Bp., 1980. 224–235.
- 45 Bocskai fellépésének köszönhetően „a nemzet ementül, több évtizeden át, nem állott osztatlanul mint ellenség szemben a törökkel, hanem egy része ismét igénybe vette támogatását politikai céljainak keresztülvitelére; ezáltal a törökök magyarországi uralma hosszú időre megszilárdult, és többszöri nemzetközi szerződések által is biztosított.” Fraknoi Vilmos: A magyar nemzet története III. Szent István-Társulat, Bp., 1873. 85. Kókai Kun Béla „megbocsáthatatlan hibájának” tartja Erdély elvást az anyaországtól: „nemcsak a török uralom megtörése, de alkotmányosságunk szempontjából is kéréletlenülül pálcát kell törnünk tehát ama politika fölött, mely nem minden áron a magyar állam egyesítésére, hanem botorul Erdély különállására törekedett!” Majd: „Erdély ismét török hűbéruralom alá görnyed vissza. Sírnia kellett a nemzetnek, midőn éppen a zsvatoroki béke által, melynek minden pontja a Porta süllyedését, hanyatlását hirdeté, – mi magunk szilárdítók meg a gyengülő török uralmat.” [Kókai Kun Béla]: A magyar nemzet politikája. Ráth Mór, Bp., 1873. 107–8., 119.
- 46 „Fájdalom magyarnak magyar ellen, kereszténynek keresztény ellen, népek kormánya ellen, magyar fejedelemnek magyar fejedelem ellen kelet és iszlám segítségével kelle kivívni legszentebb jogait!” Bocsor István: Magyarország történelme különös tekintettel a jogfejlésre. IV. Református Főiskola Pápa, 1864. 603.
- „[A] császári kényuralom rohamosan a török karjaiba hajtotta a magyarságot s a nép a szultántól kezdte túrheterlen helyzete javítását várni. Az egész 16. században ismeretlen volt ez az érzés, s a magyarság, bármilyen hitet követett, bármelyik rendhez tartozott, a törökben látta természetes főellenségét. Rudolf király uralkodásának rettenő tapasztalatai azonban kiirtották ez érzéseket; a magyar tömegek immár a török felé fordultak s a szultántól várták az elviselhetetlen testi-lelki iga alóli felszabadulásukat.” Acsády Ignác: A magyar birodalom története a kútfők alapján II. (1490–1903) Athenaeum, Bp., 1904. 243.
- 47 A Bocskai lelkében átélte változás végbemegy a nemzet lelkében is. Míg a 16. században a nemzet lelkesedése a török ellen harcoló hősök felé fordul, s míg ezen században a nemzet legjávát a pogány elleni harcok eszméje foglalkoztatja, a 17. században ez már nincs így. Bocskai típusa váltja föl a Zrínyieket, a Dobók és Szondiak szerepét. Andrassy Gyula: A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai II. Franklin, Bp., 1906. 78.
- 48 Szalay József: A magyar nemzet története. A millenium alkalmából átdolgozta és újból sajtó rendezte Baróti Lajos. Lampel Róbert, Bp., é. n. 202–3. Machiavelli hagyomány szerint való Principejének turáni, brachykephal típusa... lett volna, ha több van benne a reneszánsz államférfiak lelkiismeretlenségéből s cinikus önzéséből. Károlyi Árpád: Bocskay és a bécsi béke. Bp., 1907. 5.
- 49 Szalay László: Magyarország története IV. A mohácsi vészről a linzi békekötésig 1526–1645. Geibel Károly, Lipcse, 1854. 463.
- Frankl Vilmos: Magyarország története kat. gymnasiumok középosztályai számára. Pfeifer Ferdinánd Pest 1863. 194.
- Beöthy Ákos: A magyar államiság fejlődése, küzdelmei. Politikai tanulmány I. A régi Magyarország a honfoglalástól az 1825-iki országgyűlésig. Athenaeum, Bp., é. n. 311., 384., 388–94.
- Károlyi Árpád: Bocskay és a bécsi béke. Századok 41. (1907) 12.
- Andrassy Gy.: A magyar állam i. m. 243.
- 50 Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. (História Könyvtár – Monográfiák 27.) História. MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2011. 15.
- 51 Gondolatmenete szerint „a német-magyar barátság védte meg Erdély önállóságát is”, arra kényszerítette a szultánt, hogy a magyarok megosztására, a németekkel való szembefordításukra törekedjen, aminek eszközeként szolgált a fejedelemség.

- 52 *Andrássy Gy.*: A magyar állam i. m. II. 75–86., 105–6.
- 53 Rákóczi kapcsán már Szécsen Antal rámutat, hogy európai távlatból a fejedelem csupán esz-köz volt a Napkirály számára. *Gróf Szécsen A.*: Történeti tanulmányok i. m. 13. *Thallóczy Lajos*: Gróf Szécsen Antal. Bp., 1901. (Különlenyomat) 35.
- 54 Szekfű tanára, Marczali Henrik nagyszabású monográfiákat szentel a 18. századnak, melyekben elismeréssel szól a Habsburg uralkodókról, később ugyanő írja meg a millenniumi tizkötetes megfelelő részét.
- 55 A kiegyezést a teljes magyar történelemszadalm elfogadta, és ezt már többen hangsúlyozták. L. pl. *Léderer Emma*: Marczali Henrik helye a magyar polgári történettudományban. Századok 96. (1962) 443. *Léderer Emma*: A magyarországi polgári történettudomány története (1945-ig). Tankönyvkiadó, Bp., 1965. 51. *Léderer Emma*: A magyar polgári történetírás rövid története. Kossuth, Bp., 1969. 31., 63. *Gunst Péter*: A magyar történetírás története. (Csokonai Históriai Könyvek) Csokonai, Debrecen. 1995. 155., 163.
- 56 *Szabó Zoltán*: A historikus halálhírére. In *uő*: Nyugati vártán II. Esszék és publicisztikai írások. (Szabó Zoltán összegyűjtött munkái V.) Osiris – Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bp., 2011. 233.
- 57 Így állítja párhuzamba a Szovjetuniót és a 16–17. század Oszmán Birodalmát, Erdély „elszakítása” nem más, mint „Kis-Magyarország” létrehozása, e kapcsán a világháború utáni békediktátumok igazságtalanságát és Ausztria létrejöttét említi. L. *Hóman B. – Szekfű Gy.*: Magyar történet III. i. m. 146., 286.
- 58 *Makkai László*: A Bocskai-felkelés. In: Pach Zsigmond Pál (főszerk.), R. Várkonyi Ágnes (szerk.): Magyarország története 1526–1686. (Magyarország története tíz kötetben 3/1) Akadémiai, Bp., 1985. 761. *Hóman B. – Szekfű Gy.*: Magyar történet III. i. m. 385., 387.
- 59 *Károlyi Árpád*: A kassai országgyűlés 1606. április és május havában. In: Magyar Országgyűlési Emlékek XI. (1605-1606). MTA Bp., 1899. 619–621.
- 60 *Acsády Ignác*: Magyarország három részre osztásának története 1526-1608. (A magyar nemzet története V. szerk.: Szilágyi Sándor) Athenaeum, Bp., 1897. 599.
- 61 *Erős V.*: Szekfű i. m. 19.
- 62 *Makkai L.*: A Bocskai-felkelés. i. m. 761.
- 63 *Hóman B. – Szekfű Gy.*: Magyar történet III. i. m. 386.
- 64 *Makkai L.*: A Bocskai i. m. 748., 750–3., 755., 1794–5.
- 65 *Monostori I.*: Néhány, a történész Szekfű... i. m. 77–9.
- 66 *Kosáry Domokos*: Realitások és mitológiák. Néhány megjegyzés a történelem és nemzeti tudat kérdéséhez. Valóság 25. (1982) 12: 26.
- 67 *Pálffy Géza*: A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban. In: Kompromisszumok a közép-európai politikai kultúrában. Szerk. Gerő András. Habsburg Történelmi Intézet, Bp., 2014. 11–19. *Pálffy Géza*: A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban. Történelmi Szemle 57. (2015) 51–65.
- 68 Károlynál a pozsonyi unió a *pragmatica sanctio* előfutárja; az alkotmányos fejlődés dolgában igen kiművelt érzékkel jegyzi meg, hogy a bécsi béke az első kompromisszum az uralkodóház magánjogi, s a rendek közjogi felfogása között. *Hóman B. – Szekfű Gy.*: Magyar történet III. i. m. 610.
- 69 *Frankl Vilmos*: A bécsi békekötés 1606-ban. Győri Történelmi és Régészeti Füzetek III (1864) II: 158., IV (1865) III: 216-7. Később: *Fraknoi V.*: A magyar nemzet i. m. 139., 146.
- 70 *Tanárky G.*: Magyarország helyzete i. m. 74–7., 203.
- 71 *Ráth Károly*: Az alkudozások kezdete Bocskay Istvánnal az 1605-ik év nyarán. Századok 1. (1867) 317–8.
- 72 [*Kókai Kun Béla*]: Az 1867-iki kiegyezés és Bocskay, Illésházy, Bethlen, Rákóczy népszövevényi politikája. Pest, 1869. 4., 11., 13–5., 18–22. [*Kókai K. B.*]: A magyar nemzet i. m. 106., 110–6.
- 73 *Salamon Ferenc*: Emlékbeszéd Horváth Mihály felett. In: A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyve. Bp., 1880. 20.
- 74 *Thaly Kálmán*: Ocskay László II. Franklin Társulat, Bp., 1905. 387.
- 75 Akadémiai Értesítő 5. (1894) 432–3., 499.; Századok 28. (1894) 481–2., 568.
- 76 *P. Gy. (Pauler Gyula)*: Villányi Szaniszló: Néhány lap Esztergom város és megye múltjából. (Ismertetés) Századok 26. (1892) 65.
- 77 *Eötvös Károly*: Bocskay István. Egyetértés 1907. jún. 2.
- 78 *Károlyi Árpád*: A vallásszabadság ügye a korponai országgyűlésen. 1605. Budapesti Szemle 80. (1894) 1. *Károlyi Árpád*: A szerencsi gyűlés 1605 április havában. In: Magyar Országgyűlési Emlékek XI. (1605-1606) Szerk. Károlyi Árpád. Bp., 1899. 125., 127. *Károlyi Árpád*: A korponai országgyűlés 1605. november-december In: Magyar Országgyűlési Emlékek XI. i. m. 198., 207., 392. *Károlyi Árpád*: A kiegyezés ügye a kassai országgyűlésen 1606 tavaszán. Pfeifer, Bp., 1899. 3. *Károlyi Árpád*: Bocskay és a bécsi béke. In *uő*:

- Néhány történelmi tanulmány. MTA, Bp., 1930. 262.
- 79 *Acsády Ignác*: Károlyi Árpád: A korponai országgyűlés 1605-ben. Köz- és alkotmány-történeti tanulmány. Bp., 1896. Ismertetés. Budapesti Szemle 85. (1896) 484–6.
- 80 *Acsády I.*: Magyarország i. m. 586–626.
- 81 *Andrássy Gy.*: A magyar állam II. i. m. 210–2., 222., 241.
- 82 *Beöthy Á.*: A magyar államiság i. m. 393–4.
- 83 *Marczali Henrik*: Az ellenreformáció kora. (Nagy Képes Világtörténet VIII) Franklin Társulat, Bp., é. n. 395–7.
Marczali Henrik: A magyar történet kútfőinek kézikönyve. Athenaeum, Bp., 1901. 481.
Marczali Henrik: Történelemhamisítás? Budapesti Szemle 128. (1906) 483–4.
Marczali Henrik: Magyarország története II. Athenaeum, Bp., 1911. 460.
Marczali Henrik: A béke könyve. A múlt tanulságai. Athenaeum, Bp., 1920. 54.
Marczali Henrik: Erdély története. Káldor, Bp., 1935. 104., 106.
- 84 *Szilágyi Sándor*: Báthory Gábor erdélyi fejedelemsége II. Budapesti Szemle 20. (1864) 12.
Szilágyi Sándor: Báthory Gábor háborúja Havasalfölde és Magyarország ellen (1611). Budapesti Szemle 2. (1865) 3.
Szilágyi Sándor: Báthory Gábor fejedelem bukása. Budapesti Szemle 5. (1866) 3., 387.
Szilágyi Sándor: Báthory Gábor fejedelem története. Ráth Mór Pest 1867. 299–300. stb.
Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalása. (Értekezések a történeti tudományok köréből 6.) Eggenberger Ferdinánd, Pest, 1867. 69–72.
- Erdélyi Országgyűlési Emlékek VI. (1608-1614) Szerk. Szilágyi Sándor. MTA, Bp., 1880. 16., 38., 55., 74., 211., 269.
- Erdélyi Országgyűlési Emlékek VI. (1614-1621) Szerk. Szilágyi Sándor. MTA, Bp., 1881. 22., 24., 71., 245. stb.
- Szilágyi Sándor*: Könyvismertetés. 1–2. (Az 1867-iki kiegészítés és Bocskay, Illésházy, Bethlen, Rákóczy népszövetségi politikája. Pest, 1869.) Budapesti Közlöny 1869. március 28.
- 85 *Kerekgyártó Árpád*: Magyarország történetének kézikönyve III. Heckenast, Pest, 1868. 191.
Lukinich Imre: Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541-1711. MTA, Bp., 1918. 254.
- 86 *Angyal Dávid*: I. Lipót kormánya és Magyarország. Budapesti Szemle 45. (1886) 33.
- 87 Károlyi „a szatmári békekötéssel megkezdje azt a nagy művet előkészíteni, amit másfél század múlva kedvezőbb viszonyok között Deák Ferenc fejezett be.” Idézi: Nagy József Zsigmond: Szekfű Gyula monográfiaterve Károlyi Sándorról. In: A Rákóczi-szabadságharc vitás kérdései. Tudományos emlékülés 1976. január 29–30. Szerk. Molnár Mátyás. TIT Szabolcs-Szatmár megyei Szervezete – Szabolcs-Szatmár Megyei Múzeumok Igazgatósága – Vay Ádám Múzeum Baráti Kör, Vaja–Nyíregyháza, 1976. 71–2.
Mára „végleges konszenzus alakult ki a szatmári béke kompromisszumos értelmezéséről”, I. R. Várkonyi Ágnes: A szatmári béke a történetírásban. Századok 146 (2012) 791.
- 88 *Márki Sándor*: II. Rákóczi Ferenc 1676-1735 III. Bp., 1910. 236.
- 89 *Halász Imre*: Bocskaytól Deák Ferencig (1606-1867). Nyugat 3. (1910) 793–813.

„Révai József (...) elemében volt, mikor vagdalkozni kellett”¹

A Szabad Nép szerepe 1948-ban

„Most, hogy a Szabad Nép a Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) lett központi lapjává, a legtöbb, amire vállalkozhatunk, az, hogy méltóak leszünk Pártunk és lapunk harci hagyományaihoz. A Szabad Nép szerkesztősége arra törekszik, hogy megnőtt feladatainak minél teljesebben megfeleljen és a maga frontján fokozott erővel küzdjön Pártunk ma elfogadott programjának megvalósításán.”² – fogalmazott a Szabad Nép cikke 1948 júniusában, a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) megalakulása után. Miután a Szociáldemokrata Párt összeolvadt a Magyar Kommunista Párttal (MKP), az új politikai szerveződés központosította a sajtóját is. A szebb napokat látott, korábbi funkciójában ekkorra feleslegessé vált Népszavának is megtalálták a helyét. A Szociáldemokrata Párt kongresszusán június 12-én Szakasits Árpád többek közt azt is bejelentette – „a Magyar Dolgozók Pártjának sajtójára rátérve” –, hogy a Szabad Nép lesz az MDP központi lapja, a Népszava pedig a Szabad Szakszervezetek Országos Szövetségének központi napilapja.³ Három nappal később, az „egyesüli kongresszusról” szóló beszámoló összetett címrendszerének egyik alcímében, az első oldal tetejéről tájékozódhatott az olvasó arról a nyilvánvaló tényről, hogy a „Szabad Nép a Magyar Dolgozók Pártjának központi lapja”⁴ lett. A kommunista napilap tehát a „harci hagyományait” követve „küzdhetett” tovább „a maga frontján”, a pártvezetők és a propaganda fegyvereként nem kímélve a magyar társadalom hagyományos rétegeit és csoportjait. A sajtó feladata 1948 és 1956 között abban állt, hogy mozgósítsa a társadalmat a „szocializmus építésére”, erősítse a marxista gondolkodásmódot és a kollektívizmust, és mindeközben figyelmen kívül hagyta a nemzeti érzést és az emberi jogokat.⁵

De hogyan jutott el idáig a Szabad Nép, és mi jellemezte az 1948-as év tevékenységét, különösképpen az MDP létrejötté körüli hónapokban? Ennek megválaszolásában eligazítást nyújthat nekünk a szakirodalom, a lap hasábjai, valamint a pártvezetés dokumentumai.

(Illegitimitástól az állami pénzekig) A Szabad Nép az MKP hetilapjaként, illegális sajtóorgánumként indult 1942-ben, hogy néhány év alatt „igazi, rettegett nagyhatalommá” váljon.⁶ Rövid ideig tartó megjelenés, majd leállítás után a második évfolyam 1944-ben jelenhetett meg, és 1945. március 25-én látott napvilágot napilapként⁷ Révai József főszerkesztő és Horváth Márton szerkesztő vezetésével.⁸ Mindketten az MKP, majd később az MDP legfelsőbb vezető testületeinek is tagjai voltak. Ez is jól jelzi a lap – már a kezdeti időkben is – megfogalmazott célját, amelyet Buzinkay Géza így fogalmazott meg: „Már a koalíciós időkben minden rovata a közvetlen politikai propagandát szolgáltatta.”⁹ És ezt erősítik meg a párt első számú vezetőjének szavai: „Legyen a »Szabad Nép« eleven, tettekész, szókimondó, buzdító, iránytmutató és harcos.”¹⁰ – fogalmazott Rákosi Mátyás az MKP főtítkáraként az 1945-ben újrainduló Szabad Nép címlapján. A Szabad Nép igazi központi lappá vált, mintául pedig a Szovjetunió kommunista sajtója¹¹ szolgált. A központi napilapok „az egyes pártok sajtóhierarchiájának csúcán” helyezkedtek el, „a legnagyobb példányszámban, a legtöbb olvasóhoz a legtöbb információt” juttatták el, és meghatározó szerepük volt „a pártélet egésze szempontjából is”.¹²

Noha egy pártlap esetében is természetes, hogy a tulajdonosa érdekeit szolgálja, a Szabad Nép túllépett azon, hogy csupán egy párt lapja legyen. A példányszámával (amely 1948 végére már elérte a 350 ezret¹³), az úgynevezett Szabad Nép-félórák bevezetésével, a „reakció elleni harccal” már nemcsak egy párt és támogatóinak, hanem az egész magyar társadalomnak az életét befolyásolta, és évtizedekre meghatározta. A pártvezetők sem csupán egy politikai szervezet lapjaként tekintettek rá. Erről árulkodik az is, amikor a Szabad Nép székházának építéséről döntöttek. Az MDP Titkársága elfogadta azt a javaslatot, hogy részben állami beruházásként valósítsák meg a több mint 5,5 millió forintba kerülő építkezést.¹⁴ A lap gondosan ellenőrzött, a propagandát és a pártot teljes mértékben, pontosan kiszolgáló lap volt, de – amint egykori munkatársai emlékeztek rá a későbbiekben – „az igazság hiányzott belőle”.¹⁵ Milyen lap volt a Szabad Nép? Ezt Gyarmati György kitérően foglalta össze egy mondatban: „A Szabad Nép egyszerre volt az MDP vezetésének hivatalos szócsöve, irányt mutatni hivatott népnevelője, papíragitátora; tananyag és tanítási vezérfonal; emellett – nem csupán a párt tagjai számára – a napi politikai tájékozódás elsődlegesnek szánt iránytűje, a rendszerbe szocializálás megkülönböztetett fontosságúnak tekintett eszköze; mindenhez értő szerepben tetselgő termelési és termelésszervezési útmutató; a rendszer hagiográfiai/démonológiai kalendáriuma: nyomatékka ünneplelve a sajtójának tekintett jeles napokat, szekularizált szentjeinek születési (és halálozási) évfordulóit, egyúttal visszatérően dehonesztáló összefüggésben tűnnek fel lapjain a status quo »antikrisztusai«”.¹⁶

Az MDP Központi Vezetőség ülése 1948. június 15-én (az úgynevezett egyesülési kongresszust követően három nappal) megválasztotta legfőbb vezetőit és testületeit. Külön napirendi pontként szerepelt a Szabad Nép főszerkesztőjének megválasztása. Az ülés nem okozott meglepetést: a lap főszerkesztője továbbra is Révai József maradt.¹⁷ Révai 1953 nyaráig népművelési miniszterként a kulturális élet mellett a sajtót is irányította. A párt vezetése ebben az időszakban „a meggyőzéssel, érveléssel szemben egyfelől előnyben részesítette az adminisztratív módszereket, az ellenfelek kiszorítását a politikai életből, másfelől elegendőnek vélte, ha a politikai hatalom egyik kulcsembert, a négyes fogat egyik tagját bízza meg az ideológiai keretek, vagyis a hazai viszonyokra alkalmazott kommunista elmélet kidolgozásával és a megfelelő intézmények megszervezésével”.¹⁸ Révai József 1945 és 1950 között a Szabad Nép főszerkesztője volt, a Központi Vezetőség és a Politikai Bizottság tagjaként a lapszerkesztés során közvetlenül is érvényesíthette a párt akaratát.

Révai a lap hangnemét is megszabta, és ez idővel a teljes magyar sajtót uralta, a napilapokon túl a folyóiratokat is. „Éles, szélsőségesen támadó stílusa még a hetvenes évek elején is mintaképe volt a Népszabadság újságíróinak, szerkesztőjének. Elég rendszeresen követelt »halált« az ellenségekre.”¹⁹ Révai határozottan szállt szembe az ellenségnek tekintett csoportokkal és személyekkel, ahogyan ők nevezték, a „reakcióval”. Rákosi Mátyás – a Mindszenty-üggyel kapcsolatos – szavai is árulkodnak a főszerkesztő személyéről: „Az ellenkampányt a sajtóban Révai József irányította, aki elemében volt, mikor vagdalkozni kellett, s nagy hévvel osztogatta az éles, találó csapásokat.”²⁰

A kezdeti időben nem ment egyszerűen a tartalom-előállítás, a kommunista pártnak ugyanis kevés tanult és gyakorlott újságírója volt. „Még Révai József is csak lassan írta meg hírhedt vezércikkeit, pedig egy tucat munkatárs dolgozott a keze alá. Könyvtárakban búvárodtak, gyűjtötték az adatokat, kidolgozták a publicisztikák téziseit stb. Horváth Márton pedig kifejezetten nehezen fogalmazott. A nem különösen jó íráskészséggel rendelkező új káderek pedig vért izzadtak, amíg megszülettek egy-egy cikket. A kézirat elfogadásáig még további megpróbáltatásokon kellett átesniük. Horváth

Márton és Révai József rendszeresen kioktatta őket, újra és újra átiratta velük készülő cikkeiket.²²¹ Ebben némi változást hozott az, hogy Horváth fiatal újságírókat hívott a laphoz, köztük Vásárhelyi Miklóst, Gimes Miklóst, Méray Tibort, Kende Pétert, Lőcsei Pált – akik mindannyian évekre a kommunista propaganda eszközeivé váltak.

A „kádérihiány” a koalíciós-korszak után is nehézséget jelentett a párt számára, hiszen a központosított sajtónak szüksége volt alkalmas szakemberekre. 1949 nyarán a sajtó átalakítását tárgyalta az MDP Titkársága. Losonczy Géza előterjesztésében kitért arra, hogy „a sajtó terén a kádérihelyzet rendkívül rossz”. A Szabad Nép főmunkatársa, és egyben a Magyar Dolgozók Pártja vezetőségének tagja a megoldást is megfogalmazta, hogy mire van szükség az átszervezéshez és az újságírás színvonalának emeléséhez: „a.) sajtókáderek tervszerű fejlesztése mellett jelentős külső kádერsegítés (politikailag fejlett, mozgalmi tapasztalattal rendelkező, erős, proletárközépkáderek) irányítását a sajtó területére. b.) A közép- és felsőfokú pártiskola hallgatói közül az újságíró munkára alkalmas kádereket az eddiginél nagyobb számban, folyamatosan irányítsák a sajtó területére. Másrészt a meglévő kádereket nagyobb számban vigyék pártiskolára.”²²² De ahhoz, hogy 1949-ben az újságíróképzésről és -utánpótlásról gondolkodhassanak, a korábbi két év szervezési és átalakítási, konkrétan központosítási, totalizálási törekvéseit kellett megvalósítaniuk.

A kommunista vezetők számára – akik az egész magyar sajtó teljes ellenőrzésére és irányítására törekedtek – 1948-ban más problémák is adódtak. „Egy komoly hiba azonban mutatkozik a magyar sajtóban: rendkívüli mértékben elharapódzott a szenzációhajhászás.”²²³ – fogalmazott Rákos Máttyás az 1948. március 23-i sajtófogadáson elmondott beszédében, miután méltatta a „koalíciós sajtót”, amely a „nemzet érdekében való önkéntes fegyelemről és felelősségérzetről tett bizonyosságot”²²⁴. A párt Akadémia utcai székházában tartott eseményen a főtítkárs úgy vélte, hogy a szenzációhajhászás „betegség”-ként „megfertőzte a magyar újságírás nagy részét.”²²⁵ Rákosi a komoly témáktól és a lapok színvonalának emelkedésétől a példányszámok növekedését várta. A sajtóra „a tömegnevelés, a nemzetnevelés” legfontosabb eszközöként tekintett. Ezért úgy fogalmazott, hogy „mi minden segítséget megadunk ahhoz, hogy a magyar újságírás erre a színvonalra emelkedhessen és így újabb hatalmas pillérrel támassa alá a magyar demokrácia épületét.”²²⁶ Azonban nem ez vált valódi céljá: a tömegnevelés és nemzetnevelés az agitációt és a propagandát jelentette, demokrácia helyett pedig diktatúra épült. Rákosi beszéde voltaképpen a diktatúrát és a sajtó propagandaszerepét erősítette, amikor vezető pártpolitikusként rendre utasította a sajtót, és az eszközök biztosításának ígéretével nyilvánvalóvá tette, hogy befolyásolni is szeretné annak működését. Ez a szándék sikerült is, hiszen „a sajtó a proletárdiktatúra éveiben »kollektív agitátor és propagandista volt«”²²⁷. De mindez úgy, hogy egyhangúvá, színvonalatlan propagandaeszközzé vált. 1948 októberében az MDP Titkársága megállapította, hogy „a sajtóban még mindig nagyon sok a szenzációs és valótlan hír”, valamint felelősségre vonták „Rosta és Vági elvtársat”, hogy számoljanak be a sajtóirányításról, és „tegyenek javaslatot arra, hogyan lehet ezt a területet még jobban kézben tartani”²²⁸.

Hogy a párt számára a Szabad Nép volt az egyik legfontosabb sajtótermék, azt jól jelzik az egyik 1948 őszi Politikai Bizottság (PB) ülésen történtek is. Nógrádi Sándor a rotációs papír felosztásáról szóló előterjesztésében heti 52 oldal megjelenésére tett javaslatot. A PB azonban másként döntött: „Biztosítani kell a Szabad Nép szükségletét példányszámban és heti 56 oldal terjedelemben.”²²⁹ A lap példányszámát ekkor 200 ezer hétköznapi és 250 ezer vasárnapi példányban határozták meg december 31-ig, ám az év végére ez – az őszi Szabad Nép-kampánynak köszönhetően is – nagyobb mértékben növekedett. A papírgazdálkodást már korábban is – a Szövetséges Ellenőrző Bizottság

(SZEB) segítségével³⁰ – kézből tartották a kommunisták, és ez volt az egyik legfőbb eszközüik a sajtó szabályozására. 1948-ban, az MDP létrejötte után fontos eszköz maradt a papírkiutalás, de lapok közvetlen megszüntetésére is megnyílt a lehetőségük.³¹

A Szabad Nép nemcsak önálló sajtótermék volt, hanem a további pártlapok irányításában is részt vett. A többi lapnak hozzá kellett igazodniuk, és a szerkesztőknek egyeztetniük kellett, hogy a legfontosabb információk egységesen jelenjenek meg. De nemcsak a pártlapokat, hanem például a Népszavát is ellátták eligazítással. „A Szabad Nép sajátos helyzetét jellemzi, hogy a napilapok I. kategóriájába csak egyetlenegy lap, a KV központi lapja tartozott, amely lényegében a pártvezetés egy külön osztályaként működött. Így a Szabad Nép vezető munkatársai az egész sajtó feletti örököséből is kivették a részüket.”³²

(*A sajtóirányítás*) Az MKP Politikai Bizottságának (PB) üléseiről szóló jegyzőkönyvek – akár konkrét ügyekben – a sajtóirányítás rendszeréről is tájékoztatnak. Az 1948. február 19-én tartott PB-ülés például úgy döntött, hogy „a Mindszenty-ügyben Ortutay tartson sajtóértekezletet”, s „nyilatkozatának főbb pontjait Horváth elvtárs dolgozza ki”.³³ Az MKP PB Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi minisztert bízta meg azzal, hogy sajtóértekezletet tartson, hiszen a Mindszenty-ügyben ő képviselte a szakminisztériumot. De más oka is volt annak, hogy éppen ő kapta ezt a feladatot. Ortutay a kommunistákkal együttműködő, ám kiscsapatpárti miniszter volt. A kommunistáknak pedig fontos volt, hogy az iskolaállamosítások felelőssége papíron ne az ő pártjukat terhelje. „Érdekessége továbbá az 1948-as évnél — amikor formálisan még koalíciós kormányzás volt —, hogy a miniszter sajtónyilatkozatáról nem a kormányülés, hanem egy pártnak (ráadásul nem a miniszter pártjának) a politikai bizottsága döntött. Emellett a miniszter nyilatkozatának szövegét Horváth Mártonnak, az MKP PB tagjának, a Szabad Nép vezető szerkesztőjének kellett kidolgoznia. Az idézett rövid részlet arra utal, hogy 1948 elején a kommunisták már teljesen kézből tartották a sajtóirányítást és az ország kormányzását.”³⁴

A június 4-én tartott MKP PB-ülésen már más pártok lapjainak is határozott utasítást adott az MKP vezetése egy konkrét ügyben: „A PB megbízta Horváth elvtársat, figyelmeztesse a Világosságot és a Népszavát, hogy felesleges módon ne szélesítsék ki a támadás frontját, ne menjenek túl előre. Marosánt fel kell hívni, hogy Révai és Farkas elvtársaknak mutassa meg a vasárnapi Népszavában megjelenő cikkét, amelyben az egyházi reakcióval foglalkozik.”³⁵ Tehát egy héttel azelőtt, hogy a kommunisták bekebelezték volna a Szociáldemokrata Pártot, az MKP PB ülése (nem pedig az akkor gyakorlattá vált közösen tartott PB-ülés) már a szociáldemokrata lapnak is adott utasítást.³⁶

1948 márciusában megszüntették a Tájékoztatásügyi Minisztériumot, a sajtóval kapcsolatos ügyeket a miniszterelnökség sajtóosztálya vette át.³⁷ Az MKP PB 1948. január 15-én elfogadta Horváth Mártonnak a miniszterelnökségi sajtóosztály megszervezésére tett javaslatát. Az előterjesztés hangoztatta, hogy szükség van „a sajtó, a rádió és a film fokozottabb és tervszerűbb kommunista ellenőrzésére”. A Tájékoztatásügyi Minisztérium megszűnésével pedig „még névleg sem marad olyan kormány szerv, mely hivatalos tájékoztatást nyújtana a kormány politikájáról, s központilag foglalkozna a magyar demokrácia propagandájával”, csupán a sajtóközigazgatási osztály. A javaslat szerint a tájékoztatási osztály maradványait is fel kell oszlatni, s „azt az egy-két embert, akitől pillanatnyilag nem tudunk megszabadulni, (például Nádas József, SZDP), a centenáriumi osztály című sóhivatalba kell áthelyezni”.³⁸ A létrehozandó sajtóosztálynak Horváth javaslata alapján két részből kellett állnia: adminisztratív és informatív osztályból. Az informatív osztály feladata: „a) Az egész magyar időszak sajtó tájékoztatása, ellenőrzése és irányítása. Propagandaanyagok kidolgozásával, rendszeres sajtótájéko-

tatás tartásával, államhatalmi eszközök igénybevételével (koordinálva a belügy sajtórendészeti szerveivel), a papírelosztás irányításával, szubvenciók juttatásával történe ez. b) Az MTI és a MOT munkájának kormányhatósági ellenőrzése és irányítása. A Külügyminisztérium sajtóosztálya cenzúrázza továbbra is az MTI külföldi híryanagát, de a szerkesztési direktívákat és az állami propagandaanyagot a miniszterelnökségről kapná az MTI.⁷³⁹

Miután az MDP 1948 júniusában hatalomra jutott, „kialakították a sajtónak azt a szigorúan centralizált struktúráját”, amely a rendszerváltásig nem változott. „A legfontosabb tudnivalókat az országos és megyei (központi) pártlap és a társadalmi szervek lapjai közölték, amelyek példányszámát adminisztratív úton (papírellátás), gazdasági előnyökkel (terjesztés premizálása) és politikai kampányokkal egyaránt földuzzasztották.”⁷⁴⁰ A párt fontos szerve volt a Központi Vezetőség Agitációs és Propaganda Osztálya. „1953-ig a szerkesztőségek, a szerkesztők és főszerkesztők leginkább közvetlenül a Politikai Bizottság tagjaitól kaptak utasítást, nemritkán magától a párt vezetőjétől, Rákositól.”⁷⁴¹

A koalíciós korszak sajtóját a sokszínűség jellemezte, a lapokban különböző vélemények jelenhettek meg. Az MDP megalakulása után azonban a sajtó „fokozatosan egyneműsödött, és részévé vált a kommunista párt propagandagépezetének”.⁷⁴² Jellemző módon a lapoknak a Szabad Népből megjelent elvi cikkek mondanivalóját kellett közvetíteniük, a híreket pedig a központosított hírszolgálatól kapták. A korábban színvonalas újságok „megszűntek vagy pedig hivatalos közlönyökké, mozgalmi értesítőkké váltak”, a szerkesztőségeket pedig „megszüntették vagy összevonták”.⁷⁴³

A sajtót tehát központosították, az olvasókat is „központosítani” kellett, vagyis a Szabad Népet olvasótáborába terelni őket. Ezért 1948 augusztusában az MDP Szervező Bizottsága elfogadta a „Szabad Népet sajtókampányára és a sajtómunka rendszeresítésére” elkészített javaslatot.⁷⁴⁴ E szerint október 1-től növelni szerették volna a napilap példányszámát, és párton belül és kívül is „igen erősen fokozni” az elterjedtségét. Az előterjesztés megállapította, hogy a párttagok nem megfelelő arányban olvassák a Szabad Népet, és a lap példányszáma az elvárthoz képest kevés. A javaslat megfogalmazta: „A Szabad Népet példányszámának igen kis része jut el párton kívüli olvasókhoz és így pártunk sajtóján keresztül nem tudjuk kellőképpen befolyásolni, mozgósítani a Párton kívüli tömegeket. A Szabad Népet nemcsak pártlapnak, de a dolgozók lapjának kell lennie.”⁷⁴⁵ Döntöttek az agitációról, a megyékben végzendő teendőkről, valamint a szerkesztőség és a kiadóhivatal feladatairól is. A szerkesztőségnek a lap hasábjain folyamatosan be kellett számolnia az eredményekről. A Szabad Népet már a kampány kezdetén közzétette a népszerűsítő akció legfontosabb céljait, köztük az elérendő példányszámot is, amely fele részben megegyezett az MDP PB szeptemberi ülésén elhangzott számokkal. Októberre ez 200 ezer hétköznapi és 300 ezer vasárnapi példányszámot jelentett.⁷⁴⁶

A pártpropagandában összekapcsolták a Szabad Népet olvasását a párttagság kérdésével. Megfogalmazták, hogy aki nem olvassa naponta, az nem lehet jó párttag. „Nem tarthat lépést a politikai fejlődéssel az, akinek nem mindennapi kenyeré a lap”⁷⁴⁷ – szöveg a megállapítás, amelyben különös módon a katonai kifejezések helyett a legáltalánosabb keresztény imádságra utaló gondolat kapott helyett. A példányszám emeléséhez a legfontosabb eszköznek az egyéni rábeszélést tekintették. A lap népszerűsítésével együtt a pártot is népszerűsíteni kívánták: „Ha ezt az egyéni rábeszélést, egyéni agitációt jól fogjuk végrehajtani, akkor pártunk politikája eddig közömbös vagy passzív tízezrekhez fog eljutni, még mielőtt a Szabad Népet megrendelnék és fordítva: pártunk politikájának és központi lapjának ebben a népszerűsítésében ezerszámra fognak az olyan párttagok résztvenni, akiknek kapcsolata pártjukkal eddig laza volt.”⁷⁴⁸

A kampány előkészülete során az MDP Központi Vezetősége körlevélben fordult a pártszervezetekhez, amelyben meghatározta a feladatokat. Külön felhívással fordultak a megyei pártbizottságokhoz, és külön hangsúlyt fektettek a vidéki kampányra. „Egyes vidékeken mutatkoztak bizonyos hiányosságok a sajtókampány előkészítése körül, pedig éppen falun különösen fontos a Szabad Nép terjesztése. Vannak falusi párttitkáraink, akik nem olvassák központi lapunkat. A megyei bizottságok ezért kísérjek fokozott figyelemmel a falusi munkát, gondoskodjanak arról, hogy a kampány után ne legyen olyan vidéki funkcionáriusunk, aki nem rendszeres olvasója a Szabad Nép-nek.”⁷⁴⁹

A sajtókampányról szóló MDP Szervező Bizottság javaslata rámutat a rendszer egyik jellemzőjére. A lelkes előterjesztők – amellet, hogy részletes megyei kimutatásokat és alaposnak tűnő összeállítást készítettek – egy ponton még a pártvezetők számára is túlbuzgóvá váltak. „Minden új előfizető megkapja Rákosi elvtárs néhány sorával dedikált fényképét. Ajánljuk, hogy a legjobb megye kapjon Pártunk központjától egy autót, további három legjobb megye motorkerékpárokat kapna tőlünk, többiek és a kerületek kerékpárt, vagy rádiót, – alapszervek könyvtárakat, egyének könyveket, Szabad Nép, Szabad Föld, Társadalmi Szemle és egyéb kiadványaink 1-2-3 hónapos stb. előfizetéseit.”⁷⁵⁰ A Szervező Bizottság azonban úgy határozott, hogy „autót és motorkerékpárt jutalomképpen ne adjanak és mellőzzék Rákosi Mátyás elvtárs dedikált fényképének juttatását”⁷⁵¹. A testület legközelebb októberben foglalkozott a kampánnyal, amikor Orbán László előterjesztése nyomán megfogalmazták, hogy az „Sz. B. nem tartja kielégítőnek vidéken a Szabad Nép előfizetési kampány eredményeit, különösen a vidéki ipari centrumokban”.⁷⁵²

(A lap nyelvezete és a propaganda – Bakonykútítól Pócspetriig) „A diktatúrák »gleichschaltot« politikai nyelvhasználatáról (például a hitleri fasizmuséről, illetőleg a proletárdiktatúrákéről) több-kevesebb ismerete, tapasztalata mindannyiunknak van vagy lehet. Emlékezzünk csak: az egyik oldalon, a mindenkori »mi« szemszögéből nézve a pozitív jelentéstartalmú szavak és kifejezések, a másik oldalon, az »ellenség« oldalán a negatív jelentéstöltetű és negatív érzelmi felhangú szavak és kifejezések sora állt.”⁷⁵³ Mindez a Szabad Nép hasábjain megjelent cikkek esetében is megfigyelhető, de kiegészíthetjük az állítást azzal, hogy a háborús állapotokra jellemző kifejezések, a folyamatos harcra buzdító szövegek nem hagytak nyugtot sem az olvasónak, sem az „ellenségnek”. A kommunisták célja volt a társadalom és a közgondolkodás teljes átformálása, ezért a nyelv jelentéstartalmainak megváltoztatásával nagy hangsúlyt fektettek a kommunikáció átalakítására is. A hivatalos kapcsolatok, és egyben a sajtó nyelvhasználatának jellemző forrása a katonai nyelv szókészlete volt. Új értelmet kaptak a nyelv és a szavak jelentései. Mindezt meghatározták a politikai szempontok, a hatalom irányított kommunikációja. „Ezt többek között az jellemezte, hogy a politikai cselekvés alapjául szolgáló, konstruált valóságképre történő hivatkozások és utalások a »pártzsargon« szókészletének alkalmazását követelték meg, előtérbe helyezve azokat a szavakat és kifejezéseket, amelyeket a politikai vezetés a kommunikációs jelrendszer meghatározó elemeként kezel.”⁷⁵⁴

A propaganda számára több olyan esemény is kínálkozott, amelyekre a kommunisták nem számítottak, nem szerepeltek ugyanis propagandacéljaik között a kiobbant események, mégis kihasználták az adott ügyekben rejlő lehetőségeket. Erre két példát érdemes említeni 1948 májusából és júniusából: a bakonykúti és a pócspetri esetet. Mindkettő az egyházakkal kapcsolatos propaganda részévé vált – különböző módon. Az egyik esetben ugyanis felkarolták egy falusi plébános ügyét, a másikban többeket is rögtönítélő bíróság ítélt el. Az azonban közös pont volt, hogy a párt és a propaganda a katolikus egyház vezetőit támadta.

A Szabad Nép 1948. május 6-i számában Inkvizíciós szellem Shvoy egyházmegyéjében címmel hosszú „tényfeltáró” riport jelent meg, amely Szittyay Dénes bakonykúti plébános ügyérel foglalkozott. A bakonykúti plébános – aki egyébként a Nemzeti Parasztpárt tagja volt – felszólalt Rajk László 1948. április 10-i székesfehérvári gyűlésén, amelyet követően Shvoy Lajos megyéspüspök a plébánost felfüggesztette állásából. Vásárhelyi Miklós írása szerint „a középkor legsötétebb napjainak emlékét idézi az az inkvizíció, amelyet az egyház palástja mögé bújt reakció indított meg egy kis magyar község plébánosa ellen.”⁵⁵ A bakonykúti esetet Rákosi is megemlíti visszaemlékezésében, s mint írja, „a felfüggesztést úgy tekintettük, mint kísérleti léggömböt, s a legjelesebben reagáltunk rá.”⁵⁶ Rákosiék felkarolták a plébánost, és a sajtóban Shvoy püspököt támadó írások jelentek meg, az egyik ilyen május 8-án. A cikk egyik alcíme „Horthy-püspök”-ként jellemezte Shvoy Lajost, aki az írás szerint a „demokráciának mindig ellensége volt, és az is marad.”⁵⁷ Május 9-én A fekete reakció címmel Révai József is elemezte a Szittyay Dénes körül kialakult helyzetet. A Szabad Nép főszerkesztője megállapította, hogy ami Bakonykútiban történt, az politikai ügy. Shvoy Lajossal kapcsolatban olasz példát említett, amely szerint az ottani klérus is kiközösítést helyezett kilátásba a kommunistákkal szemben. Révai a katolikus egyház számára példaként állítja a református felekezetet állásfoglalását, és kijelentette, hogy „Shvoy püspök úrnak hálásak lehetnek a magyar demokraták, mert akaratlanul figyelmeztette őket a harci készenlét szükségességére.”⁵⁸ A kommunista párt egyik legfőbb vezetője tehát az egyházak elleni kemény fellépésre buzdított írásában.⁵⁹ És mindezt úgy tette, hogy közben a felekezetek megosztására is törekedett, egymással szembeállítva őket.

A kommunista napilapban május 15-én is megjelent egy cikk Shvoy püspök címmel, (V. M.) szerzői monogrammal. Az újságíró kommunista szemszögből bemutatta a püspök két világháború közötti tevékenységét, majd az utolsó bekezdésben tért rá a bakonykúti esettel kapcsolatos állásfoglalására, amely szerint „a magyar nép elégtételt követel a bakonykúti plébános igazságtalan meghurcoltatásáért.”⁶⁰ És a kommunisták a plébános sorsáról is döntöttek. Mint Rákosi írja: „Szittyay Dénesnek mi azonnal a hóna alá nyúltunk, felhoztuk Budapestre, azonnal állásba helyeztük, és gondoskodtunk róla, hogy felfüggesztése ne hason elriasztóan a többi demokratikus papra, ellenkezőleg, lássa mindenki, akit illet, hogy a demokrácia nem engedi, hogy híveit az egyházon belül üldözzék.”⁶¹ Május 28-án Szittyayt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium miniszteri tanácsosává nevezték ki.⁶²

Az iskolaállamosítási és az egyházellenes kampány során tehát kapóra jött a bakonykúti eset a kommunista sajtó és pártvezetés számára. De ugyanígy felhasználták céljaikhoz a Pócspeletriben történeteket is. „Pócspeletrivel volt tele az újság, a pócspeletri eseményekről beszélt naphosszat a rádió.” – emlékezett vissza önéletrajzában Futó Dezső.⁶³

A pócspeletri eset valós történéseit ma már nehéz rekonstruálni, mindenesetre annyi bizonyos, hogy nem a kommunista sajtóban jelentek szerint zajlottak az események.⁶⁴ A Pócspeletriben történetekre Rákosi Mátyás a következőképpen emlékezett vissza: „Pócspeletri községben június 3-án a katolikus plébános uszítására a hívők megtámadták a községházát, lefegyverezték a rendőrséget, s közben megölték egy rendőrt. Ez a falu a máriapócsi búcsújáráshely közelében fekszik, Szabolcs megye legsötétebb zugában.”⁶⁵ A sorokból kitűnik a kommunista propaganda álláspontja, és a pártvezető véleménye a – az évtizedekre megbélyegzett – szabolcsi településről. A már említett napon este összeült a pócspeletri képviselőtestület, amelynek napirendjén szerepelt az iskolaállamosítás ügye. A katolikus templomból a hívők a községháza elé vonultak, ahol a községi elöljárók döntését kívánták megismerni és az államosítás ellen tüntettek. A tüntetők ellen intézkedő két rendőr közül az egyik saját fegyverétől halálos lövés áldozata lett.

Noha Rákosi úgy fogalmazott, hogy „az esetet az ország elé tártuk” – a Pócspetriben történt események június 3-án lezajlottak – a Szabad Nép csak június 6-án tudósított a történésekről. Ekkor azonban több írás is megjelent a kommunista napilapban az eseményekhez kapcsolódóan, sőt a lap címloldalán csak a pócspetri eset szerepelt. Itt olvasható Révai József Pócspetri című írása, amely nem csak a konkrét esettel foglalkozik, hanem a községben történeteket tágabb keretekbe helyezi. A bakonykúti eset után ismét utalások történtek a két világháború közti időszakra, hiszen Révai a következőképpen fogalmazott: „A pap és a vele egyhúron pendülő néhány zsirosparaszt, 70 holdas gazda, népnyzó malomtulajdonos, meg egy-két, a Horthy-időkből megmaradt vitéz és volt katonatiszt: ez volt az a réteg, amely Pócspetrin vívta a harcot az egyházi iskolák államosítása ellen.”⁷⁶⁶ Mint már a bakonykúti esetről is megfigyelhető volt, Révai vezércikkében is megjelenik egy újfajta elem az egyházellenes propagandában. Eszerint a két világháború közötti időszakot teszi felelőssé „a fekete reakció” miatt, amely – mint Révai írja – „szövetkezik itt a régi rend úri híveivel, a demokrácia feudális és fasiszta ellenségeivel és közösen fogják be szekereikbe, használják fel sötét céljaikra a falu népének kulturális és politikai elmaradottságát.”⁷⁶⁷ A kommunista ideológus kifejezéseiben az egyház már nem csupán önmagában számít ellenségnek, hanem további „reakciós” rétegekkel „szövetkezik”.

Révai József június 6-án megjelent vezércikkében határozottan kijelentette, hogy „mindenki, akit illet, értsen a szóból: a demokrácia sokáig türelmes volt, még az uszító klérussal szemben is, de ennek a türelemnek immár vége.”⁷⁶⁸ A kommunista politikus megfenyegette – nemcsak a pócspetri „bűnösöket”, hanem – az egész egyházat is, továbbá a statáriális bíráskodás és a köztársaság védelméről szóló törvény érvényességére⁶⁹ hivatkozott. Révai a pócspetri esetet is felhasználta retorikájában Mindszenty ellen, hiszen írásában a katolikus egyházfőt teszi felelőssé a történetek miatt, és újból megfenyegetve a katolikus egyházat – a szerző szerint a „sötétség gonosz erői”-t – kijelentette, hogy „letörjük a zendülésre uszító fekete reakciót!”⁷⁰

A június 6-i Szabad Nép címloldalán a Révai-írás mellett összefoglalás – tulajdonképpen a kommunisták állásfoglalása – olvasható a Pócspetriben történetekről. Ennek utolsó bekezdéséből megdudható, hogy az „államvédelmi osztály értesítette az ügyészséget, hogy a statáriális tárgyalás lefolytatására szükséges intézkedéseket tegye meg.”⁷⁷¹ Emellett a lap ismerteti Ortutay Gyula kultuszminiszter Mindszentyhez szóló nyílt levelét is. Ez arról tanúskodik, hogy már a kormány tagjainak szóhasználata is egyre fenyegetőbbé és keményebbé vált. Ortutay szerint államosítás elleni „dicstelen agitáció” folyik a „papi szószékről”, és „nyíltan reakciós, sőt fasiszta jelszavak” használatával próbálnak szembeszállni „a magyar demokráciával”. A miniszter ebben a levelében kérte Mindszenty bíborost, hogy szüntesse meg a „demokrácia ellen folyó minden agitációt”.⁷² Olyan esettel kapcsolatban vonták felelősségre az egyházi vezetőt, amelyben közvetlenül nem volt érintett. Ortutay szóhasználatában érződött, hogy egyre feszültebbé vált a belpolitikai helyzet.

A Pócspetri esettel kapcsolatban június 6. és 8. között cikkek sora jelent meg a Szabad Népben, amelyek mindegyike az egyházi vezetést tette felelőssé a tragédia miatt. A következő címek és alcímek láttak napvilágot: „Vér tapad a fekete reakció kezéhez”, „A pócspetri plébános által felizgatott tömeg tüntetésén egy volt horthysta zászlós meggyilkolta Takács Gábor rendőr őrzetöt”, „A plébános uszít, sikkaszt, feketézik”, „Lelkipásztorság helyett kufárkodás”, „Pócspetrin a »rossz pap« birodalmában”. Ezek és a további címek, amelyek az olvasók figyelmét hivatottak felkelteni, már eleve sugallták, hogy kiket kell a felelősöknek tekinteni. A június 8-i keddi számból már az is

kiderül, hogy a Pócspetriben történetekkel kapcsolatban a belügyminisztériumban értekezletet tartottak, továbbá megtudhatta a korabeli olvasó, hogy „Asztalos János plébános ellen szándékos emberölés büntetettére felbújtás miatt, Királyfalvi (Klemper) Miklós közellátási tisztviselő ellen szándékos emberölés büntetettéért” emeltek vádat, és a statáriális tárgyalás június 10-én lesz. Vásárhelyi Miklós június 6-i riportjában új terminusok jelentek meg az egyházellenes retorikában: „Mindenkinek lakolnia kell, aki résztvett a gyilkos tüntetésben, de elsősorban a horthysta gyilkosnak, az uszító plébánosnak és azoknak a felbujtóknak, akik felsőbb ösztönzésre a kereszténység védelmének hamis ürügye alatt pusztulásba, vérbe és gyalázatba próbálják sodorni a felemelkedő magyar parasztságot.”⁷³ A tömegtájékoztató legfontosabb eszköze a nyelv, hatékonyságát pedig meghatározza, hogy megtalálja-e a megfelelő nyelvhasználatot céljai megvalósítására.⁷⁴ A „lakolnia kell”, a „felbujtó”, a „horthysta”, az „uszító” eddig csak elvétve szerepelt a Szabad Nép egyházakat támadó írásaiban. Az MKP sajtója az említett kifejezéseket tartotta a legmegfelelőbbnek az iskolaállamosítási kampányban.

A Szabad Nép nagy hangsúlyt fektetett a Pócspetriben történt események részletes, kommunista szemszögből történő bemutatására. Természetesen követendő példaként állítottak olyan egyházi személyeket is, akik a hatalom mellé álltak, és a pócspetri plébánost tették felelőssé az eseményekért.⁷⁵ A június 6-i Révai-írás már előrevetítette a hatalom által bűnösnek ítélt személyek sorsát. A statáriális tárgyalás napján Pócspetriért felelni kell! címmel jelent meg vezércikk az MKP napilapjában. A V. M. szerzői monogrammal megjelölt cikk szerint „a magyar nép elégtételt követel a példátlan provokációért”.⁷⁶ A kommunista napilap a tárgyalásról is részletesen beszámolt, sőt a vádlottakról készült rajzokat is közölte. A rögtönítélő bíróság Asztalos János plébánost és Királyfalvy Kremper Miklós jegyzőt halálra ítélte. A köztársasági elnök a plébános büntetését életfogytiglani fegyházra változtatta, a jegyzőre kiszabott ítéletet végrehajtották.

Egy nappal a Pócspetriben történetek után ülésezett az MKP PB, amelynek jegyzőkönyve a következő határozatot tartalmazza: „Olyan községeket, ahol sikerült a hangulatot, vagy a községi testület állásfoglalását az iskolák államosítása ellen fordítani, fel kell keresni és meg kell változtatni a hangulatot. Ahol súlyos kilengések, verekedések történtek, a rendőrség a legerélyesebb magatartást tanúsítsa.”⁷⁷ Ez a döntés minden bizonnyal a pócspetri esetnek köszönhető. A községben június 3-án lezajlott események nyolc nap alatt lezárultak, és már csak néhány nap volt az iskolaállamosítási törvény elfogadásáig. A szabolcsi események gyors megoldása, a kommunista sajtóban történt részletes, elemző és nagy terjedelmű bemutatása egyaránt a kormány érdekeit szolgálták, hogy a lakosságot meggyőzzék az államosítások helyességéről és egyházellenes nézeteket fejthessenek ki. Június 12-én – mintegy az ügy zárásaként – „Lg” tollából A főtárgyalás tanulságai címmel összefoglalást közölt a Szabad Nép, amelynek utolsó bekezdése az iskolák államosítását sürgette: „A statáriális főtárgyalás függőnye legördült: a közvetlen bűnösök elvették méltó büntetésüket. És most már ne késlekedjünk soká: legyen minél előbb törvény a felekezeti iskolák államosítása.”⁷⁸ Az 1948 júniusában Pócspetriben történtek nemcsak a község jövőbeni életét határozták meg, hanem a hatalom képviselőinek is alapot adtak arra, hogy az iskolák államosítását az egyházak teljes kihagyásával valósítsák meg.

Az újságokban megjelent cikkek, és azok szóhasználata jól mutatja számunkra, hogy az olvasóknak milyen jellegű tájékoztatással szolgáltak a totális hatalomra jutó kommunisták 1948-ban. Ekkortól kezdve az egyhangúsított sajtó tudósításai nem a valóban lényeges hírekről szóltak, és sok esetben a valóságot sem tükrözték. „Az 1949 és 1953 közötti időszak minden szempontból mélypont volt a hazai sajtó és a nyilvánosság tör-

ténetében a 20. század második felében, az írott sajtó olvashatatlan nyelvezetű hivatalos közlönyök gyűjteményévé vált tekintet nélkül arra, hogy politikai napilapról vagy »szó-rakoztató« hetilapról volt-e szó.⁷⁷⁹ Kérdés persze, hogy az olvasó ebből mit tudott a saját életére vonatkoztatni. Főleg úgy, hogy a kommunista sajtó rövid idő alatt úgy vált egyre nagyobb körben nyilvánossá, és kötelező olvasmánnyá, hogy az olvasók számára idegen lehetett annak nyelvhasználata. Gyarmati György ezt a következőképpen fogalmazta meg: „A Szabad Nép híreinek visszatérő használata a korrajzban nehezen kerülhető meg, ha azt akarjuk érzékeltetni, hogy milyen tartalmú és stílusú volt a kortársakra zúduló, pártosan leegyszerűsítő, propagandacentrikus hírözön, amely alapján a saját mindennapjaikban tájékozódni igyekeztek. Annál is inkább, mert annak idején elvárás volt ennek alapján a tájékozottság, illetve annak – esetenként számon is kért – tanúsítása. Az egy más kérdés, hogy a kortárs miként interiorizálta vagy vetette azt össze saját boldogulásával, annak elmaradásával, horribile dictu szükségtelen s gyakorta esztelen – mert a rendszert sem »jobbította« – megpróbáltatásaival, meghurcoltatásaival, kényszerűen elviselt nélkülözéseivel, sérelmeivel és szenvedéseivel.”⁷⁸⁰

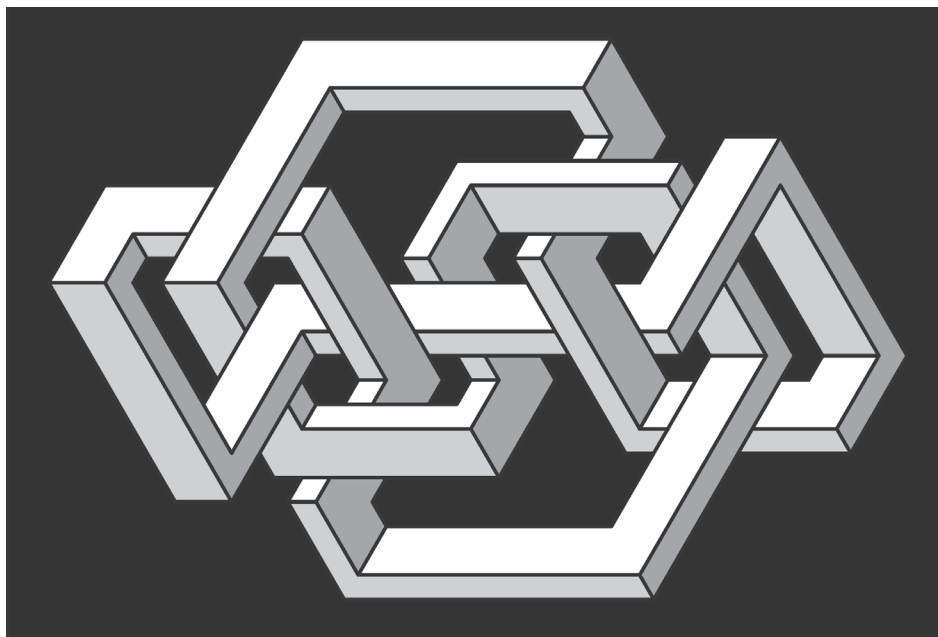
JEGYZETEK

- 1 Rákosi Mátyás: Visszaemlékezések. 1940–1956. II. kötet. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 714. (a továbbiakban Rákosi, 1997.). A teljes idézet a szövegben később olvasható.
- 2 A Magyar Dolgozók Pártjának központi lapja. In: Szabad Nép, 6. (1948) 135. sz. június 15. 9.
- 3 Szakasits elvtárs beszéde. In: Szabad Nép, 6. (1948) 134. sz. június 13. 6.
- 4 Megalakult a Magyar Dolgozók Pártja. In: Szabad Nép, 6. (1948) 135. sz. június 15. 1.
- 5 Valuch Tibor: Szigorúan ellenőrzött nyilvánosság. In: A felügyelt (mozgás)tér. Tanulmányok a szovjet típusú rendszer hazai történetéből. Szerk.: Rainer M. János. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011. 31. (a továbbiakban Valuch, 2011.)
- 6 Kókay György – Buzinkay Géza – Murányi Gábor: A magyar sajtó története. Sajtóház Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2001. 222. (a továbbiakban Kókay–Buzinkay–Murányi, 2001.)
- 7 A lap programadó cikkében több célt is megjelölt. Egyrészt az ország háború utáni újjáépítésében kívánt részt venni. „A Magyar Kommunista Párt központi lapjának nemcsak hüen, pontosan, színesen kell beszámolnia az ország eseményeiről, a világ folyásáról, hanem ezen túlmenően utat kell mutatnia, kezdeményeznie, serkentenie, vezetnie kell a magyarság minden kérdésében.” – fogalmazott a beköszönő írás. A megfogalmazott, mondhatni nemes célon azonban felülkerekedett egy másik: A Szabad Nép „legyen a kommunista mozgalomnak az a kollektív szervezője, amit nagy tanítónk, Lenin követelt a jó pártlaptól.” Harcos útjára újra elindul... In: Szabad Nép, 3. (1945) 1. sz. március 25. 1. (a továbbiakban Harcos útjára elindul...) Kókay–Buzinkay–Murányi, 2001. 222.
- 8 Buzinkay Géza: A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig. Wolters Kluwer, Bp., 2016. 405. (a továbbiakban Buzinkay, 2016.)
- 9 Harcos útjára újra elindul...
- 10 „A lenini Iszakra munkássága nagyszerű példája annak, hogyan kell harcolniunk a proletariátus ügyéért, a kommunizmus ügyéért és milyen odaadóknak kell lennünk ehhez az ügyhöz.” – olvasható egy, a Marxista ismeretek kiskönyvtára című sorozatban megjelent broszúrán. Polevoj, J. Z.: A lenini „Iszakra” harca az újtípusú pártért. Szikra, Budapest, 1952. 47. A Szabad Nép Az igazi sajtó című vezércikkével 1948. május 5-én a szovjet sajtót ünnepelte. „A Lenin utasítása szerint és Sztálin kezdeményezésére alapított Pravda együtt született a forradalmi mozgalom új fellendülésével, amely elvezetett az 1917-es forradalom győzelméhez. Ebben a győzelemben jelentős része volt ennek a napilapnak, amely a szó igazi értelmében vett tömegújság lett: a tömegek öntudatra ébresztésének, a tömegek harci készségének, a munkásság megszervezésének irányítója.” – fogalmazott a cikk, amely megállapította, hogy „a szovjet sajtó példát mutatott a világnak: hogyan kell értelmezni az igazi sajtószabadságot”. (N. Gy.): Az igazi sajtó. In: Szabad Nép, 6. (1948) 103. sz. május 5. 1. Nos, hogy a kommunisták hogyan értelmezték, az mindenki számára nyilvánvaló lett: „A szocialista rendszer jellemző vonásai közé tartozott a sajtószabadság hiánya,

- a nyilvánosság intézményeinek gyakorlatilag teljes körű politikai ellenőrzése, a szólásszabadság drasztikus korlátozása. Az információk áramlása a párton belül és azon kívül is alapvetően egysátozottság volt, vagyis a párton belül a központból kibocsátott információk, utasítások áramlanak, az ellenvélemény kifejezésére inkább csak formális és nem valószínűségi lehetőségek voltak. A nyilvánosság intézményei ebben a felfogásban elsősorban propagandafunkciót töltenek be, elsőrendű feladatuk a kommunista párti politika népszerűsítése, társadalmi elfogadásának elősegítése.” In: Valuch, 2011. 29.
- 12 Vass Henrik – Zalai K. László: A tájékoztatás intézményrendszere és munkaszervezési elítje 1944–1948. Trifer Kiadó, Budapest, 1991. 53.
- 13 Horváth Attila: A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején. Médiatudományi Intézet, Budapest, 2013. 21. (a továbbiakban Horváth, 2013.). A Szabad Nép példányszáma 1953-ban már meghaladta a hétszázezret. Vö. Németh László: „Az egyházi kampány vitelénél fokozottabb figyelmet kell fordítani a sajtóra.” Egyházzellenes propaganda a Szabad Népből 1948-ban. In: Valóság, 48. (2005) 4. sz. 70. A továbbiakban Németh, 2005.)
- 14 MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 18. ö. e. Az MDP Titkárság 1948. november 24-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Javaslat a Szabad Nép építkezése ügyében.
- 15 Buzinkay, 2016. 405.
- 16 Gyarmati György: A Rákosi-korszak. Rendszerelváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956. ÁBTL–Rubicon, Budapest, 2011. 468. (a továbbiakban Gyarmati, 2011.)
- 17 MNL OL M-KS 276. f. 52. cs. 1. ö. e. Az MDP Központi Vezetőség 1948. június 15-i ülésének jegyzőkönyve, A Szabad Nép főszerkesztőjének megválasztása.
- 18 Kalmár Melinda: Az ideológiaközvetítő nyilvánosság szerkezetváltozása (1948–1958). In: Holmi, 7. (1995) 11. sz. 1603–1604. (a továbbiakban Kalmár, 1995.)
- 19 Buzinkay, 2016. 405.
- 20 Rákosi, 1997. 714.
- 21 Horváth, 2013. 19–20.
- 22 MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 52. ö. e. Az MDP Titkárság 1949. július 6-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Losonczy Géza előterjesztése a sajtó átszervezéséről
- 23 Rákosi Máttyás: A magyar sajtó színvonalának emeléséért. In: Rákosi Máttyás: Építjük a nép országát. Szikra, Budapest, 1949. 115. (a továbbiakban Rákosi, 1949.)
- 24 Uo.
- 25 Uo. 116.
- 26 Uo. 118–119.
- 27 Kiss Jenő: Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002. 256. (a továbbiakban Kiss, 2002.)
- 28 MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 14. ö. e. Az MDP Titkárság 1948. október 14-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Javaslat kérés a sajtó irányítására.
- 29 MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 10. ö. e. Az MDP Politikai Bizottság 1948. szeptember 23-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Javaslat a rotációs papír felosztására, lapok egyesítésére, illetve megszüntetésére. Nőgrádi Sándor Szabad Néppel kapcsolatos javaslata eredetileg a következőképpen szólt: „Biztosítani a Szabad Nép és a Népszava eddigi heti 56 oldalas terjedelmét helyett a Szabad Nép és a Népszava heti 52 oldalas terjedelmét és a Szabad Nép fejlődését december 31-ig 200.000 hétköznapi és 250.000 vasárnapi példányszámmal, a Népszavát 50.000 illetve 60.000-ig, a Világosságot átlag 95.000-ig, a Szabad Földöt 160.000-ig, a Ludas Matyiét 170.000-ig, a Pajtását 75.000-ig, a Magyar Népet 90.000-ig, a Friss Újságát 100.000-ig, illetve 190.000-ig, a Tartós Békéért 36.000-ig, a Pártmunkásért 100.000-ig; ezen kívül biztosítani a párt propaganda anyagára havi 33.000 kg-ot, valamint a Szikra Lapkiadó folyamatos munkája érdekében havi 40.000 kg tartalékot.” Ennek megvalósításához azonban újságok megszüntetéséről, összevonásáról és terjedelmcsökkentéséről határoztak.
- 30 Az 1947-es párizsi békeszerződés előtt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság ellenőrizte a sajtót és a papírgazdálkodást – sőt még (kezdetben előzetes, majd utólagos) cenzurális jogokat is gyakorolt. Az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezmény 16. pontja szólt a sajtóirányításról is. E szerint: „Időszakos vagy egyéb irodalmi termékek kiadása, behozatala és terjesztése Magyarországon, színelőadások rendezése, mozgóképek bemutatása, a rádióállomások, a posta, a távíró, a távbeszélő működése, a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnoksággal való megegyezés alapján történik.” A Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947. Szerk.: Feitl István. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003. 376. (a továbbiakban A Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947, 2003.) Egy példa a SZEB működésére: 1946-ban tizennégy napra felfüggesztették a Magyar Nemzet megjelenését, majd a miniszterelnök kérésére a tilalmat is felfüggesztették két megjelenés nélküli nap után. A SZEB ülésén Vorosilov marsall, a magyarországi bizottság elnöke úgy magyarázta a lap felfüggesztését, hogy ő rendelte el, „mert a lap az igazságnak nem megfelelő cikkeket közölt a svábok kitelepítéséről”. A Magyarországi

- Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947, 2003. 140. A SZEB mandátumának lejárta után 1947. szeptember 22-én megjelent a kormány 11290. számú rendelete, amely ideiglenes szabályozta a sajtóügyeket. „A kormányrendelet meghatározta, hogy sajtótermékeket csak a tájékoztatásügyi miniszter engedélyével lehet kinyomtatni, a terjesztéshez pedig belügyminiszteri hozzájárulásra van szükség.” Németh László: A fordulat hatásai a református sajtóban. In: *Confessio*, 35. (2008) 4. sz. 44.
- 31 Lapok megszüntetése már 1947-ben is szerepelt a kommunisták eszköztárában. 1947-ben a Magyar Szabadságpártnak A Holnap című lapját kellett tíz lapszám után megszüntetnie a kiadónak. Nem kaptak papírt, valamint a szakszervezetek és az újságír ószövetség is összefogott a kommunistákkal, a lappal szemben. Sulyok Dezső így írt erről: „Lapunkat azért kellett beszüntetni, mert veszélyeztette a kommunizmus magyarországi terveit.” Sulyok Dezső: Két éjszaka nappal nélkül. Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2004. 407.
- 32 A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989. Szerk.: Paál Vince. Wolters Kluwer, Budapest, 2015. 423.
- 33 PIL 274. f. 3/132. öe. Az MKP PB ülésének 1948. február 19-i jegyzőkönyve.
- 34 Németh, 2005. 71.
- 35 PIL 274. f. 3/149. öe. Az MKP PB ülésének 1948. június 4-i jegyzőkönyve.
- 36 Németh, 2005. 71.
- 37 Kalmár, 1995. 1604.
- 38 PIL 274. f. 3/127. öe. Az MKP PB ülésének 1948. január 15-i jegyzőkönyve. Vö. Németh, 2005. 71–72.
- 39 Uo.
- 40 Kalmár, 1995. 1604.
- 41 Uo.
- 42 Valuch, 2011. 29.
- 43 Uo.
- 44 MNL OL M-KS 276. f. 55. cs. 18. ö. e. Az MDP Szervező Bizottság 1948. augusztus 17-i ülésének jegyzőkönyve, Javaslat a Szabad Népi sajtó kampányára és a sajtómunka rendszeresítésére.
- 45 Uo.
- 46 Előre a Szabad Népért! In: Szabad Népi, 6. (1948) 226. sz. október 1. 3. (a továbbiakban Előre a Szabad Népért!) A cikk a következőképpen fogalmazta meg a sajtó kampány célját. „Október elseje van: ma indul a Szabad Népi sajtó kampánya. Párttagok, pártbizalmiak, agitátorok, népnevelők előre! Előre a hétköznapi 200.000-es, vasárnapi 300.000-es példányszámmal! Előre, hogy a Szabad Népi olvasottságban, elterjedtségben is az legyen, ami: az ország vezető pártjának vezető lapja. A Szabad Népi a legnagyobb magyar újság. Példányszáma ugyan állandóan emelkedik, de ez az emelkedés nem tartott lépést a párttagság számának megnövekedésével, pártunk súlyának, befolyásának erősödésével. »Ez az aránytalanság – írta Révai elvtárs szeptember 19-i cikkében – hovatovább a népi demokrácia fejlődésének pártunk ideológiai színvonalára emelésének, népünk meggyőzésének döntő akadályává válik.« Ezt az aránytalanságot az október havi sajtó kampányunk meg kell szüntetni.”
- 47 Előre a Szabad Népért!
- 48 Uo.
- 49 Uo.
- 50 MNL OL M-KS 276. f. 55. cs. 18. ö. e. Az MDP Szervező Bizottság 1948. augusztus 17-i ülésének jegyzőkönyve, Javaslat a Szabad Népi sajtó kampányára és a sajtómunka rendszeresítésére.
- 51 Uo.
- 52 MNL OL M-KS 276. f. 55. cs. 31. ö. e. Az MDP Szervező Bizottság 1948. október 8-i ülésének jegyzőkönyve, Orbán László szóbeli tájékoztatója a Szabad Népi előfizetési kampányának állásáról.
- 53 Kiss, 2002. 254.
- 54 Valuch, 2011. 28.
- 55 „Inkvíziós szellem Shvoy egyházmegyéjében” In: Szabad Népi, 6. (1948) 104. sz. május 6. 3.
- 56 Rákosi, 1997. 517.
- 57 Shvoy úr, a fehérvári püspök, aki kiközösítette a népbarát bakonykúti plébánost. In: Szabad Népi. 6. (1948) 105. sz. május 8. 3.
- 58 A fekete reakció. In: Szabad Népi. 6. (1948) 106. sz. május 9. 1. vö. Révai József: Élni tudunk a szabadsággal. Válogatott cikkek és beszédek (1945–1949). Bp., Szikra. 1949. 299.
- 59 Vö. Németh, 2005. 85.
- 60 Shvoy püspök. In: Szabad Népi, 6. (1948) 111. sz. május 15. 3.
- 61 Uo.
- 62 Vö. Németh, 2005. 85.
- 63 Futó Dezső: Önéletírás, világlátás. Országos Eckhardt Tibor Alapítvány, Budapest, 1995. 145.
- Futó Dezső – a korábbi kisgazda majd függetlenségi párti politikus – az ötvenes években a Kozma utcai börtönben találkozott az elítélt plébánossal és a tanítóval, akik, mint írja, „oda lyukadtak ki, hogy maga a Pöcspetri-per, mintha nem is miattuk történt volna”, hanem a kommunista párt, „a közvélemény felé akart példát statuálni”. Uo. 146.
- 64 „1948. június 3-án este 9 óra és éjfél között a pöcspetri község háza (volt Irinyi kúria) udvarán eldőrdült két puskalövés. A második lövés kioltotta Takács Gábor, szolgálatban lévő rendőr életét. Az ügy kivizsgálása céljából – órákon belül – megérkezett Debrecenből (Péter Gábor vezetésével) a frissen szervezett ÁVH többszáz főből álló egysége, amelyik megkezdte az ügy felderítését. A pihent mancsok ütései, szöges csizmák rúgásai, és a gumibotok puffanásai oly eredményesek voltak, hogy ez az ügy néhány napon belül »tisztázódott!« A veréstől szaggá-

- tott sebek még levedtek, a véraláfutások ekkor kezdtek feketedni a petri emberek százainak testén, amikor Olty Vilmos, a Rögöntítelő Bíróság elnöke, 8 nappal később, vagyis 1948. június 11-én Budapesten ez ügyben már ítéletet hirdetett. Királyfalvi (Kremper) Miklóst még aznap kivégezték, a többi »főbűnös« mögött pedig évekre, évtizedekre, avagy életfogytiglanra csattant a zárka ajtaja.” In: Pócspetri. Pócspetri, 1992. 7.
- 65 Rákosi, 1997. 517.
- 66 Pócspetri. In: Szabad Nép, 6. (1948) 128. sz. június 6. 1. (a továbbiakban Pócspetri) vö. Révai József: Élni tudtunk a szabadsággal. Válogatott cikkek és beszédek (1945–1949). Bp., Szikra. 1949. 306–312.
- 67 Uo.
- 68 Uo.
- 69 1946. március 12-én fogadta el az országgyűlés az 1946. évi VII. törvényt a „demokratikus államrend és köztársaság büntetőjogi védelméről”. A törvény 1. §. a következőket tartalmazza: „(1) Büntett miatt büntetendő, aki a Magyar Népköztársaság Alkotmányában meghatározott népi demokratikus államrend vagy népköztársaság megdöntésére irányuló cselekményt követ el, mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez, vezet, vagy azt lényeges anyagi támogatásban részesíti.” Hatályos jogszabályok gyűjteménye 1945–1958. I. kötet. Budapest, 1960. 32. Az 1946-ban alkotott törvény a kommunisták kezébe hatásos eszközt adott a velük szemben állókkal történő leszámolásra.
- 70 Pócspetri.
- 71 Rendőrgyilkosság Pócspetrin. In: Szabad Nép, 6. (1948) 128. sz. június 6. 1.
- 72 A vallás és közoktatási miniszter levele Mindszenty primáshoz. In: Szabad Nép, 6. (1948) 128. sz. június 6. 1.
- 73 Vér tapad a fekete reakció kezéhez. In: Szabad Nép, 6. (1948) 128. sz. június 6. 3.
- 74 Kiss, 2002. 255.
- 75 Mindenki felelős, aki a köztársaság ellen uszít. Katolikus plébánosok elítélik a pócspetri pap uszítását; A pócspetri gyilkosság a szabolcsi fekete reakció szervezett mozgósításának eredménye. Demokratikus egyházi személyek szembeszállnak a klerikális uszítással. In: Szabad Nép, 6. (1948) 131. sz. június 10. 3.
- 76 Uo.
- 77 PIL 274. f. 3/149. öe.
- 78 A főtárgyalás tanulságai. In: Szabad Nép, 6. (1948) 133. sz. június 12. 3.
- 79 Valuch, 2011. 31.
- 80 Gyarmati, 470.

Hogyan halt meg Sztálin generalisszimusz

A Sztálin életét, politikáját, diktatúráját, tudatosan felépített személyi kultuszát részleteiben feldolgozó szakirodalom, visszaemlékezés már egy terjedelmes, könyvtárnyi anyagot kitöltene, s ebben jelentős mennyiséget tenne ki a Sztálin halálával, az utolsó napok-órák történéseiével foglalkozó feldolgozás. Ezek zömében az 1960-as évektől születtek, miután az SZKP XX. kongresszusa rávilágított Sztálin személyi kultuszának árnyoldalaira, a sokáig csak magasztalt államférfi kegyetlenkedéseire, a kortársai, az állam és pártvezetés tagjai elleni tudatosan felépített „irtó hadjáratokra”. Nem előbb, mert Sztálin akkori közvetlen munkatársai (Hruscov, Bulganyin, Malenkov, Berija, Molotov, Vorosilov, Mikojan, Kaganovics) még nem döntötték el az utódlás kérdését, egymás ellen szövetkezve „ritkítették” soraikat. Amikor az utolsó közvetlen „sztálini munkatárs”, Nyikita Hruscov is kiesett a hatalomból (1964), akkor jelenhettek meg azok a munkák, amelyek közvetlenül az 1953. március eleji napokkal foglalkoztak. Ezek hangvétele is óvatos volt, tartva attól – mivel még számtalan munkatárs és kortárs élt –, hogy a sok „locsogás” bajba hozhatja a rendszert.

Erdemes nyomon követni az „emlékezés” mélységét, akár 60 év távlatában is, hiszen az ismert tények és események idővel homályosodnak, a rossz élmények ugyan nem szépülnek, csak ezek is átformálódhatnak, néha valótlan adalékokkal bővíülhetnek. Ez vonatkozik a történelmi személyekre is. Sztálin közvetlen munkatársai is – függetlenül attól, hogy kinek a kegyeiért „szolgáltak” – történelmi személyek voltak. Igaz, hogy az igazság csak jóval később derült ki, addig is élvezték a hatalom minden lehetőségét.

1954. március 4-én, szerda hajnalban a szovjet kormány arról tájékoztatta az ország és az egész világ lakosságát, hogy március elsején Sztálin a kremlbeli lakosztályán súlyos agyvérzést kapott, féloldalira megbénult, elvesztette eszméletét és beszédképességét. Ezt a nyilatkozatot feltételezett „örökösei” fogalmazták meg, elhallgatva azt a tény, hogy mindez nem a Kremlben, hanem Sztálin Moszkva környéki nyaralójában történt. Jelezték azt is, hogy „Sztálin elvtárs átmenetileg visszavonul az államügyektől”.

A kiadott orvosi jelentés szerint Sztálin magas vérnyomással, keringési zavarokkal küzdött, de gondos terápiás kezelésben részesült. Tizenegy orvos írta alá a nyilatkozatot. Igaz, a hivatalos közlemény közzétételével negyvennyolc órát vártak, bízva abban, esetleg helyre áll Sztálin egészsége, legalább is stabilizálódik, vagy állapota visszafordíthatatlan, s biztosak lehetnek a diktátor halálában. „Övintézkedésként” kétóránként váltották egymást Sztálin betegágyánál, mellettük volt még Sztálin két gyereke, Svetlána és Vaszilij. Eközben folyt az „osztzkodás”: Malenkov lett az SZKP főtitkára, a miniszterelnök, Vorosilov a Legfelsőbb Tanács elnökségének elnöke (köztársasági elnök), Berija a bel- és nemzetbiztonsági, Bulganyin a hadügyminiszter, Molotov ismét külügyminiszter, Mikojan kereskedelmi miniszter, míg Hruscov a párton belül „adott ügyekben eljáró titkár”. Amíg az előbbi „hatalmi osztzkodás” nem történt meg, nem jelentették be Sztálin halálát, a temetés sorrendjét. A temetésre március 9-én került sor, levezetését Hruscovra bízták. Moszkvában hatalmas tömegek rótták le a kegyeletüket, néhol zavargásokba torkollott az emberek szervezetlen áramlása, sokukat eltapostak, kórházba vagy egyenesen a hullaházba kerültek.

Az új kormányzat előtt felmérhetetlen feladatok álltak: Sztálin utolsó éveiben újabb személyi tisztogatásokra készült, le akart „csapni” a Szovjetunió területén élő zsidóságra, így egy monstre zsidó orvos pert készítettett elő, amelynek során a legkiválóbb zsidó orvosokat tartóztatták le. Ennek már nemzetközi visszhangja volt, enyhíteni kellett a SZU volt szövetségeseivel (Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország) kialakult feszültségeket. Legfőképpen a koreai háborúnak kellett véget vetni. Belpolitikai vonatkozásban mindenképpen orvosolni kellett a kényszermunkások helyzetét, amnesztiával csökkenteni tömegüket, illetve visszavetni a polgári életbe. Valamit kezdeni kellett a politikai foglyokkal, bár ezek ügye szinte összefonódott a kényszermunkások kérdéseivel.

A Nyugat rendkívül nyitottan fogadta a Szovjetunióból érkező híreket, valóban konstruktív javaslatokat terjesztett Moszkva elé, amit az kezdetben pozitívan fogadott, elsősorban egy újabb háború elkerülésének érdekében. Azonban mindkét fél részéről óvatosság volt tapasztalható, ami érthető is volt. A könyv lényegében a Sztálin halálát követő hatalmi manőverezések és a nyugati külpolitikai dilemmák párhuzamos története – egyben az olvasmányos történetírás ragyogó példája.

A dolgok hátterében a káosztól való félelem húzóódott meg, ami sok elszalasztott lehetőség oka is lett. Milyen lesz az új szovjetvezetés, lehet-e velük szót érteni? Valóban, a Sztálin halálát követően felállt új vezetés minden egyes tagja ellensége volt a többinek. Legfőképpen – nem minden ok nélkül – Beriját gyűlölték, aki minden kegyetlenség szervezője és végrehajtója volt. Ő is grúz volt, mint Sztálin, aki senkiben sem bízott. A diktátor nem nézte jó szemmel, ha valaki a „második sorból” nagyobb akart lenni nála. Gyakran voltak együtt, mert Sztálin nem szerette a magányt, s így legalább szemmel tarthatta „udvarát”. A második világháború után ugyan megritkultak a „leszámolások”, de maradt a bizalmatlanság és a félelem, Sztálin érzékelhető gyengülése, az „utódjelöltek” már készülődtek a hatalomátvételre. De ki kit, vagy kik „kiket” támogatnak? Egység csak a félelmetes Berija ellen volt, akinek viszont volt fegyveres „háttere”. Ettől tartottak a legjobban, így fegyveres erővel kellett biztosítani az SZKP Központi Bizottságának az ülését, ahol valóban Berija „fejére olvasták” visszaéléseit, Moszkalenko tábornok katonái vették őrizetbe, vitték bíróság elé, ahol azonnali kivégzését rendelték el. Ezt egy lépcsőházban végezték el.

Furcsa, talán nem ide illő, történelmi hasonlat, hogy a római időkben két alkalommal is triumvirátus alakult a hatalomért, majd később ketten osztoztak azon, míg végül a győztes elkergette társát. Sztálin halála után Malenkov, Hruscsov és Bulganyin volt az a trojka, ahonnan előbb Malenkov bukott ki, végül Hruscsov Bulganyinon adott túl. Többen, így Molotov, Vorosilov, Kaganovics, Mikojan taktikából nem léptek, illetve erejüket felmérve nem nyúltak a hatalomért. (Évekkel később Hruscsov távolította el őket – mint „sztalinistákat” – a felsőbb vezetés környekéről.) Az adott időszakban, Sztálin régi munkatársai és pályatársai jól mérték fel az erőviszonyokat, így legfeljebb az elindult folyamat lassítására láttak lehetőséget. Furcsa fintora a sorsnak, hogy Sztálin – aki rettegett a magánytól – magányosan halt meg; az utódjelöltek megkésve cselekedtek: előbb osztozkodni akartak a hatalmon, még orvost sem hívtak azonnal. Sztálin halálhírének bejelentése után a Moszkva utcáit ellepő gyászoló tömegek úgy viselkedtek, ahogy nevelték őket, bár mindenki érezte, hogy alapjaiban változik meg minden, egy birodalom végének kezdetét élik át.

A szerző, Joshua Rubenstein könyvének előszavában a következőket mondja: „Könyvem Sztálin halálával veszi kezdetét, majd visszalép az időben az 1952 októberében lezajlott XIX. pártkongresszusig, amelyen Sztálin utolsó nyilvános beszéde

elhangzott, utána pedig áttekinti az 1952–1953-as tél eseményeit, mikor is az „orvos per”, valamint az ország zsidósága ellen indított széles körű kampány kibontakozott. Megvizsgálom azt is, hogy miképp fogadta a szovjet és amerikai sajtó Sztálin halálát, valamint az új Eisenhower-kormány hogyan reagált a Moszkvában ezt követően végbement drasztikus változásokra. Vizsgálódásunk Sztálin régi állambiztonsági vezetője, Lavrentyij Berija júniusi letartoztatásával zárul. [...] Sztálin halálával példátlan lehetőség állt elő. Örökösei esélyt kaptak arra, hogy visszájára fordítsák politikájának számos aspektusát, és az országot egy reménytelibb, békésebb irányba állítsák át. A változás ígérete, amely a Szovjetunióban beragyogta a Sztálin halála utáni első hónapokat, szívderítő reformok és kétségbeejtő elnyomás változásába fulladt, hogy a szovjet rezsim végül már nem maradhatott életképes.”

Az amerikai történész valóságghűen írja le az utolsó napokat és órákat, amikor Sztálin már magatehetetlenül feküdt, közben a szűk köréhez tartozó vezető elvtársak hol riadtan figyelték, hol egymást akarták kijátszani a hatalmi harcban. A szerző jelentős szakirodalmat, jegyzőkönyvet nézett át, kortársakkal és Sztálin egykorú pályatársaival készített interjúkat, amiből megszülethetett a kiváló stílusban megírt könyv. Nem dokumentumkötet (bár erre utal a kiváló szakirodalmi bibliográfia), nem szépirodalmi regény, olyan munka, amit haszonnal forgathat a történész, a téma iránt érdeklődő olvasó is. Nem krimi, csak, az oknyomozó történész feldolgozása.

(Rubenstein, Joshua: Sztálin utolsó napjai. A halál, amely megmentette a világot. [Ford.: Turi Márton] Budapest, 2017, Európa Könyvkiadó, 389 p.)

Zanny Minton Beddoes

Újabb alkotmányozó gyűlés Amerikában – és ennek veszélyei

Minden apró részletet elrendeztek; az i-re feltették a pontot. Amerika első és eddig egyetlen alkotmányozó nemzetgyűlésének 55 képviselője nagy nehezen egyezségekre jutott a hatalommegosztást, a törvényhozó testületi helyek szétosztását és a rabszolga-kereskedelem jövőjét illetően. 1787. szeptember 15-én azonban szólásra emelkedett George Mason virginiai ültetvényes, hogy kifejezze ellenvéleményét.

A szövegtervezet V. cikkelye két utat fektetett le a jövőbeli módosításokkal kapcsolatban: vagy maga a Kongresszus tesz rájuk javaslatot, vagy pedig összehívhatja az államok képviselőinek a gyűlését, hogy ők indítványozzák azokat. Mason felhívta a figyelmet, hogy ha esetleg a szövetségi kormánynak túl nagy lenne a hatalma, a Kongresszus nem valószínű, hogy nemzetgyűlést hívna össze a dolgok jobbá tételére. Érvelése szerint az emberek szabadságának védelmében a nemzetgyűlés összehívásának jogát ehelyett az államok kezébe kellene helyezni. Ha a törvényhozók kétharmada gyűlést akarna tartani, a Kongresszusnak meg kellene hajolni akaratauk előtt: meg kell tartani a nemzetgyűlést.

Két nappal később kihirdették az Alkotmányt: az V. cikkelyt Mason javaslatainak megfelelően megváltoztatták. Azóta 33 módosító indítvány született, amelyből 27-et hagytak utána jóvá; ehhez a folyamathoz az államok háromnegyedének beleegyezése szükséges. Függetlenül attól, hogy nagy vagy kisebb horderejű kérdésről volt szó, mind a 33 alkotmánymódosítás a Kongresszustól származott. Mason javaslatát, az államoktól kiinduló kiigazítási eljárást soha nem alkalmazták. Még politikailag tájékozott amerikai polgárok sem mindig tudnak a létezéséről.

Mindez hamarosan megváltozhat. Az utóbbi években a Kiegyensúlyozott Költségvetés Munkacsoport (Balanced Budget Amendment Task Force, BBATF) – egy alacsony tőkével működő társulás, amely 2015-ben 43 000 dollárt (több mint 11 millió forintot) gyűjtött össze adományokból – nagy sikerrel kampányol egy az „V. törvénycikkellyel” foglalkozó nemzetgyűlésért. Jelenleg huszonnégy államban szavazták meg a törvényhozók egy olyan nemzetgyűlés összehívását, ahol módosító javaslatokat tehetnének a kiegyensúlyozott költségvetésre. A nemzetgyűlés összehívásához az államok kétharmada szükséges – ez 34 államot jelent. S ahogy ez lenni szokott, hét olyan állam van, amely még nem terjesztett elő javaslatot ez ügyben; ezekben egyébként mindkét ház republikánus irányítás alatt áll.

A legkorábban 2019-ben történhetne meg az előterjesztés a hét állam esetében, mivel a montanai törvényhozó testület addig össze sem ül. Bill Fruth, a BBATF alapító tagja elmondta, hogy reményei szerint addigra a másik hat állam már kötélnék áll. Ha ez így történik, akkor napirendre kerül a nemzetgyűlés kérdése. Ha erőfeszítései nem járnak sikerrel, akkor vannak még más erők is a háttérben. Az ún. Államok Alkotmányozógyűlése (Convention of States, CoS) három területen ígér módosításokat: ezek a kiegyensúlyozott költségvetés, a szövetségi kormány hatalmának korlátozása és a kongresszusi tagok hivatali idejének megszabása. Mark Mecklernek, a Tea Party¹ konzervatív populista mozgalom volt aktivistájának vezetésével a CoS 2014-ben vitte keresztül első határozati javaslatát. Népszerűsége azonban gyorsan nőtt. Pénzeszközökkel sokkal jobban el van látva, mint a BBATF munkacsoport, és 2,2 millió tagot számlál országszerte; tanácsadói közt van Jim DeMint és Tom Coburn, két befolyásos republikánus szenátor. Határozati javaslatát mára már 12 államban elfogadták.

1 Tea Party: a republikánus párt szélsőjobboldali szárnya.

Meckler Fruthhoz hasonlóan azt mondja, hogy 2019 végéig 34 állam hozzájárulását szeretné megszerezni. Külső megfigyelők szerint komolyan kell venni ezt az előrejelzést. Pete Sepp, a már régóta a kiegyensúlyozott költségvetés mellett kardoskodó Nemzeti Adófizetők Egyesülete (National Taxpayers' Union, NTU) érdekvédelmi szervezet elnöke 50%-ra teszi annak a valószínűségét, hogy 2020-ig összehívják egy az „V. törvénycikkellyel” foglalkozó nemzetgyűlést. Ugyanígy vélekedik Jay Riestenberg a Közös Ügy (Common Cause) szervezettől, amely az elszámoltathatóság és a kormányzati reform elkötelezett híve, ugyanakkor hevesen ellenzi az V. cikkellyel kapcsolatos nemzetgyűlést.

Az új fordulat dicséretet érdemel

Az elképzelés támogatottsága messze túlmeleg azok körén, akik csak a költségvetés átláthatóságában gondolkodnak. Bár az V. cikkely leg-sikeresebb kampányharcosai a konzervatívok, néhány baloldalinak is tetszik az ötlet. Szerintük a tökéletlenségek az eredeti állapotban rejlenek, és az alkotmány helyenkénti kijavítására van szükség; továbbá véleményük szerint egy – tün-tetően a kiegyensúlyozott költségvetés céljával összehívott – nemzetgyűlés, ha már egyszer ülésezni fog, talán meggyőzhető lesz majd, hogy terjessze ki hatáskörét, és más módosításokat is vegyen fontolóra. Egy hatáskörét túllépő, „el-szabadult” nemzetgyűlés kilátásai arról győznek meg másokat, hogy az V. cikkely Pandóra sze-lencéje, amit szorosan zárva kell tartani. Talán már nem kell sokáig várni, hogy kiderüljön, melyik félnek van igaza.

Az, hogy az elmúlt 228 évben egyáltalán nem ült össze az V. cikkely alapján az alkotmányozó nemzetgyűlés, nem a próbálkozások hiányának tudható be. Nem lehet pontosan tudni, hány indítvány érkezett ez ügyben az államok törvénnyhozó testületeitől, de ötszáz felett van a számuk. 1963-ban Arkansas államban még egy olyan határozatot is elfogadtak a nemzetgyűlés összehívásáról, ahol módosítást akartak előter-jeszteni Mason nemzetgyűlés-összehívó eljárásának jogellenessé nyilvánításáról. Jelenleg 42 olyan állam van, ahol legalább egy kérelem van folyamatban az V. cikkely ügyében.

Mivel az V. cikkely kimondja, hogy a Kongresszus köteles összehívni a nemzetgyűlést, amennyiben ezt az államok kétharmada kéri, miért nem tette ezt meg? Az egyik válasz szerint senki befolyással bíró ember nem fordult még bíróság-hoz, hogy ezt kérje. Egy másik lehetséges válasz az lehet, hogy a téma tudatos mérlegelése nélkül a Kongresszus úgy döntött, hogy 34 beadványra van szükség nemcsak a régi szabályok szerinti nemzetgyűlés ügyében, hanem egy különleges nemzetgyűlés esetében is: olyan beadványokra, amelyeknek azonos a témája, a megfogalmazása és így tovább. Ez az, amit a BBATF-csoport és a CoS szerveződés próbálnak biztosítani.

Nem ők az első kezdeményezők. Az 1970-es években az NTU kampányt indított egy a kiegyensúlyozott költségvetésről szóló határozat elfogadásáért. 1983-ra már közel jártak a sikerhez; 32 állami törvényhozó testület – közülük némelyik demokrata – írták alá előzetesen; Kalifornia és Montana pedig szavazás kezdeményezésére kötelezték el magukat, amely arra kényszerítette volna törvényhozóikat, hogy csatlakozzanak ezekhez a beadványokhoz. Azonban az állami bíróságok alkotmányellenesnek nyilvánították a két szavazási kezdeményezést, és a folyamat elakadt.

Ily módon a módosításra vágyók vitorlájából kifogván a szelet, ellenfeleiknek sikerült felülkerekedniük. Némiképp meglepő módon, a leghatásosabb válasz a jobboldalról érkezett. A radikális szélsőjobboldali John Birch Társaság ellenkampányt indított; az Eagle (Sas) Forum nevű konzervatív csoport – mely leginkább a női egyenjogúságot biztosító alkotmány-kiegészítés elleni harcáról híresült el – szintén támadásba lendült. Bill Clinton elnökségének utolsó éveire költségvetési többlet halmozódott fel, ami szintén nem kedvezett a mozgalomnak. Sok állam, amely megszavazta a határozatot, visszavonta azt.

George W. Bush kormányzása alatt azonban újból jelentkezett a költségvetési hiány, 2009-ben pedig a második világháború óta soha nem látott mértékűre emelkedett a pénzügyi válság. „Amikor láttam, hogy a Federal Reserve [az Egyesült Államok központi bankja] bankjegyeket nyomtat, akkor kezdtem el érezni az ösztönzést, hogy ezen dolgozzak – meséli Bill Fruth. – Igen rosszul éreztem magam állampolgárként.” Egy

évre rá a republikánusok elsöprő győzelmet arattak a félidős választásokon. A demokraták százával veszítették el helyeiket az állami törvényhozó testületekben. Mivel 2010 választási év volt, az újból hatalomra jutott republikánusok helyzetüket kihasználva kezdeményezték a választókerzetek újraosztását, és így egyes helyeken képesek voltak frissen szerzett előnyüket megszilárdítani. 2009-ben 14 olyan állam volt, ahol a republikánusok tartották ellenőrzésük alatt az egész törvényhozást. 2017-re ez a szám 33 lett. A 2010-es főlényes győzelem egy tisztán pártalapon szerveződő utat nyitott meg egy nemzetgyűlés felé.²

2010 óta a BBATF segítségével 15 olyan államban fogadtak el határozatot, ahol előzőleg nem volt. Ellenfeleik szintén ismét támadásba lendültek. Két táborra oszlanak: az egyik attól fél, hogy az V. cikkely ügyében összehívott nemzetgyűlés megteszi majd azt, amit szószólói akarnak, a másik pedig attól, hogy nem. Az első csapatba főként liberálisok tartoznak, akik a kiegyensúlyozott költségvetési módosítását olyan eszköznek tekintik, melyről a jobboldaliak álmodoznak az amerikai jóléti állam visszaszorításával kapcsolatban. „A jobboldalnak nagyon nem tetszik, hogy a Kongresszus képtelen a szociális védőháló-programokra szánt összegekből lefaragni, és most ezen a kerülő úton akarja ezt elérni – mondja Chris Taylor demokrata párti képviselő Wisconsinban. Az Amerikai Törvényhozó Csere Tanács (American Legislative Exchange Council, Alec) egy konzervatív csoport, amely mintaként használható modell törvényjavaslatokat dolgoz ki, hogy ezeket törvényhozókkal terjesztse be; Taylor képviselő asszony felidéri, hogy egy 2013-ban rendezett konferenciájukon hallotta, amikor a küldöttek arról beszéltek, hogy „szándékuk a szövetségi kormány kezének megkötése, és hogy minden területen meg akarják gátolni a kormányzati szabályzást és az anyagi ráfordításokat a honvédelmet kivéve”.

Bírálok nagyobb csoportja, akik nem átalítottak szövetségre lépni a John Birch Társaság tagjaival, az Amerikai Polgári Szabadságjogok Egyesületével (American Civil Liberties Union, UCLA), és a Közös Új (Common Cause) szer-

vezettel egy hatáskörét túllépő, „elszabadult” nemzetgyűlés veszélyeire összpontosítottak és a költségvetést nem érintő témákra váltottak át. Nehezen állhatnak ellen az ideológusok annak a csábító lehetőségnek, hogy anélkül javasoljanak alkotmánymódosításokat, hogy a szokásos nehézkes procedúrával kellene megszerezni a szokásos kétharmados többséget mind a képviselőházban, mind a szenátusban. Vajon a konzervatív képviselők tényleg ellene szavaznának – tegyük fel – egy külön módosításnak, amely az állampolgárság védelmét a fogantatás pillanatától számítja?

Az effajta érvek hatásosak voltak néhány liberálisabb államban. Delaware, amely 1976-ban törvényt hozott a kiegyensúlyozott költségvetés tárgyában, tavaly hatályon kívül helyezte azt; Új-Mexikó, Maryland és Nevada 2017-ben követték példáját. Úgy tűnik azonban, hogy ennek a taktikának nincs elég kifutási helye; a megmaradt 27 állam egyike sem valószínű, hogy visszalép. Ehelyett most azon a hét államon van a világ szeme, ahol republikánus ellenőrzés alatt áll a törvényhozó testület, és akiknek még be kell nyújtaniuk kérelmüket egy nemzetgyűlésre: Idaho, Kentucky, Minnesota, Montana, Dél-Carolina, Virginia és Wisconsin államokról van szó. Némelyikben az ellenzők igencsak kardoskodnak az ellen, hogy a nemzetgyűlést bárki előre eldöntött ügynek tekintse. 2017 márciusában Idaho állam szenátusa, ahol a republikánusoknak 29:6 arányú többsége van, leszavazta az V. cikkely tárgyában benyújtott javaslatot.

Virginia állam képviselőháza 2016-ban jóváhagyott egy V. cikkely-módosítást, Richard Black republikánus szenátor azonban igyekezett meghiúsítani a határozat előmenetelét figyelmeztetéseivel, mi szerint fondorlatos demokraták így akarnak nyomást gyakorolni a nemzetgyűlésre. „Még akár a vallásszabadságot is képesek lennének korlátozni, csak hogy azt mondhassák: a Biblia egyes tanításai gyűlöletbeszédvel érnek fel – közölte támogatóival egy 2015-ös e-mailjében. – Még azt a jogunkat is elvehetnék, hogy fegyvert tartsunk.”

A baloldalon tényleg vannak néhányan, akiknek nincs ellenére, hogy saját céljaikra használják fel a nemzetgyűlés eszméjét. A két republikánus szavazattöbbség a Kongresszusban – együtt egy republikánus elnökkel – vonzóvá tette a liberálisok

2 A Republikánus Párt a 2010 novemberében megtartott „félidős” választásokon elhódította a képviselőházat a demokratáktól.

számára a szövetségi kormány hatalmának korlátozását. Az V. cikkely-nemzetgyűlésnek kiváló szószólója van Lawrence Lessignek, a Harvard Egyetem jogászprofesszorának a személyében, aki állítja, hogy ez az egyetlen módja a kampányfinanszírozási reform elérésének. Lessig a „választások tisztességét pénzügyi feddhetetlenségre cserélő hatalmas egyezséget” képzel el, amelyben a baloldal a választásokra szánt pénz összegét, a jobboldal pedig a kormány által elköltött összegeket csökkentené.

A BBATF és a CoS – azon félelmek eloszlatása végett, amelyeket Black szenátor és Lessig kelthettek esetleg a republikánusok szívében – ragaszkodnak ahhoz, hogy egy nemzetgyűlés csak az államok beadványaiban felsorolt ügyekben tárgyalhat módosításokat.

Egyes államokban, mint például Wisconsinban a támogatók olyan állami törvényekre tettek javaslatot, amelyek megtiltanák a küldötteknek a be nem jelentett tárgyakról való szavazást. Maga az V. cikkely azonban semmit nem mond egy nemzetgyűlés hatáskörének a korlátozásáról. Voltaképpen, sok olyan kérdéssel kapcsolatban sem ad útmutatást, amelyek – ha az égiszük alatt nemzetgyűlést hívnának össze – viták kereszttüzébe kerülnek: ki lehet résztvevő; nyitva áll-e olyan államok előtt, amelyek nem szavazták meg; hogyan szabályozzák a küldöttek számát; mekkora többség esetén lesz a házon átmenő módosításból törvényjavaslat; és így tovább.

Hasonló útmutatás hiányában a BBATF összehívott egy gyűlést Phoenixben 2017 szeptemberében, hogy saját szabályokat ötljön ki a nemzetgyűlésre vonatkozólag. A zajongó tiltakozók csoportja ellenére – egyikük parókát és harisnyát viselő George Washingtonnak öltözött, másikuk pedig „Nem vagy Hamilton” feliratú táblát mutogatott a küldötteknek³ – megegyeztek abban, hogy minden államnak egy szavazat jut függetlenül a lakosság számától, és hogy a megtárgyalandó témákat az államok határozataiban szereplő ügyekre korlátozzák, még akkor is, ha egy minősített többség kívánna új témákat megvitatni.

Bármennyire is szórakoztató is volt az esemény, a phoenixi összzejövetel ajánlásainak nincs

3 Utalás az egyik alapító atyára, George Hamiltonra.

jogi relevanciája. Azoknak a szabályoknak sincs, amelyeket 1982-ben megszavazott a szenátus (de nem a képviselőház) az akkor beterjesztett kiegyensúlyozott költségvetési módosítást tárgyaló nemzetgyűléssel kapcsolatban, ahol a többségi párt vezető szenátora és a ház szóvivője töltötték volna be a nemzetgyűlés elnökének szerepét, és a küldöttek szavazatainak háromötödére lett volna szükség az eljárás szabályainak a lefektetéséhez. Ha a Kongresszus mégis összehívja a nemzetgyűlést az V. cikkelyről, új törvényt is megszavazhat a képviselői eljárásrenddel kapcsolatban.

Ha azonban a Kongresszus figyelmen kívül hagyja az effajta szigorú bírálatot, lehetséges, hogy nem is lesz egyéb mód az érvényesítésére. Ha már zajlik egy nemzetgyűlés, a végbemenő folyamatok majdnem biztosan védettséget élveznének a bírósági felülvizsgálattal szemben. 1939-ben, amikor a Legfelsőbb Bíróság nem volt hajlandó ratifikációs határidőt kitézni egy előterjesztett alkotmánymódosításra, ez olyan precedenst teremtett, mely szerint a módosítások a „politikai kérdések” közé tartoznak – ezek pedig a kormány választott ágai számára vannak fenntartva. „Egyáltalán nincs olyan hatalom, amely felülírhatja azt, amit a nemzetgyűlés tesz – mondja David Super, a washingtoni Georgetown egyik jogászprofesszora. „A Kongresszus utasíthatja őket, az állami törvényhozó testületek utasíthatják őket, de azt csinálnak, ami kedvük tartja. Nem vagyok benne biztos, hogy valaha akár egyetlen szavazat is lesz, amely megállítja ezt a Legfelsőbb Bíróságnál. Ekkora erővel bír a példa.”

Kiszabadultunk a nyájból⁴

A nemzetgyűlés szabadsága csak a módosítások javaslására vonatkozik. Ezek a változások még 38 állam jóváhagyására várnak – ami a nemzetgyűlés hívei szerint szigorú ellenőrzést jelentene bárkivel szemben, aki valamit az ő beleegyezésük nélkül tenne. Lessig elutasítja a CoS kívánságlistáját, mint

4 Utalás a The Who angol rockegyüttes Pete Townshend által írott híres számára. *Change it had to come / We knew it all along / We were liberated from the fold, that's all / And the world looks just the same / And history ain't changed: Kellett jönni a változásnak, tudtuk jól, kiszabadultunk a nyájból, de a világ ugyanúgy néz ki, a történelem nem változott* (Bayer Antal fordítása).

a ratifikációs szakasz „biztos vesztesét”. Meckler szerint Lessig pedig „vágyálmokban ringatja magát” egy kampányfinanszírozási módosításról: „A valóságos politikai életben ez megvalósíthatatlan.”

A nemzetgyűlés logikája azonban szembe lehet az effajta tiszta megoldásokkal. A küldöttek, miközben elvárják a nemzetgyűlést eredetileg összehívó szilárdan republikánus törvényhozók támogatását, tudják, hogy a jóváhagyáshoz szükségük lenne megosztott államokra is. Vajon tényleg felülemelkednének azon, hogy úgy fogalmazzák meg módosításait, hogy a másik fél is lásson valami csábítót benne?

Az a lehetőség is fennáll, hogy a Kongresszus esetleg az állami nemzetgyűléseken történő ratifikáció mellett dönt. Ez egy alkotmányosan elismert alternatívája az állami törvényhozó testületek általi ratifikációnak, amelyre eddig mindössze egyszer került sor – az alkoholtilalmat hatályon kívül helyező módosítás idején. Ekkor sok állam a nemzetgyűlés összetételét népszavazás útján határozta meg, amely lényegileg a módosításról szóló referendummá vált. Mivel egy kiegyensúlyozott költségvetést illető módosítás – egyes államokban – nagyobb népszerűségnek örvendhet a lakosság, mint a törvényhozók körében, könnyebben eljuthat a ratifikációig ezen a szokatlan úton. A közvélemény-kutatások folyamatosan azt mutatják, hogy a lakosság 65-70%-a elvben támogat egy ilyen módosítást.

Ez a játszma sokáig is elhúzódhat. Az államoknak nem kell mind egyszerre, sebtében ratifikálniuk a módosítást. A 27. alkotmánykiegészítést, amely a Kongresszus tagjait hivatott fizetésük felemelésében megakadályozni, 1789-ben terjesztették elő; 1992-ig nem történt meg jóváhagyása az utolsó, 38. állam, Michigan által. Hacsak az előterjesztők nem szabnak meg időbeli határokat módosító javaslatuk ratifikációjára – ahogy ez a legtöbb 20. századi módosítás esetében történik – örökös várakozás lesz a sorsa a feltorlódó és elhúzódó ratifikációk miatt. Mason elgondolásainak megfelelően a szövetségi kormánynak nem lesz módja a folyamat meggátolására. Bár néhány állam idővel megpróbálhatja visszavonni eredeti jóváhagyó nyi-

latkozatát, ez egy még egy olyan terület lenne, ahol az alkotmány „hallgat”, a bíróságok pedig nem akarnak közbeavatkozni.

Továbbá itt van még – ahogy elvben mindig is volt – az ún. „nukleáris lehetőség” (nuclear option), amikor végső esetben a teljes szenátus dönt egyszerű többség alapján. A küldöttek egyszerűen kinyilváníthatnak egy új, alacsonyabb küszöböt a ratifikációhoz. Kivételes módon az V. cikkelyt érintő nemzetgyűlés ügyében ténylegesen van erre egyfajta példa. Az 1777-ben aláírt és mind a 13 eredeti állam által 1781-ban jóváhagyott *The Articles of Confederation* az államok egyöntetű beleegyezését követelte meg bármilyen változtatáshoz. Az 1787-es alkotmányozó nemzetgyűlés figyelmen kívül hagyta ezt, és úgy döntött, hogy közülük kilencnek a jóváhagyása elég lesz ahhoz, hogy dokumentumuk helyettesítse a közösen lefektetett alapokat. Hacsak nem módosítják először az ötödik cikkelyt, egy nemzetgyűlésnek nem lesz alkotmányos felhatalmazása ahhoz, hogy magukat a ratifikációs szabályokat megváltoztassa. Ennek ellenére megkísérelhetik a küldöttek. „A népnek, mint a szuverenitás letéteményesének joga van államformájának módosítására vagy megszüntetésére, és hogy úgy változtassa azt, ahogy akarja – mondja Larry Greenly a John Birch Társaságtól. – Ez egy olyan nemzetgyűlés, amely alkotmányt hoz létre. Ez felette van az állami törvényhozásnak, és nem lehet korlátozni. Valóban hisszük, hogy bármilyen, az V. cikkely értelmében zajló nemzetgyűlés képes a ratifikációs folyamat megváltoztatására.”

A költségvetés kiegyensúlyozását előíró jogszabályok – ha nem tartalmaznak biztosítókat – óriási kárt tehetnek a kormány gazdasági sokkhatás-kezelő képességében. Alapos kidolgozásuk mellett elképzelhető, hogy esetleg valami jó is származik belőlük. Az már merőben más kérdés viszont, hogy ez vajon megérné-e annak a kockázatát, hogy egy kipróbálatlan és rendkívül gyengén korlátozott alkotmányos mechanizmus jöjjön létre, amely mögött hatalmi erők feszülnek egymásnak.

(The Economist)

Dina Kraft

Növekvő zsidó ellenállás az afrikaiak deportálásával szemben – és ennek okai

Netanyahu úgy tekint a közel 40 000 afrikaira, mint „törvénytelen úton beszivárgó munkavállalókra”. A diaszpórában és Izraelben élő zsidók, köztük holokauszt túlélők azt mondják, hogy a deportálás a zsidó értékek és a történelem megcsúfolása lenne – s eközben a „Szeressétek a jövevényt” mózesi parancsra hivatkoznak.

Amikor Jean Marc Liling Franciaországból Izraelbe emigrált, még fiatal ember volt, akire tudatformáló hatással volt, hogy svájci szüleit gyermekkorukban elbűjtették a holokauszt alatt. Ezért mélyen személyes ügyének tekinti, hogy fellépjen az izraeli kormány tervei ellen, amelyek az afrikai menedékkérők tömeges deportálását célozzák. Liling egyike azoknak az aktivistáknak, akik egyre nagyobb számban vannak jelen, és ellenzik azt a tervet, amely az országban élő közel 38 000 afrikai menedékkérőt a deportálás vagy börtön közti nehéz választás elé állítja. A kormány terve elleni tiltakozók köre a deportálásra használt repülőket vezető pilótáktól írókon, jogászokon, orvosokon át holokauszt túlélőkig terjed. Azért tüntetnek, hogy felhívják a kormány figyelmét arra, hogy ezek az emberek pont ugyanolyan menekültek, mint az európai zsidók voltak néhány nemzedékkel ezelőtt. Százak jelentkeztek, akik akár menekültek rejtegetésére is készen állnak, ha úgy hozná a sors.

Liling, a közhasznú Nemzetközi Migrációs és Integrációs Központ igazgatója, döbbenten szembesült ezzel a tiltakozáshullámmal. „Számomra az Izraelbe költözés ténylegesen azt jelentette, hogy nem kell rejtőzködni, hogy teljesen önmagam tudok lenni zsidóként; rendkívül nyugtalanító már maga a gondolat is, hogy Izraelben bárki arra szorulna, hogy elbűjtassák, és távolról sem áll összhangban azzal, amit véleményem szerint Izraelnek meg kellene testesítenie” – mondja.

Ugyanakkor Benjamin Netanyahu miniszterelnök – olyan más bevándorlásellenes vezetők állásfoglalását ismételve, akik a második világ-

háború óta a világ legnagyobb menekültáradatával néznek szembe – ezen a héten úgy emlegette a deportálandókat, mint „törvénytelenül beszivárgó munkavállalókat”, és „elítélendőnek” nevezte a deportálások elleni kampányt.

A legtöbb afrikai hosszú utat tett meg szárazföldön, míg Izraelbe ért a Szudánban dúló háború vagy az eritreai diktatúra borzalmai elől menekülve – a bevándorlók első hullámai 2005-ben érkeztek Egyiptom felől a Sínai-félszigeten át.

A zsidó állam erkölcsi dilemmája

Elemzők szerint a zsidó állam ezzel a hozzáállással egy olyan nemzethez beszél 70. születésnapjának előestéjén, amelyet a túlélésért folytatott küzdelme formált ellenségeitől körülvéve – ez egy a „másikkal” szembeni gyanút tápláló küzdelem –, és amely nemzet úgy tekint magára, mint ahol oltalmat nyerhetnek az üldözés elől menekülő zsidók – de nem így többi embertársuk, akik esetleg hasonló helyzetben lehetnek. Ez komoly erkölcsi dilemmát jelent egy olyan ország számára, amely születése hajnalán – a második világháború akkor még frissen élő rémtetteinek tudatában – kulcsszerepet játszott az 1951-es Menekültügyi Egyezmény megfogalmazásában, amikor is először gyűlt össze a nemzetközi közösség, hogy meghatározzák az egyes országok felelősségét a menekültek védelmével kapcsolatban.

A tervről szóló vita közepette a tudósítások fényt derítettek arra, hogy kockázatos, sőt egyenesen életveszélyes úticélnak bizonyultak egyes meg nem nevezett, „harmadik világbeli” országok (nem hivatalos forrásból származó információ szerint Ruanda, esetlegesen Uganda), ahová az afrikaiakat küldnék. Az Izraelben kibontakozó és egyre szélesedő népi kezdeményezés mellett a diaszpórában élő zsidók egy része is leadta a vészjelzést, mondván, hogy a deportálás példátlan tett lenne, amely meggyalázza a zsidó értékeket és egy olyan nép történelmét, amely tudja, mit jelent az üldözöttség elől menekülni.

Ezekben az afrikai menedékkérőkben sokan saját családtörténetük visszatükröződését látják – ahogy ők maguk is menekülteké vagy üldözöttség áldozataivá váltak akár a holokauszt,

akár száz évvel ezelőtt az Orosz Birodalom pogromjai alatt. Továbbá azt is megjegyzik, hogy a zsidó hagyomány a menekültek védelmét hirdeti, és idézik azt a 36 bibliai helyet, ahol az alábbi parancsra található utalás: „Szeressétek a jövevényt, mert ti is jövevények voltatok Egyiptom földjén!” (SMóz 10,19)

„A rasszizmus fuvallata”

Mindazonáltal a kormány hajthatatlan marad. Miniszterek és tisztviselők hivatalos helyeken „behatolóknak” nevezik az afrikaiakat, mivel engedély nélkül lépnek az ország területére, és legtöbbször gazdasági menekülteknek tekintik. Az afrikaiak többsége vagy Tel Aviv déli részén lakik, ahol főként éttermekben dolgoznak, vagy a déli tüdülvárosban, Eilatban, ahol szállodákban próbálnak elhelyezkedni. A kormány kijelentette, hogy palesztin munkavállalókat fog behozni a helyükre.

A „demográfiai fenyegetés” szó is elhangzott a menedékkérőkkel kapcsolatban, bár kevesebb mint egy százalékát teszik ki a lakosságnak, és nem valószínű, hogy számuk nőni fog – részben az egyiptomi határon lévő kerítés miatt, amelyet Izrael épített a migrációra adott válaszként. A deportálási intézkedések felvetik a rasszizmus vádját, mi szerint a sietség, amivel a menedékkérőket ki akarják toloncolni, inkább magyarázható a bőrük színével. Még az Izrael ügynek szószólójaként ismert amerikai Alan Dershowitz jogász, alkotmányszakértő és elemző is azt mondta egy izraeli kábeltelevízióval készített interjúban, hogy lehetetlenség volt elkerülni a „rasszizmus fuvallatát”, amikor közel 40 000 színes bőrű embert deportáltak anélkül, hogy először tisztességesen ellenőrizték volna menekültstátuszukat. A menekültstátuszért folyamodók kevesebb mint egy százaléka járt szerencsével Izraelben. Ezzel szemben Kanada a partjait elérő eritreaiak 97 százalékának bírálta el kedvezően a kérelmét.

Szakadás a diaszpóra és Izrael között

Irwin Cotler volt kanadai igazságügyminiszter és a Kanadai Zsidó Kongresszus (Canadian Jewish Congress, CJC) korábbi elnöke Izraelben járt, hogy megvitassa a tisztségviselőkkel a menedékkérők szorult helyzetét. Ő

a következőképpen magyarázza az izraeli és a diaszpórabeli zsidók álláspontjának különbözőségét: Az észak-amerikai zsidók másfajta politikai és kulturális körülmények közt élnek. Nekik nincs megfontolnivalójuk geopolitikai és biztonsági szempontból, nem kell figyelembe venniük az izraeli kormánykoalíció problémáit vagy az ottani élet sürgető gondjait... Ők valóban éreztetik magukat, majd hogyanem komoly aggodalmat váltanak ki belőlük a jelen események. Ez a kettősség nemcsak izraeli jelenség, hanem tükrözi a más országokban kialakult eltérő szemléletmódokat is: azokét, akik a menekültekkel azonosulnak és a sokszínűség hívei, illetve azokét, akik ettől fenyegetve érzik magukat.

„Izrael alapítói mélyen tudatában voltak annak, hogy mi történik egy néppel, amikor sehol sem talál oltalmat” – mondja Ayelet S. Cohen rabbi, az Új Izrael Alapítvány (New Israel Fund) amerikai nonprofit szervezet igazgatója, amely az Izraelben megvalósuló társadalmi igazságtalanság és egyenlőség ügyének támogatója. „Számunkra, akik a Tórán és a zsidó vallási törvényen keresztül éljük meg zsidóságunkat, rendkívüli jelentőséggel bírnak azok a vallási tanok, amelyek tiltják, hogy tetlenül nézzük, ha valakit halálos veszedelem fenyeget.

Cohen rabbinő azoknak a menekülteknek a tanúvallomásaira utalt, akik korábban szabad akaratukból választották a Ruandába vagy Ugandába való deportálást (a kormány 3500 dolláros, azaz 900 000 forintnyi támogatást ajánlott fel azoknak, akik hajlandók voltak távozni). Értesülések szerint sokakat kiraboltak, másokat megerőszakoltak, embercsempész-hálózatoknak adtak el, és az életük is veszélyben forgott, amikor Líbia területén haladtak át Európa felé tartó útvonalon.

A kiskorúak védelmében

Tamar Elad-Appelbaum rabbinő, aki egy felekezethez nem kötött zsinagóga élén áll Jeruzsálemben, Lilínggel és másokkal együtt azon fáradozik, hogy különleges oltalmazotti státuszt szerezzen azok számára, akik tíz évvel ezelőtt egyedül érkeztek az országba és izraeli iskolákban tanultak (közel kétszáz emberről van szó).

Ezek az emberek folyékonyan beszélnek héberül, gyökeret vertek barátaik és támogató hálózatok által, sőt néhányan közülük megpróbáltak jelentkezni az izraeli hadseregbe – amikor pedig elutasításra találtak, ehelyett nemzeti – azaz fegyvertelen, önkéntes katonai – szolgálatra iratkoztak fel.

A rabbinő és társai zsinagógák és egyéni résztvevők bevonásával Jeruzsálem-szerte egy őket segítő hálózat kiépítésén dolgoznak.

Elad-Appelbaum rabbinő elmondása szerint Izraelnek sokat kell tanulnia a diaszpórában élő

zsidóktól, ugyanakkor beleérező megértést kér Izrael hivatalos álláspontjának okát illetően.

„Kétfajta nézet uralkodik történelmünkben – mondja. – Az Amerikában élő zsidók nagyszemű érzékkel képesek szemlélni a világot és abban saját magunkat kezdeményező élcsoportnak látni; mi itt Izraelben az elmúlt hetven év során abból a szemszögből néztük a dolgokat, hogy miképpen tudunk otthon teremteti a zsidó nép számára. Mindkettő nagy jelentőséggel bír, és a mi feladatunk e kettő összeháttítása.”

(*Christian Science Monitor*)

HELYESBÍTÉS

A Valóság 2018. februári számában Vizi E. Szilveszter Tökéczki László temetésén 2018. január 23-án elhangzott beszédének szerkesztett változatában egy sajnálatos hiba történt: Romsics Ignác neve kimaradt a Duna Televízió tíz évig tartó „Törzsasztal” műsorának alapítói közül. A mondat – a szerzői korrekció alapján – helyesen így hangzik:

Tökéczki László történészként vett részt a Duna Televízió tíz évig tartó „Törzsasztal” műsorában, amelyet Bogárdi Szabó István, Martonyi János, Csoóri Sándor, Romsics Ignác, Kósa Ferenc és jómagam alapítottunk Balogh Júlia, Csoóri Sándor feleségének védnöksége alatt.

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Erős Vilmos történész, egyetemi docens, Debrecen

Dr. Káposzta József egyetemi docens, CSc, dékán, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Szent István Egyetem, Gödöllő

Kapronczay Károly történész, egyetemi tanár, Budapest

László Andor tanár, Szárliget

Magyar Ferenc kancellár, Szent István Egyetem, Gödöllő

Mezei Tibor mestertanár, rektori tanácsadó, Szent István Egyetem, Gödöllő

Dr. Mező Ferenc, habilitált egyetemi docens, Debreceni Egyetem

Németh László történész, egyetemi tanársegéd, Károli Gáspár Református Egyetem, Társadalom- és Kommunikációtudományi Intézet, Budapest

Dr. Pomeisl András József főtanácsadó, Budapest

Dr. Prieger Adrienn jogász, a Károli Gáspár Református Egyetem oktatója az Állam- és Jogtudományi Karon, Budapest

Török Imre, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem ny. gazdasági és műszaki főigazgatója, Budapest

Dr. Tózsér János egyetemi tanár, DSc, rektor, Szent István Egyetem, Gödöllő

TARTALOMJEGYZÉK

Dr. Mező Ferenc: Közép-Európa, mint Európa megmentője. 1

MŰHELY

Török Imre: A felsőoktatás, az oktatás és a képzés korszerűsítése 10

Tózsér János – Magyar Ferenc – Mezei Tibor – Káposzta József:

Beszélgetés a felsőoktatás fejlesztéséről az agrár-,
élelmiszer- és vidékgazdaság kihívásai tükrében 21

Dr. Prieger Adrienn – Dr. Pomeisl András József:

A török igazságszolgáltatás aktuális helyzete
az igazságszolgáltatási reform, az alkotmánymódosítás
és a bírósági függetlenség alapelvei tükrében 40

*Erős Vilmos: Plebs és populus között (Szabó István kora újkori
parasztságtörténettel kapcsolatos tanulmányai – 2. rész).* 54

SZÁZADOK

László Andor: Szekfű Gyula örökségéről I. 85

Németh László: „Révai József (...) elemében volt, mikor vagdalkozni kellett”

A Szabad Nép szerepe 1948-ban 105

NAPLÓ

Kapronczay Károly: Hogyan halt meg Sztálin generalisszimusz. 118

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

Zanny Minton Beddoes: Újabb alkotmányozó gyűlés Amerikában – és ennek veszélyei (121) Dina Kraft: Növekvő zsidó ellenállás az afrikaiak deportálásával szemben – és ennek okai (126)

KÉPEK

F. Farkas Tamás grafikái

Tisztelt Előfizetőink!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1841-ben jött létre a tudományos ismeretek népszerűsítésére, a magyar társadalom tudásszintjének emelésére. Ennek szolgálatában indította el a Társulat sok évtizede ismeretterjesztő folyóiratait, melyek nélkülözhetetlenné váltak az utóbbi fél évszázad iskolai oktatásában, a tudományos igényű, korszerű ismeretközlésben. A természettudományi és társadalomtudományi tudás terjesztése céljából, mindent megteszünk annak érdekében, hogy lapjaink minél szélesebb közönséghez és minél kedvezőbb áron jussanak el. Ezt szolgálja 2018. évi akciónk, melynek keretén belül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által kiadott lapok – az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság – együtt kedvezményesen fizethetők elő. Célunk, hogy Előfizetőink minél kisebb ráfordítással jussanak hozzá a tudomány legújabb eredményeihez, több lap együttes előfizetése csökkenti az Önök eddigi költségeit.

A következő előfizetői csomagokat ajánljuk:

Élet és Tudomány, Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 32 640 Ft helyett 22 800 Ft
Fél évre: 16 860 Ft helyett 12 120 Ft

Élet és Tudomány és Természet Világa együttes előfizetés:

Egy évre: 24 240 Ft helyett 18 000 Ft
Fél évre: 12 660 Ft helyett 9660 Ft

Élet és Tudomány és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 24 600 Ft helyett 18 240 Ft
Fél évre: 12 660 Ft helyett 9840 Ft

Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 16 440 Ft helyett 10 920 Ft
Fél évre: 8400 Ft helyett 5760 Ft

Akciónk a 2018. évre szóló, egyéves és féléves előfizetésekre érvényes!

A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:

- személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
 - telefonon: +36-1-767-8262
- e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
 - interneten: eshop.posta.hu
- levélben: MP Zrt., 1900 Budapest

A 2015. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 500 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 790 Ft • Előfizetéssel: 700 Ft

Nemzeti Kulturális Alap

